

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

TEKSTİL İHRACATININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
TÜRKİYE İÇİN AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TUĞÇE ŞEN

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Hasan AZAZI

ÇANAKKALE – 2022

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

**TEKSTİL İHRACATININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
TÜRKİYE İÇİN AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TUĞÇE ŞEN

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Hasan AZAZİ

ÇANAKKALE – 2022

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Tuğçe ŞEN tarafından Dr. Öğr. Üyesi Hasan AZAZI, yönetimi ile hazırlanan ve **27/07/2022** tarihinde aşağıda belirtilmiş olan jüri üyeleri karşısında sunulan “**Tekstil İhracatının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Araştırma**” isimli çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Hasan AZAZI
(Danışman)

.....

Doç. Dr. Ahmet Tayfur AKCAN

.....

Dr. Öğr. Üyesi Rüya ATAKLI YAVUZ

.....

Tez No : 10487599

Tez Savunma Tarihi : 27/07/2022

.....
Doç. Dr. Yener PAZARCIK
Enstitü Müdürü

.././2022

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları çerçevesine göre hazırlamış olduğum bu tez çalışmada; çalışma içinde kullandığım bilgileri, verileri ve dokümanları etik ve akademik kurallara uygun olarak elde ettiğimi, tüm belge, bilgi, değerlendirmeleri ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun biçimde sunduğumu, tez çalışmam boyunca yararlanmış olduğum eserlerin hepsine uygun atıfta bulunarak kaynak gösteriminde bulunduğumu, çalışmada kullanılan verilerde herhangi bir değişiklikte bulunmadığımı, bu tez çalışmasının özgün bir çalışma olduğunu belirtir, aksi bir durum söz konusu olduğunda aleyhime oluşabilecek tüm hak kayıpları kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Tuğçe ŞEN

27/07/2022

TEŞEKKÜR

Bu tezin gerçekleŐtirilmesinde, desteklerini ve yardımlarını esirgemeyen saygı değer danışman hocam Dr. Hasan AZAZİ 'ye çalışmam boyunca beni destekleyen ve yardımlarını esirgemeyen değerli hocalarım Dr. Rüya ATAKLI YAVUZ ve Dr. Muhammet KARANFİL'e çalışma boyunca maddi manevi yanımda olan eŐim Ali İksan Şen'e, biricik kardeŐlerim IŞıl KOÇ ve Birol GNAL'a en okta canım annem ve babam Nurkadın Gnal ve Erol Gnal'a desteklerinden dolayı sonsuz teşekkür ve saygılarımı sunarım.

Tuğçe ŞEN
anakkale, Haziran 2022

ÖZET

TEKSTİL İHRACATININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE İÇİN AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA

Tuğçe ŞEN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Hasan AZAZİ

27/07/2022,95

Bu çalışmada tekstil ihracatındaki ekonomik faaliyetlerin etkilerinin 1980-2021 ve 2001-2021 dönemleri arasında Türkiye ekonomisi üzerinde ekonomik büyümeye katkı sağlayıp sağlamadığı araştırılmıştır. Yapılan tez çalışmasında bağımsız ve bağımlı değişken üzerindeki etkisini analiz etmek amacıyla iki temel model kurulmuştur. Bu modellerden birincisi için bağımlı değişken ihracat iken ikincisi için ise bağımlı değişken tekstil ihracatıdır. Oluşturulan modeller doğrultusunda tekstil ihracatının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Türkiye ekonomisi açısından ele alınmıştır. Araştırma yöntemi olarak Birim kök sınaması ve Granger nedensellik analizi kullanılmıştır. Çalışmada Türkiye ekonomisine yönelik oluşturulan modellerde, model 1 için 1980-2021, model 2 için ise tekstil ihracatına yönelik veri eksikliğinden dolayı 2001-2021 dönemi değerlendirilmiştir. Analiz kısmında ulaşılan sonuçlara göre belirlenen dönem bazında ilgili değişkenler arasında her iki model açısından çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İhracat, Tekstil, Ekonomik Büyüme

ABSTRACT

THE IMPACT OF TEXTILE EXPORT ON ECONOMIC GROWTH: AN EMPIRICAL RESEARCH FOR TURKEY

Tuğçe ŞEN

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis in Economics

Co-supervisor: Dr. Hasan AZAZI

27/07/2022, 95

In this study, the effects of economic activities in textile exports between 1980-2021 and Between the 2001-2021 periods, it was investigated whether it contributed to the economic growth on the Turkish economy. In the thesis study, two basic models were established in order to analyze the effect on the independent and dependent variable. For the first of these models, the dependent variable is exports, while for the second, the dependent variable is textile exports. In line with the models created, the effect of textile exports on economic growth is discussed in terms of the Turkish economy. Unit root test and Granger causality analysis were used as research methods. In the study, the models produced for Turkey were evaluated according to the price of 1980-2021 for model 1 and 2001-2021 for model 2, since it is for textile products. According to the results obtained in the analysis part, it has been determined that there is a bidirectional causality relationship between the relevant variables on the basis of the determined period in terms of both models.

Keywords: Turkey, Export, Textile, Economic Growth

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
SİMGE ve KISALTMALAR	ix
TABLolar DİZİ.....	x
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE VE ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

2.1. Dış Ticaret Kavramı.....	2
2.1.1. İhracat Kavramı	6
2.1.2. İthalat Kavramı	9
2.1.3. Dış Ticaret Teorileri	10
Klasik Dış Ticaret Teorileri	11
Mutlak üstünlükler teorisi	15
Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi.....	16
Faktör donatımı (Heckscher-Ohlin) teorisi	17
Yeni Dış Ticaret Teorileri	20
Nitelikli işgücü teorisi	21
Teknoloji açığı teorisi	23
Ürün dönemleri teorisi	24
2.2. Ekonomik Büyüme Kavramı	26
2.2.1. Ekonomik Büyüme Kavramı ve Gelişimi	26

2.2.2. Ekonomik Büyüme Faktörleri	26
Beşerî Sermaye	29
Fiziksel Sermaye.....	33
Teknolojik Gelişmeler	34
İstihdam	35
2.2.3. Ekonomik Büyüme Modelleri	36
Klasik Büyüme Modelleri	37
Neo Klasik (Solow) Modeli	41
Karl Marx Büyüme Modeli	43
İçsel Büyüme Modeli	45
2.3. Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi.....	49
2.4. Tekstil Sektörü Kavramsal Çerçevesi.....	57
2.4.1. Tekstil Sektörü Tanımı.....	57
2.4.2. Dünya’da Tekstil Sektörü	58
2.4.3. Türkiye’de Tekstil Sektörü	61
2.5. Literatür Taraması	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

3.1. Araştırma kapsamı ve kısıtları	70
3.2. Araştırma Yöntemi	70
Birim Kök Sınaması	70
Granger Nedensellik Analizi	74

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM ARAŞTIRMA BULGULARI

4.1 Tanımlayıcı Değerler	76
4.2. Durağanlık Sınaması Sonuçları	77
4.3. VAR ve Nedensellik Değerlendirmesi Sonuçları.....	81
4.2. Wald Testi Değerlendirmesi.....	83

BEŞİNCİ BÖLÜM SONUÇ VE ÖNERİLER

KAYNAKÇA.....	86
---------------	----

SİMGELER VE KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devleti
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
DFİF	: Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu
FOB	: Malın Belirlenen Limanda Gemi Üzerindeki Teslim Fiyatı (Free On Board)
GSYH	: Gayrisafi yurt içi hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
SAGP	: Satın Alma Gücü Paritesiyle
KOBİ	: Küçük ve Orta Boy (Ölçekli) İşletme
TL	: Türk Lirası

TABLULAR DİZİNİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa No
Tablo 1	Serbest bölgelerde istihdam verileri	8
Tablo 2	Dış ticaret teorileri	10
Tablo 3	Mutlak üstünlükler teorisi	16
Tablo 4	Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi	17
Tablo 5	Heckscher-Ohlin teorisi üzerine geliştirilen teoriler	18
Tablo 6	Faktör donatımı teorisi	19
Tablo 7	Ekonomik büyüme teorileri	28
Tablo 8	1980-2021 yılları arasında dış ticaret değerleri (Bin Dolar)	51
Tablo 9	Türkiye'nin yıllara göre en çok ihracat yapılan yirmi ülke (Bin Dolar)	54
Tablo 10	Türkiye'nin yıllara göre en çok ithalat yapılan yirmi ülke (Bin Dolar)	55
Tablo 11	Türkiye ihracatının sektörlere göre dağılımı (Milyon Dolar ve %)	56
Tablo 12	Dünya tekstil ihracatı 1995-2003 yılları arası alan dağılımı (%)	59
Tablo 13	Dünya tekstil ithalatı 1995-2003 yılları arası alan dağılımı (%)	60
Tablo 14	Türk tekstil ve hazır giyim sanayinin tarihsel gelişimi	63
Tablo 15	Tekstil ve hammaddeleri 2001-2021 ihracat değerleri (Bin Dolar)	65
Tablo 16	Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı 20 ülke (Bin Dolar)	66
Tablo 17	Kullanılan değişkenler için tanımlayıcı istatistikler (model 1)	76
Tablo 18	Kullanılan değişkenler için tanımlayıcı istatistikler (model 2)	76
Tablo 19	ADF birim kök testi sonuçları (model 1)	77
Tablo 20	PP birim kök testi sonuçları (model 1)	77
Tablo 21	ADF birim kök testi sonuçları (model 2)	78
Tablo 22	PP birim kök testi sonuçları (model 2)	79

Tablo 23	Model 1 de uygun gecikmenin belirlenmesi	81
Tablo 24	Model 2 de uygun gecikmenin belirlenmesi	81
Tablo 25	Granger nedensellik test sonuçları (model 1)	82
Tablo 26	Granger nedensellik test sonuçları (model 2)	83
Tablo 27	Wald test sonucu	83

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil No	Şekil Adı	Sayfa No
Şekil 1	İhracat Aktarım Mekanizması	7
Şekil 2	Emek Faktöründe Artan Verim Hali	15
Şekil 3	Ürün Dönemlerinin Beş Aşama ile Gösterimi	25
Şekil 4	Ekonomik Büyüme	27
Şekil 5	İnsan Sermayesi ve İktisadi Kalkınma	30
Şekil 6	Beşerî Kalkınma Endeksinin (HDI) Oluşumu	32
Şekil 7	Beşerî Sermayeyi Etkileyen Faktörler	33
Şekil 8	Solow Büyüme Modelinde Durağan Durum Dengesi	43
Şekil 9	İçsel Büyüme Modeli Aşamaları	49
Şekil 10	Serilere ait grafikler	80
Şekil 11	AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri	82

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Dünya ekonomisinde başlayan ülkeler arasındaki ticari serbestleşme politikaları ile ticari ilişkilerde artışlar meydana gelmiştir. Bununla birlikte sınır algısı iktisadi olarak önemini yitirmektedir. Bu durum bazı görüşlere göre küreselleşme bazı görüşlere göre ise uluslararasılaşma olarak ifade edilmiştir. Dünya ticaretinde önemli yere sahip olan sektörlerden biri ise tekstil sektörüdür. Tekstil sektörünün ekonomi için önem arz ettiği ülkelerde istihdamın fazla olduğu sosyoekonomik yönü ağırlıklı olan bir sektör yapısına sahiptir.

Türkiye tekstil sektörünün ekonomik durumuna baktığımızda hem istihdam hem de ülke içine sokulan döviz bakımından ülke ekonomisi için önem arz etmektedir. Dünya ticaretinde artık rekabet gücü çok önemli bir yer tutmaktadır. Gelişen teknolojiyle ülkeler birbiri ile yarışır duruma gelmiştir. Rakip firmalar karşısında üstünlüğü sağlayabilmek için rekabette yön veren faktörleri üzerinde hâkim olmak gerekmektedir. Türkiye için önemli bir yere sahip olan tekstil sektörü ise 2005 yılı itibariyle kaldırılan kotalar karşısında rekabet üstünlüğüne sahip olduğu sektörleri korumak amacıyla rekabet gücüne önem vermiştir.

Bu çalışmada tekstil sektörünün Türkiye içindeki ticari durumu ve ülkeye sağladığı ekonomik katkılar araştırılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümü kuramsal çerçeveden oluşmaktadır. Bu bölümde dış ticaret, ithalat ve ihracat kavramları, dış ticaret teorileri, yeni dış ticaret teorileri, ekonomik büyüme modelleri ve faktörleri de incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde dünyada ve Türkiye’de tekstil ticaretinin durumu da ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise tekstil ihracatının ekonomik büyüme üzerinde etkisi araştırılmıştır. Tekstil, ihracat ve ekonomik büyüme kavramları ele alınmış, zaman serisi analizi kullanılmıştır. Kullanılan zaman serisi analizinde nedensellik incelemesi yapılmıştır. Birim kök sınaması ve Granger Nedensellik Analizi yapılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE/ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Çalışmanın bu bölümünde dış ticaret kavramı, ekonomik büyüme kavramaları ve tekstil sektörü kavramsal olarak incelenmiştir.

2.1.Dış Ticaret Kavramı

Çalışmanın bu bölümünde dış ticaret, ihracat, ithalat ve dış ticaret teorileri ele alınarak detaylı şekilde incelenmiştir. Uluslararası ticaret tarihi çok eskilere dayanmaktadır. İktisatın kurucusu kabul edilen Adam Smith ve David Ricardo'nun çalışmalarında ticaret önemli bir yer tutmaktadır. Bu durum ticaret tarihinin çok eskilere dayandığının açıklamasıdır (Yiğit,2014:6). Dış ticaret birden fazla devlet arasında yapılan ticari faaliyettir (Bahçeci 2018:76). Dış ticaretin mevcut olabilmesi için ülke sınırları var olması gerekmektedir. Lakin bazı durumlarda devletlerin yerini ekonomik birlikler alabilir. Bu durum söz konusu olduğunda dış ticaret faaliyetleri için siyasi sınırların olma zorunluluğu yoktur. Ekonomik birliklerle de dış ticaret gerçekleşebilmektedir (Köksal, 2016:2).

Ticarete serbestleşme düşüncesi II. Dünya Savaşının etkileriyle hız kazanmıştır. Dış satım ihracat, dış alım ithalat dış ticaret unsurlarıdır. Ancak dış ticareti etkileyen sadece bu unsurlar değildir. Sosyal, kültürel ve siyasi, teknolojik gelişmelerde dış ticareti etkilemektedir. Devletler söz konusu olan bu unsurlara sahipse, dış ticaretten elde edecekleri fayda ve refah seviyelerinin yükselmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Kaçmaz, 2014:6). Uluslararası faaliyet göstermede öncelikli ve en basit yol ithalat ve ihracattır. Ülkedeki işletmelerin hızla büyümeleri, sermaye birikiminde meydana gelen artışlar. Dünyada süratle gelişen teknoloji ve diğer ülkelerin bu gelişmelere değen ihracatları. Dış ticaretin devamlılığını ve hızını arttırmaktadır (Bakır, 1999: 11).

Ülkedeki mal ve hizmet girişi, cari işlemler için değil dış talep ve ekonomik büyüme unsurları için değerlendirilir (Odası, 2002: 36). Büyük pazara sahip bir ülkenin ithalat yaptığı bir ülkeye dış fazla vermesi, o ülkenin ihracat yaptığı pazardan istifade edemediğini göstermektedir (Serin, 1998:749). Para ve maliye politikaları yatırımlarda oldukça etkilidir (Karluk, 1981: 4).

Dış ticarete verimliliğin artması özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere gerekli olan ürünlerin rahat girişini sağlamak ve fakirliği azaltmakta önemli bir etkidir (Bahçeci, 2018:77). Bir ülkenin sanayileşebilmesi için iki yol vardır. Biri ihracat yapılacak ürünlerin üretiminin gerçekleşmesi, diğeri ise malların yurt içinde üretilmesi için ithal ikameci ve dışa yönelik stratejileri birbirinin zıttı ve alternatifi olarak kullanmaktır (Saçık, 2009:163).

Dış ticareti belirleyen ve yönlendiren tablolar ödemeler dengesi bilançosudur. Ülkelerin dış ticaret dengeleri için büyük önem arz etmektedir. Bunun nedeni olarak dış ticaret dengesinin gösteriminde ödemeler bilançosu kullanılır. Ödemeler bilançosunda beş bölüm vardır. Bu bölümler cari işlemler hesabı, sermaye ve finans hesapları, net hata ve noksan, rezerv varlıklardan oluşmaktadır. Ödemeler bilançosu, herhangi bir sorumluluk doğurmadan faaliyetlerin ülkedeki ekonomik birimlerle diğerk ülkelerin ekonomik birimleri arasında para birimine göre gösterimidir (Köksal, 2016:2-3).

Türkiye ekonomisinin dış ticarete açılması 1980 yılından itibaren başlamıştır. Dış ticarete karşı temkinli ve korumacı yaklaşımdan kurtulunmuştur. Bununla beraber dış ticaret ivme kazanmıştır. Bu süreç içinde bazı ticaret politikası araçlarında değişiklikler olmuştur. Uluslararası ticaret örgütlere üyelikler yapılmasıyla birlikte yüksek gümrük vergilerinde indirimler olmuştur. Yapılan bu değişikliklerle dış ticaret faaliyetleri artmıştır. Fakat ihracat ve ithalatın düzgün şekilde gelişebilmesi için bazı önlemler alınmalıdır. Türk Lirası'nın değerinin belirlenmesi önemli bir konudur. Daha önce uygulanan sabit döviz kuru sisteminin yerine esnek kur sistemi getirilmiştir. Bununla beraber döviz kurunda değişiklik göstermiştir. Döviz kurundaki değişmelerin serbest şekilde belirlenmesi için bazı önlemler dış ticaret faaliyetleri üzerinde etkili olmuştur (Aral, 2015:1).

Dış ticaret, ülkelerin mal ve hizmetlerini üretmemesi ya da az üretilmesinden dolayı değil üretim maliyetlerindeki farklılıktan dolayıda gerçekleşebilmektedir. Bu sebeple ülkelerin ekonomik birimlerine maksimum fayda sağlayabilmeleri için üretilen ürünlere kıyasla daha az maliyetle sahip olacakları ülkelere satın alması gerekmektedir. Bunun yanında ülkeler kendi sahip olduğu kaynaklarla daha fazlaya mal edecekleri mal veya hizmetlerifarklı bir ülkeden daha az maliyet karşılığında edinilebilir, daha ucuza mal edilen bu mal ve hizmetler diğer ülkelere satış yapabilmektedirler. Bu sayede gelişmekte olan ülkeler dış ticaretlerini genişletebilmektedirler (Türlüoğlu, 2019:13).

Dış ticaretten söz edildiğinde akla gelen asıl sorulardan biri “Ülkeler için dış ticaret yapmak neden önemlidir?” Bu soruya ilk cevap merkantalist düşünürlerden gelmiştir. Merkantalistlere göre dış ticaret faaliyetlerinin asıl nedeni ülkenin zenginliğini belirleyen faktör olan altın ve gümüş gibi değerli madenlere ulaşmaktır. Merkantalist düşünürlere göre ülkelerin biri zenginleşirken diğerleri fakirleşmektedir. Bunun nedeni ithalat ve ihracat yaparken altın ve gümüş kullanılmasıdır. İhracat yapan ülke altın ve gümüş kazanırken ithalat yapan ülke elinde bulunan altın ve gümüşü kaybetmektedir (Ağcadağ ve Gövdere, 2021:2).

Emek ve üretim faktörleriyle birlikte mal ve mal gruplarının gelişmesi ülkeler arasındaki rekabet gücünü arttırmaktadır. Türkiye'nin ise rekabette bulunabilmesi için gelişmeye önem vermesi gerekmektedir. Bunun dışında işgücü verimliliğini arttıracak işgücünün verimini arttıran teknolojik gelişmelerin sağlanması gerekmektedir (Coşkun, 2014:8). Milletler arası dış ticaretin artması için iş bölümü, anlaşmalar vb. farklı birçok yöntem belirlenmelidir. Dış ticaret gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için önemlidir. Zira devletlerin birbiri arasında olan ticaretleri ise ürün çeşitliğinin ve hizmetin artmasına fayda sağlamaktadır (Baykut, 2020:7).

Dış ticaret ile büyümenin ilişkisi olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Fakat ekonomik büyüme açısından bir öneminin olmadığını savunan ya da konuyla ilgilenmeyen düşünürler de vardır. Büyüme için asıl kaynağın ticaret olduğunu farkına varan modeller, ihracata dayalı büyüme olarak güncellenerek yerini almıştır. Fakat modern teoriler için büyümenin tek kaynağı dış ticaret olmamıştır. Asıl olarak büyümeyle dış ticaret ilişkisi iki yönlüdür. Dış ticaret ve büyüme ilişkisi birbirini tetiklemektedir. İhracat artışının büyümeye sağladığı avantajlar şunlardır (Gül ve Kamacı, 2012:82).

- ✓ İhracatta oluşan büyüme milli gelirden artışı sağlamaktadır.
- ✓ İhracatta meydana gelen artış iş bölümü ve birliğini artırır.
- ✓ Verimlilik ve üretimi arttırmaktadır. Maliyetlerde sağladığı düşüş ile ürün kapasitesinde artış meydana gelmektedir.
- ✓ Rekabet yarattığı için teknolojiye dayalı üretimi mecbur kılmaktadır.
- ✓ İç tasarruf ve iç yatırımın artması ödemeler bilançosunun artışı sağlamaktadır.
- ✓ Döviz akışının sağlanmasıyla ithalatta da artış görülecektir.

Dış ticaret yoluyla ülkelerin elde edecekleri kar iki kategoriye ayrılmaktadır. İlki statik kazançlar ve karşılaştırmalı üstünlüklerin iş bölümünden elde ettiği karıdır. Karşılaştırmalı Üstünlüklere dayalı olarak oluşturulan iş bölümüyle iki farklı ülkenin de üretim kaynaklarıyla en çok üretimi yapması dünya refahını arttırmaktadır. Dış ticareti ile oluşan refah artışı üretim sürecine dahil edilen yabancı malların yurtiçi üretim maliyetlerine kıyasladaha düşük bir maliyetle elde edilmesindedir. İkinci durum ise statik kazançlardır.

Üretim kapasitesi veri olarak kullanılmaktadır. İlerleyen süreçte ülke kapasitesinde büyüme oluşur. Bu büyümeyle birlikte ülkenin üretim miktarı eğrisi dışa doğru kaymaktadır (Türköz, 1999:35).

2.1.1. İhracat Kavramı

İhracat, ülke sınırları içinde üretilen mal veya hizmetlerin dolaylı ya da doğrudan yurtdışına satılması ihracat olarak ifade edilmektedir (Dündar, 2021:14). Ülke içerisinde üretilen mal ve hizmetlerin yurtdışına satılmasını ifade eder. İhracat hacminin ülke ekonomisi üzerinde önemli bir yeri vardır. İhracatın önemli bileşenleri mevcuttur. Reel döviz kurundaki artış mal ve hizmetlerin değerini düşürdüğünden ihracatın artması beklenir. Reel kurdaki düşüş, ülkedeki mal ve hizmetlerin değerinde artış sağladığından dolayı yurtdışı talebi azalmasıyla ihracatın artması beklenmektedir (Alptekin, 2016: 357-358).

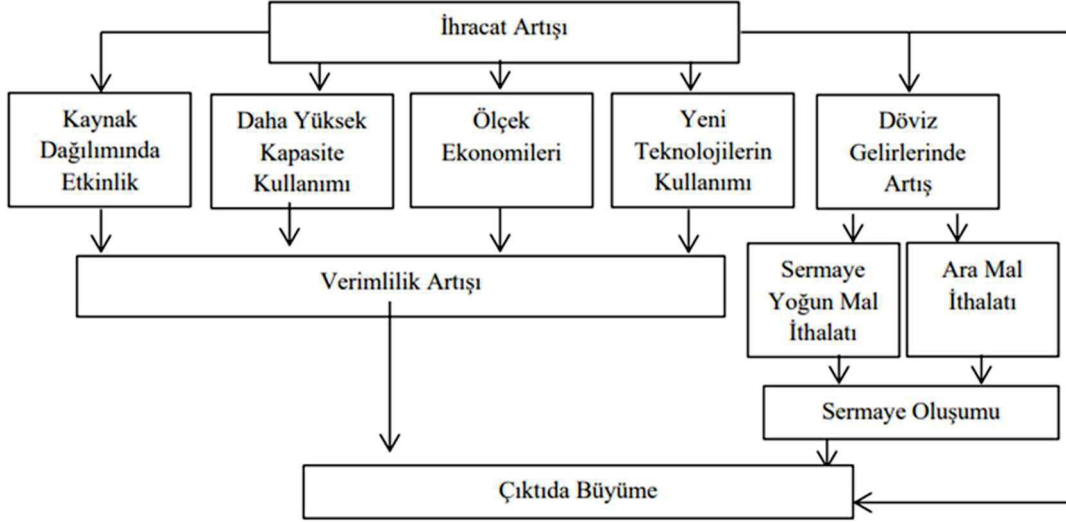
İhracat ülke içinde üretilmiş olan yurt dışından bir ülkeye satılan mal veya hizmettir. Serbest bölge sınırlarında ya da yurt dışında yerleşik olan tüzel veya gerçek kişilere satılması ve bunun sonucunda ödenen tutarın, kanundaki süre içinde bir banka hesabına yatırılarak Türk Lirasına dönüştürülüp tahsil edilmesidir. İhracat ve GSYİH büyüme ilişkisi, son zamanlarda önem teşkil eden bir konu olmuştur (Avcı, 2015:3).

Bu düşüncenin merkezinde, ihracatın mı büyümeye neden olduğu yoksa büyümenin ihracata neden olduğu düşünülmektedir (Şahbaz, 2009:178). İhracat, ekonomik büyümede uyarıcı ve açıklayıcı etkenlerdendir. Büyük oranda büyüme etkileri, yatırım / GSMH artışları, teknolojik gelişmeler, istihdam üzerinde olan gelişmeler, piyasa kavramları gibi maddelere öncelik verilir. İhracatta meydana gelen artışın GSMH' daki artış ile gösterilmektedir (Serin, 1998: 593-599).

Ekonomik kalkınmayı pozitif etkileyen ihracat artışı, milli gelir seviyesini yükselterek sektörler arasında gelişime katkı sağlar. Tam istihdamın mevcut olduğu bir ekonomide, dış talepler maliyetleri düşürür, ihracatı arttırır ve dış ticaret haddinden elde edilen karı çoğaltmaktadır (Karluk, 1981: 41-42).

İhracat kapasitesinin tam kullanıldığı yeni yatırımlarda 'Hızlandırma Etkisi' 'ne sahiptir. Büyüme ile arasındaki ilişki yatırım harcamalarının devreye girmesiyle hızlandırma etkisine dönmektedir. Gelişmekte olan ülkeler, ekonomik ve teknolojik bakımdan yetersiz olduklarından gereken yatırımları yaparak üretim devamlılığı için ara malları ve ham maddeleri ithal etmek mecburiyetindedirler. Döviz kurunu düşünmezsek ülkenin ihracat

hacmini dış etkenler belirler. Bu nedenle ihracatta artış gösteren ülkeler ithalat kapasitesinde arttırabilmektedirler (Odası, 2002: 14).

Şekil 1. İhracat Aktarım Mekanizması

Kaynak: Turgut ve Uçan, 2021: 1376

İhracatın ekonomik büyüme ve kalkınmada ülke ekonomisinin genişletici gücü olduğu tüm araştırmacılardan kabul görmüştür. Ülkelerin ekonomik büyümesi ve kalkınmasında ihracatın merkez olduğu kalkınma stratejisi olarak kabul edilmektedir. Son zamanlarda ise ihracat odaklı büyüme stratejisine yönelik bir eğilim söz konusudur. Bu durumun temelinde ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinin bu stratejinin avantajlarından yararlanmak istemeleridir. İlk olarak ihracatta meydana gelen artışlar, üretim, tüketim ve istihdam artışı yaratmaktadır. Ek olarak ihracat artışları iç piyasanın da büyümesini sağlamaktadır. Sadet olarak ise ihracat sektörü bir ülke ekonomisinin düşük birim maliyetleri ve bol üretim faktörlerine sahip olabileceği aynı zamanda ürünlerde uzlaşma ve karşılaştırmalı üstünlük sağlayacağı ticaret şekline imkân vermektedir (Çetin ve Ecevit, 2008:116).

İhracata yönelik büyüme modelinin büyümeyle ilişkisinde aşağıda bahsedilmiştir (Uçan ve Koçak, 2014:52).

- Dış ticaret piyasasına ihracat ile açılan firmalar büyük ölçekte ekonomi fiyatlarından yararlanacaktır. Böylelikle üretim maliyetleri düşecek ve verimlilik atışı sağlanacaktır.
- Dış ticaret kazançlarında artışlar meydana gelecektir.
- İç pazar sınırlarının ortadan kalktığı dış piyasa verimliliği teknolojik gelişmelerle ülkeler arasındaki ihracat dağılımını sağlayacaktır.
- Firmaların rekabeti artacaktır.
- Döviz geliri artışlarıyla dış ticaret hadlerinde de iyileşmeler söz konusu olacaktır.
- Dış ticaret fayda ve maliyetleriyle dış denge ve büyümeyi fazlasıyla etkileyecektir.

Tablo 1

Serbest bölgelerde istihdam verileri

Bölgeler	2019	2020	2021
EGE	20.407	20.428	21.681
BURSA	9.907	11.484	12.128
MERSİN	11.001	10.748	9.603
ANTALYA	5.091	5.352	5.750
İSTANBUL ENDÜSTRİ VE TİC.	5.359	5.167	6.025
KOCAELİ	1.763	3.376	4.303
TÜBİTAK-MAM TEKNOLOJİ	1.608	1.656	2.052
AVRUPA	4.600	4.600	5.978
KAYSERİ	4.766	5.686	5.527
İZMİR	3.844	4.771	5.012
İSTANBUL TRAKYA	2.994	3.251	3.662
İSTANBUL İHTİSAS (AHL)	1.135	1.473	1.792
ADANA YUMURTALIK	1.132	1.049	1.034

Tablo 1'in devamı

SAMSUN	310	169	246
GAZİANTEP	206	241	286
TRABZON	54	20	74
DENİZLİ	33	80	93
RİZE	4	2	2
TOPLAM	74.214	79.553	85.248

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı

Yukarıda verilen tabloda Türkiye Serbest Bölgeleri ve Serbest Bölgelerde mevcut olan istihdam sayısı belirtilmiştir. Serbest Bölgede verilen imtiyazlarla beraber bölgeye yapılacak istihdam oranı attırılıp, bölgedeki üretim miktarında da artışlar meydana gelebilir.

2.1.2. İthalat Kavramı

İthalat kavramı dış alım olarak da ifade edilen, farklı bir ülkede üretilen mal veya hizmetlerin ülkede bulunan alıcılar tarafından satın alınması işlemidir (Yurdakul, 2014:14). Başka bir ifadeye göre ise ithalat bir ülkedeki devlet ahlakına ve düzenine ülkedeki canlıların sağlığının ve ticari faaliyetlerin korunması sebebiyle mevzuat hükümlerince uygun olan malların ithalatının yapılması kambiyo mevzuatı gereğince ücretin ödenmesi işlemi olarak ifade edilebilmektedir (Kan, 2014:40). Ülke ekonomisini belirleyen önemli unsurlardandır. Yurtdışından mal ve hizmet satın almaktır. İthalatın kapsamı (M), gelir düzeyi (Y) ve reel döviz (R) kurunun fonksiyonudur (Alptekin, 2016: 353).

$$M= f (Y, R) \quad (2.1)$$

Alt yapı ve teknolojik olarak yetersiz olan kalkınma sürecindeki ülkeler sanayileşmek için makina ve ham maddelerini dışarıdan temin etmek mecburiyetindedirler. Bu durum ülke için ithalatı vazgeçilmez kılmaktadır (Yurdakul 2014: 14). Gelişmekte olan ülkelerde üretim faktörünün kıtlığı, işgücünde istenilen verimin olmaması başka bir sorun ise yatırım mallarının ithal edilmesi ve döviz kurunun dezavantajları. Ekonomide yatırım için ihtiyaç duyulan girdinin sağlanması ve üretimin gerilemesiyle arz eksikliği yaşanır. Bunun ise doğal sonucu fiyatlara olumsuz etkisidir. Gelişmekte olan ülkelerin dışa bağımlılığı göz önüne alınırsa ithalatın ekonomideki yeri fazlasıyla belirginleşir (Demirbaş, 2003:243).

Türkiye ekonomisinde ithalat politikalarının esasına bakılırsa; uluslararası taahhütlerle birlikte ülke ekonomisinde kalkınmayı etkinleştirmek bununla birlikte ihracat için teknolojiyoğun, uluslararası standartlara uygun ve katma değeri yüksek üretim yapısını güçlendirmektir. Ayrıca tarım ve sanayi sektörü için üreticilerin ithal ettikleri ürünlerde maliyet avantajı sağlayarak üretimde artış sağlanmasıyla rekabet gücümüzün gelişmesini destekleyecektir (Kaya, 2011:73).

2.1.3. Dış Ticaret Teorileri

Aşağıda verilen tablo 2 'de dış ticaret teorileri ve dış ticaret teorilerinin temel varsayımları ve dış ticaret hakkında açıklamalar verilmiştir.

Tablo 2
Dış ticaret teorileri

	TEMEL VARSAYIMLAR	DIŞ TİCARET HAKKINDA GÖRÜŞLER
MERKANTİLİZM	-Sıfır-toplamlı faaliyet mevcuttur. -Ticaret fazlası elde edilmelidir. -Dış ticarete korumacılık benimsenmiştir.	-Zenginliği elde etmenin yolu dış ticarettir.
FİZYOKRASİ	-Ekonomide Serbest ticaret bulunmaktadır.	-Ekonomide dış ticarete gerek yoktur.
KLASİK DIŞ TİCARET	-Serbest ticaret mevcuttur. -İki ülke, mal ve faktör mevcuttur. -Tam istihdam sağlanmaktadır. -Arz odaklıdır. -Endüstriler arası ticaret mevcuttur. -Üretim teknolojileri aynıdır. -Üretim faktörlerinin miktarı aynıdır.	- Mutlak Üstünlük Teorisine göre iş bölümü ve uzlaşma ekonomideki refahı arttırmaktadır. Ülke hangi malda mutlak üstünse o malı üretmelidir. -Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisine göre ise ülke hangi malın
NEO-KLASİK DIŞ TİCARET	-İki ülke, iki mal, iki faktör mevcuttur. - Üretim için sabit verim mevcuttur. - Üretim teknolojileri ve fonksiyonları aynıdır. -Ürünlerin talep koşulları eşittir.	üretiminde üstünse onu üretmelidir. -Faktör Donatımı teorisine göre ise her ülke üretim faktörlerinin bol olduğu malın ihracatını yapmalıdır.

YENİ DİŐ TİCARET	-Ürün farklılaştırması -Eksik ticaret mevcuttur. -Teknolojik gelişmeler -Azalan maliyetler söz konusudur. -Ölçek ekonomileri mevcuttur.	-Ülkeler sahip oldukları kaynak üzerinde uzmanlık kazanmalıdırlar.
------------------	---	--

Kaynak: Vidhi A., 2016:31.

Klasik Dış Ticaret Teorileri

Adam Smith dış ticaret ile ekonomik büyüme ilişkisini ilk ele alan düşünürlerdendir. Klasik iktisatçılardan ise James Mill, David Ricardo ve John Stuart Mill 'de bu ilişkiyi incelemişlerdir. Klasik iktisadi düşünce tarihinden bu yana ise dış ticaret büyümenin motorudur düşüncesi tartışma konusu olmuştur. Bu düşünce Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler ve Smith'in ise uzlaşma kavramlarında yer almıştır. Feder ile Michaley ise çalışmalarlarıyla bu olguyu doğrulamışlardır (Gül ve Kamacı, 2012:82).

Klasik iktisatçılar ticaretteki serbestleşmenin ekonomik büyümeye olumlu etkileri olacağını savunmuşlardır. Klasik dış ticaret teorileri 1960 yılından itibaren dış ticaretin yetersiz kalmasıyla birlikte yeni dış ticaret teorilerinde ise ölçek ekonomileri, teknolojik yenilikler, ürün farklılaşması ve eksik rekabet piyasası gibi konular üzerine gelmiştir (Özel ve Sezgin, 2012:284).

Klasik dış ticaret teorisi aşağıda verilen maddelerle özetlenmektedir (Çitil vd., 2020:107).

- ✓ Uluslararası ticarete reel değişim oranlarıyla işlem yapılmaktadır. Bu durum, paranın mübadele aracı olmak dışında başka bir özelliğinin bulunmadığını savunan klasik ekol düşüncesinin bir benzeri olarak kabul görülmektedir. Yani ülkeler arasındaki ticaret takasa benzetilmektedir.
- ✓ Ticaret için iki mal ve iki ülke gerekmektedir.

- ✓ Taşımacılık maliyeti yok sayılmış ve jeopolitik önem gözetilmemiştir.
- ✓ Mal üretimi için etken olarak görülen tek faktör işgücü olmuş ve Emek Değer teorisi benimsenmektedir.
- ✓ Üretim faktörleri ülkeler arasında farklılık göstermektedir.
- ✓ Dış ticaret zenginlik kazandırırken gelir dağılımında farklılık yaratmamaktadır.
- ✓ Ölçeğe göre sabit getiri mevcuttur.
- ✓ Mal ve faktör piyasaları için tam rekabet koşulları söz konusudur.

Batı Avrupa'da 16. Yüzyıldan 17.yüzyıl bitimine kadar ekonomide merkantalizm etkindir. Merkantalist düşünörlere göre ölkelerin ekonomik ve siyasi açıdan gücü elinde tutabilmelerinin yolunun ellerindeki altın ve gümüş miktarına bağılı olduğunu savunmuşlardır. Merkantalist görüş ihracatın teşvik edildiğı ham madde üretiminin öлке kaynaklarıyla elde edildiğı, ithalatı minimumda tutabilmek için gümrükte kısıtlamaların olmasını savunan bir politikadır. Bu politika sanayi devrimiyle 18. yüzyıl sonuna kadar sürmüştür (Oktay, 2005:45).

İngiltere'de meydana gelen sanayi devrimiyle, insan gücünün yerini buharlı makinalar almıştır. Bu durumla üretim miktarıyla olan sorun yok olmuş bunun yerine üretilen malların satışı için yeni pazar ihtiyacı gündeme gelmiştir. Böylelikle İngiltere ekonomisinde ithal mallara da yer vermek durumunda kalmış kapılarını tüm dünya ölkelerine açmıştır. Yaşanan bu gelişmeler ile merkantilizm yerini Klasik Liberalizme bırakmıştır (Türköz, 1999:5).

Adam Smith'in 1776 yılında yayımladığı Milletlerin Zenginliğı isimli kitabında yer verdiği mutlak üstünlükler teorisini incelemiştir. Bir ölkenin farklı bir öлкеye göre hangi ürünleri az maliyet ile üretebiliyorsa o malların üretimi üzerinde gelişmeli ve bu ürünlerle ihracat yapmalıdır. Üretimi pahalı olan malları ise ithal etmelidir. Maliyetleri asgari seviyede tutmalıdır (Yiğit, 2014:7).

Klasik iktisatçı Adam Smith ve David Ricardo'nun görüşleri bazı ülkelerde ticaret hacmini genişletirken diğer ülkeler için büyük tehdit teşkil ettiği görüşü ileri sürülmüştür. Bu konu için Almanya ve İngiltere örnek alındığında İngiltere teknolojik açıdan buldukları dönemin öncülerinden olduğundan serbest ticaret teorisi İngiltere'nin çıkarına olmaktadır. Almanya için durum göz önüne alındığında serbest ticaret sebebiyle ucuz mallar Alman piyasasını ele geçirebilirdi. Almanya bu durum karşısında ekonomisini ithal mallardan korumak amacıyla "Korumacı Doktrin" savunuculuğunu yapmıştır (Oktay, 2005:47).

D. Ricardo karşılaştırmalı üstünlükler teorisiyle ülkelerin birbirine göre üretim maliyet farkları yerine farklılığın boyutu üstünde durmuştur. Bir ülke diğerleri ile karşılaştırıldığında en çok üstünlük sağladığı malı ihraç edip, üstünlüğünün az olduğu malı dışarıdan alırsa daha fazla refaha seviyesine ulaşabilmektedir. Bu durum söz konusu olduğunda iki ülkenin yurt içi ve yurt dışı değişim oranlarının farklı olması ve bunun yanında uluslararası fiyatlar oranında gerçekleşmiş olur (Bayraktutan, 2003:177).

Myint klasik kuram ile iktisadi kalkınmayla dış ticaret ilişkisini üç farklı duruma ayrılacağını söylemiştir. Klasik dış ticaret teorilerinin ilki dinamik verimlilik kuramıdır. Dinamik verimliliğin iktisadi kalkınmayla dış ticaretin bağı olduğundan bahsetmiştir. Bu kurama bakıldığında dış ticaret piyasalarda genişlemeye sebep olur. Teknolojik ürünlerin kullanımını artırır. Dış ticaret yapan tüm ülkelerde ise ekonomik büyüme gerçekleşir. Diğer iki durum ise fazla üretim için pazar ihtiyacı ve statik karşılaştırmalı üstünlüklerdir. Klasik teoriyi doğrulayan bazı örnekler ise:

- ✓ Japonya ipek üretimi
- ✓ İngiltere pamuklu ve yünlü dokuma
- ✓ Danimarka süt ve süt ürünleri

Bu ülkeler "Öncü Sektör" olarak ülke ekonomisinde ekonomik kalkınmayı sağlamış ve "İhracat Sektörlerini" oluşturmuşlardır (Han ve Kaya, 2008:137).

Klasik Dış Ticaret Teorisi varsayımlarının çok olması sebebiyle normal yaşantıdan uzaktır. Teorinin incelenmesinde bazı basit varsayımlarda bulunulmuştur. Bu durumlar aşağıda verilen şekilde sıralanmıştır (Erkahraman, 2018:10).

- ✓ Ekonomi içindeki para nötr kabul edilir. Parasal değişkenlerdeki artış ve azalışlar nispi fiyatlar üzerinde bir farklılık yaratmamaktadır.
- ✓ Fiyatlar tam esnektir ve tam rekabet söz konusudur.
- ✓ Faktör miktarları sabittir. Faktör fiyatlarında oluşabilecek değişiklikler faktör miktarı üzerinde etki etmez.
- ✓ Farklı toplumdaki tüketicilerin zevkleri aynı olabilmektedir.
- ✓ Gelir dağılımı değişmez.
- ✓ Ekonomi içinde tam istihdam aynı zamanda tam kapasitede mevcuttur.
- ✓ Ulaşım ve haberleşme içi maliyet yoktur.
- ✓ Üretim fonksiyonları homojendir.
- ✓ Ülkelere göre sabit getiri söz konusudur.
- ✓ Ekonomide serbest dış ticaret politikaları izlenmektedir.
- ✓ Emek homojendir, emek verimliliği ülkelere göre farklılık göstermektedir.
- ✓ Dünyada iki ülkenin ve iki malın var olduğunu ve tüm ülkelerde iki malın üretildiğini, dış ticaretteki kota ve farklı kısıtlamaların olmadığı kabul edilmektedir.

Klasik iktisatçılar için önemli olan uzun vadedeki işleyiştir. Geçici sonuçların bir önemi yoktur. İşleyişte önem verilen faktör teknolojiye bağımlılıktır. Teoriye göre temel alınan sermaye ve emek piyasaların yer aldığı kapitalizmdir. Klasik iktisatçılar miktar teorisini benimsemişlerdir. Kısa vade içinde tam rekabet koşullarının geçerli olduğu

ekonomideki reel üretim artışı sağlanamayacağından para arzında ki artışları için fiyatlar genel seviyesini arttıracaktır (Köksal, 2016:23-24).

Mutlak Üstünlükler Teorisi

Mutlak üstünlükler teorisi (1776) Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" adlı çalışmasında dış ticaretin yapılma nedenlerinden bahsettiği ve dış ticaret teorilerine öncülük etmiş bir teoridir. Mutlak üstünlükler teorisine göre her ülke elindeki düşük maliyet ile üretebileceği ürünü üretmeli ve bunları ihraç etmelidir. Pahalıya mal ettiği ürünleri ise ithal etmelidir. Bu durumlar söz konusu olduğunda dış ticaret refahı artacaktır (Palacioğlu, 2018).

Adam Smith, merkantalistlerin korumacı dış ticaret düşüncelerinin aksine serbest dış ticaretin savunucusudur. Dış ticarete serbestlik ülkede en iyi olan malın üretilmesine ve üretilen mal üzerinde uzmanlık kazanılmasına fayda sağlamaktadır. Bireyselde sağlanan uzmanlık gibi dış ticarete de sağlanan uzmanlık dünya üzerindeki iktisadi refahında artmasına neden olmaktadır. Smith'e göre her ülke mutlak üstünlüğe sahip olduğu malları üretmeli ve ürettiği mallarda uzmanlaşmalıdır. Ticaretini uzmanlaştığı mallar üzerinden yapmalıdır. Bu durumu sağlayan her ülke kazançlı çıkacaktır (Bocutoğlu, 2016:74).

Şekil 2. Emek faktöründe artan verim hali

Kaynak: Şen, 2007:18.

Adam Smith büyüme modeline göre sermaye için azalan emek içinse artan verim kanunusöz konusudur. Fakat ekonominin tamamı için varsayılan üretim fonksiyonu, artan verim kanunuyla ilişkili çalışmaktadır. Smith'in ortaya koymuş olduğu teoriyi farklı kılan durum ise "artan verim" olgusudur (Şen, 2007:18).

Bir işçinin bir günde üretebildiği mal miktarının aşağıda verilen tablo 2' deki gibi olduğunu varsayalım.

Tablo 3

Mutlak üstünlükler teorisi

2 Ülke Varsayımı Altında Ülkeler	A Malı	B Malı
İtalya	20	50
Türkiye	40	10

Kaynak: Kılıç ve vd., 2019:400

Tablo 3’de verilenlere göre İtalya ve Türkiye ülkeleri A ve B mallarını üretmektedir. İtalya ülkesinde bir birim A malını üretmek için 20 birim emek, B malından bir birim üretmek için 50 birim emek gerekmektedir. Türkiye ülkesi ise bir birim A malı için 40 birim emek, B malını bir birim üretmek için ise 10 birim emeğe ihtiyacı vardır. Bu veriler göz önünde bulundurularak İtalya B malını, Türkiye ise A malını üretmekte mutlak üstünlük sahibidir. Çünkü A malını İtalya 20 birim emek harcayarak üretebilirken Türkiye aynı miktar üretim için iki katı daha fazla emek sarf etmektedir. Sonuç olarak İtalya A malının üretiminde Türkiye ise B malı üretiminde uzmanlaşacaktır.

Mutlak üstünlük teorisi doğruluk payına sahip olsada dış ticaretin sadece küçük bir bölümünü açıklamaktadır. Mutlak üstünler teorisi gelişmekte ve az gelişmiş ülke ekonomisi için yeterliyse de gelişmiş ülkeler için olan kısmı açıklamakta eksik kalmıştır. Smith’in eksikliğini ise Ricardo tamamlamıştır (Aka ve Ürönal, 2017:159).

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

19. yüzyıl başlarında Robert Torrens ‘‘mukayeseli masraf teorisi’’ isimli çalışmayı ortaya koymuştur. Bu teoriye ilerleyen yıllara David Ricardo, E. Heckscher ve B. Ohlin ’in düşünceleriyle katkı sağlamışlardır. Fakat Torrens teoride başarılı olamamasıyla bu şansını David Ricardo’ya bırakmıştır. Ricardo ise ‘‘On the Principles of Political Economy and Taxation’’ kitabıyla karşılaştırmalı üstünlükler kavramıyla bilimsel bir onay almıştır (Topuz ve Coşkun, 2018:674).

Ricardo’ya göre ülkeler karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları yönlerde uzmanlaşmalı ve bu ürünler üzerinde ihracat yapmalıdırlar. Pahalıya mal ettikleri ürünleri ise ithalat yoluyla edinmelidirler. Bir ülke iki mal üzerinde de karşılaştırmalı üstünlüğe sahip

ise dış ticaret yapmalıdır. Bu durum sağlandığında iki ülkede kazançlı çıkmaktadır (Yalçinkaya, vd., 2014:45).

Tablo 4

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi

	Mısır	Çikolata
Fransa	30 birim	20 birim
Almanya	5 birim	10birim

Kaynak: Ekizceleroğlu, 2008:10

Tablo 4’te belirtildiği gibi her iki ürün içinde mutlak üstünlüğe sahip olan Fransa’dır. Mutlak üstünlükler teorisi çerçevesinde incelediğimizde Fransa dış ticaret yapmamalıdır. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi için bakıldığında Fransa dış ticaret yapmalıdır ve bu durumda iki ülkede kazanç elde edecektir. Fransa üstünlük olarak iki üründe de mutlak üstündür fakat üstünlük durumuna bakıldığında, mısır üretiminde üstünlük 6 kat ikençikolata üretiminde üstünlük 2 kattır.

Fransa mısır üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Bu durum bakımından incelendiğinde Fransa mısır üretmeli ve Almanya’dan çikolata ithal etmelidir. Almanya’yı analiz ettiğimizde Fransa’ya göre iki ürün içinde elverişsiz konumdadır. Fakat göreceli maliyet mısırdaki 6 kat iken, çikolatada 2 kattır. Bu durumda Almanya çikolata üretmek yerine sadece mısır üretmekle daha fazla yarar sağlayacaktır (Kavaklı, 2020:15).

Faktör Donatımı (Heckscher-Ohlin) Teorisi

Faktör Donatımı Teorisi, İsveçli ekonomist olan Eli Heckscher ile Bertil Ohlin tarafından ortaya konulmuştur. Bu sebeple teori Heckscher-Ohlin (H-O) teorisi olarak isimlendirilmiştir. Ülkeler arasında ve olan üstünlüklerin kaynağı emeğin verimliliğindeki değişikliklerden değil, üretimin bolluğu ve kıtlığına değinilmektedir. Faktör donatım teorisine göre, ülkede hangi üretim faktörü en çoksa, üretim sürecinde bu faktörün en fazla kullanıldığı alanlarda karşılaştırmalı üstünlük sağlanır ve o ürün çok daha az maliyetle üretilir. Üretilen üründe ise uzmanlaşmaktadır (Şahin, 2016:175).

Bu teoriye göre ülkeler aynı tercihlere sahip, ölçeğe göre sabit getiri ile üretim yapan ve aynı teknolojiye sahip faktör donatılarının ciddi ölçüde farklı olduğunu savunmaktadır. Ayrıca aynı tercihlere sahip veya talep ile karşılaştırıldığında faktör donatımında mevcut olan bu değişikliğin ülkelerdeki göreceli faktör fiyatlarındaki değişimle sonuçlanacağı ve göreceli mal fiyatlarında değişime bununla birlikte ticarete de yol açacağı belirtilmiştir (Öztürk, 2003:113-114).

Tablo 5

Heckscher-Ohlin teorisi üzerine geliştirilen teoriler

Faktör Donatımı Teorisi	Ülkeler zengin olduğu faktörün fazla kullanılan malların üretiminde karşılaştırmalı üstünlük elde etmektedir.
Faktör Fiyatları Eşitliği	Ülkeler arasında meydana gelen serbest ticaret faktör fiyatlarını eşit hale getirmektedir. Bu durum ise uluslararası faktör hareketliliğiyle eş değere sonuca sebep olmaktadır.
Stolper-Samuelson Teorisi	Ülke ekonomisinde serbest ticaretin uygulanmasından sonra sahip olunan faktörün geliri artmaktadır. Kıt olan faktörün geliri ise düşmektedir.
Rybczynski Teorisi	Tam istihdam koşulları söz konusu olduğunda sadece bir faktörde arz artışı meydana geldiğinde bu faktörü fazla kullanan malın üretimi artmaktadır. Arzı sabit kalan faktörün ise yoğun olarak kullanan malın üretimi daralmaktadır.

Kaynak: Kombak,2019:26.

Heckscher-Ohlin teorisinin temel varsayımları aşağıda maddeler halinde verilmiştir (Ünüvar, 2008:28).

- Faktör donatımı yönünden ülkeler birbirinden farklıdır. İki ülke için incelenen modelde ülkenin birinde emek yoğun olduğunda diğeri ise sermaye bakımından zengindir.

- Mallar emek yoğun ya da sermaye yoğun olabilir. Bu şekildeki mallara sermaye yoğun ya da emek yoğun mal olarak adlandırılır. Söz konusu iki durum dışında teorinin diğer varsayımları aşağıda belirtilmiştir:
- Malın üretim fonksiyonu tüm ülkeler için aynıdır.
- Üretim koşullarında ölçüğe göre sabit getiri mevcuttur.
- Ürünlerin talep koşulları benzerdir.

Teori, değişik faktör donatımlarının mevcut olduğu kuvvetlerden, daha fazla benzer yönlerde sahip kuvvetlerin serbestçe ticaret faaliyetlerinde bulunabilmesini teşvik edilmesine değinmektedir. Aynı zamanda, uluslararası mal hareketleri bakımından faydalıdır. Örneğin; gelişmiş ülkeler emek yoğun malları ithal ederken, sermaye bakımından yoğun malları ise ihraç ederek, ticari faaliyette bulunmaları bu teori ile açıklanmaktadır (Yanar, 2012:11).

Tablo 6
Faktör donatımı teorisi

Mal Grupları	1993	Toplam İhracat Payı (%)	2009	Toplam İhracat Payı (%)
Hammadde Yoğun	3.531.835	23,02	15.429.159	15,11
Emek Yoğun	7.281.511	47,46	33.940.387	33,23
Sermaye Yoğun	3.041.511	19,82	26.343.334	25,79
Kolay Taklit Edilebilen AR-GE Bazı	533.908	3,48	4.754.511	4,66
	959.860	6,26	15.762.275	15,43

Kaynak: Coşkun, 2014:5.

Tablo 6’da Türkiye ihracatını, faktör donatımı teorisini baz alınarak 1993 ve 2009 yılları itibariyle incelenmektedir. 2009 yılı için bakıldığında emek yoğun mallar %33,23 ile ihracatı en çok yapılan ürünler olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise %25,79 ile sermaye

yoğun ürünlerin ihracatı gözükmemektedir. Hammadde yoğun malların ihracatı ise %15,11 dir. Türkiye'nin 90'lar itibariyle dış ticaret gelişmeleri incelendiğinde 1993 yılında emek yoğun mallar %47,46 iken, 2009 yılında bu oran %33,23'e düşmüştür. Sermaye yoğun malların ihracatı ise 1993 yılında %19,82 oranındayken 2009 yılında ise %25,79 olarak artış sağlamıştır.

Yeni Dış Ticaret Teorileri

1970'lerin sonlarında ortaya konulan yeni dış ticaret teorileri uluslararası ticaret için çok önemli bir yer tutmaktadır. Yeni dış ticaret teorileri klasiklerin aksine tam rekabetle ölçüğe göre sabit getiri düşüncesini arkada bırakmıştır. Ölçüğe göre artan getiriye ve eksik rekabet piyasalarını düşüncenin temel varsayımında kullanmışlardır. Yeni dış ticaret teorileri bazı önemli noktalar üzerinde durmuştur. Bunlar, uluslararası uzmanlaşmada eğiliminin belirleyicisi, dış ticaret ile elde edilen kazançlar, korumacılığın etkileri gibi faktörlerdir (Akkoyunlu, 1996:71).

Geleneksel dış ticaret teorilerinin açıklamakta eksik kaldığı endüstri-içi ticaret faktörlerini yeni dış ticaret teorileri açıklamıştır. Dış ticareti analiz etmekte temel birim olan endüstri kullanılmaya başlanmıştır. Yeni ticaret teorisi klasik düşüncenin aksine farklılaştırılmış mallar, tüketicilerin çeşitli ürün istekleri ve eksik rekabet piyasasına dayanan analizler gerçekleştirilmiştir. Modele göre tüketicilerin düşük maliyetler ile daha çok ürünler elde edebilmelerine, üreticilerin ise daha fazla üretim olanaklarını elde edeceği imkân elde etmesinden dolayı, dış ticaretin refah artışı sağlayacak bir araç olduğuna vurgu yapmışlardır (Gencer, 2015:8).

Yeni dış ticaret teorileri teknolojik gelişmeleri ekonomi için belirleyici bir faktör olarak kabul etmiştir. Ayrıca geleneksel düşüncelerin tersine yeni dış ticaret teorileri, endüstri içi ticareti ve faktör donatımı eş ekonomik faktörlere sahip ülkeler arasındaki ticareti açıklamada başarı sağlamıştır. Tam rekabet piyasaları homojen malları varsayımıyla geleneksel dış ticaret teorilerinin yerine, yeni teorilerin farklılaşmış mallar ve aksak rekabet piyasalarıyla bağdaşmaktadır (Uğur, 2022:23).

Nitelikli İşgücü Teorisi, Keesing ve Kravis isimli düşünürler tarafından ortaya atılmıştır. Bu teoriye göre sanayileşmiş ülkelerin birbirleriyle olan ticareti nitelikli iş gücüne dayanmaktadır. Ülkelerde nitelikli işgücüne sahip olanlar nitelikli malların üretimini yapıp ihraç ederken, niteliksiz iş gücünün mevcut olduğu ülkeler ise niteliksiz malların üretimini yaparak ihracatını sağlamaktadır. Teknoloji Açığı Teorisi'ne göre ise sanayileşmiş ülkeler arasında gerçekleşen ticari faaliyetler yeni mal ve hizmetlerin üretimine bağlıdır. Yeniliğe sahip olan ülke karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Bu sebepten teknolojik yeniliğin bulunmadığı ülkelere üretimi yapılan mallar ihraç edilmektedir. Teoriye göre yeniliğe sahip olan firma veya firmalar patent ve fikir hakkına sahip olacağından monopol güce sahip olacaklarını savunmaktadır (Özel ve Sezgin, 2012:287).

Yeni dış ticaret teorileri pragmatik bir sebeple ortaya çıkmıştır. Bu sebepler ise dünya ticareti ile ilgili bazı nedenlerin geleneksel teoriler ile açıklanamamasıdır. Bazı durumlar söz konusu olduğunda ise teoriyle ters düşmesi durumları söz konusu olmuştur. Dünya ticaretiyle ilgili olan öngörülerini açıklayamadığı durumlarda paradoks yeri tutabilecek dört farklı ampirik olgu söz konusu durum aşağıda belirtilmiştir (Akkoyunlu, 1996:71-73).

- “Benzer” Ülkeler Arasında Ticaret
- Endüstri içi Ticaret
- Gelir Dağılımı ve Refah
- Çok uluslu Şirketler ve Firma içi Ticaret

Nitelikli İşgücü Teorisi

Nitelikli işgücü teorisi Donald B. Keesing tarafından geliştirilmiştir. Ülkeler mesleki ve niteliği yüksek işgücünün kullanıldığı mallar üzerinde uzmanlık sağlayıp, bu malları farklı ülkelere ihraç etmektedirler görüşünü savunmuştur (Vidhi ve Turgan, 2017:449). Geleneksel yaklaşımlarda emek faktörü homojendir. Nitelikli işgücü teorisine göre ise nitelikli işgücü ve niteliksiz işgücü olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu teori Leontief Paradoksuyla, Heckscher Ohlin varsayımlarıyla bazı yönlerde bağdaşmaktadır. Nitelikli

emek kavramı, eğitim veya deneyim edinmiş bilgi ve beceriye sahip iş gücüdür. Nitelsiz emek ise, eğitim ve deneyim sahibi olmayan kas gücüyle çalışan iş gücüdür (Uğur, 2022:25).

Son zamanlarda birçok düşünür, gelişmiş ülkelerin emek piyasalarında oluşan eşitsizliğin nedeninin uluslararası değişimin etkili olup olmadığını incelemiştir. Aktif nüfustaki hızlı artış son yıllardaki kuzey ülkelerinde var olan vasıfsız emekte düşüşler devam etmiştir. Bu durumun istihdam ve ücretler üstünde yansımaları görülmüştür. Bu farklılıkta teknolojik ilerlemelerin gözle görülür etkisi vardır (Öztürk, 2003:114).

Nitelikli işgücü teorisiyle Faktör Donatım Teorisi benzerlik göstermektedir. İş gücünde niteliğin sağlanması için fiziki sermayenin oluşturulması bir harcamadır ve öncesinde tasarruf gerektirmeyen bir süreçtir. Bundan dolayı nitelikli ve nitelsiz sermaye yoğun malların birbiriyle eşit olduğu görülmüştür (Vidhi, 2016:24). İşgücündeki kalite artışının sağlanmasında beşerî sermayeye yapılan yatırımların, işgücüne yapılan sermaye yatırımları, eğitim süreci ve insan gücü ülkelerdeki nitelikli işgücünü arttıran ve bu durumu uluslararası ticaretteki başarılarına yansımalarına yol açabilmektedir (Kurt, 2011:12).

Emek unsurları için yapılan yatırımlar emeğin verimliliğinde artışa neden olacağı için emeğin yüksek sermaye ile üretim unsurunun bir kısmında kalifiye emeğe ihtiyaç olan ürünlere yönelik olmasını sağlamaktadır. Vasıflı iş gücü ticareti için aşağıda belirtilen bazı varsayımlar ele alınmıştır (Öztürk, Baykut, vd. 2020:9-10).

- ✓ Tam rekabet koşulları geçerlidir.
- ✓ Ticari kısıtlamalar ve taşıma giderleri yoktur.
- ✓ Tercihler her ülke için aynı olabilmektedir. Fakat gelir seviyesine göre biçimlenmektedir.
- ✓ İş gücü faaliyetleri devletler arasında hareketsiz ve devlet içinde tam hareketli konumdadır.
- ✓ Üretim işlevleri benzer konumdadır.

- ✓ Vasıflı iş gücü ve vasıfsız işgücü mevcuttur.
- ✓ Deneyim ile yeteneklerin geliştirilmesi söz konudur.

Teknoloji Açığı Teorisi

M.V. Poster Teknoloji Açığı Teorisini ortaya koymuştur. Teoriye göre sanayi bakımından gelişmiş ülkelerle yapılan ticaretin büyük bir kısmı yeni mal ve üretim süreçleriyle bağlantılıdır. Sanayileşmiş ülkelerde kurulan yenilikçi firmaların geliştirdikleri yeni ürünleri üreten ülkeler bu sayede ihracatta üstünlük sağlamaktadırlar. Poster çalışmasında, ticaretin oluşmasında sanayiye etkileyen teknik değişmelerin sebep olduğundan bahsetmiştir. Belirli teknik farklılıklar bir ülkede var olduğundan, yeni gelişmenin olduğu bu ülkeden diğer ülkelere kopyalanma süresine kadar yeniliği bulan ülke diğer tüm dünya ülkelerine ihracat yapacaktır (Özel(b), 2012:11).

Teoriye göre, teknolojik gelişmeler yardımıyla üretilen yeni bir mal üretilmektedir. Yeni ürünü üreten ve bu ürünü tek üreten ülke olduğundan avantajlıdır. Belirli kar elde etmektedir. Söz konusu ürünü başka ülkelerin üretmesi ve ticaretinin yapılması çok daha faydalı olacaktır. Teorinin bahsettiği icadı yapılan ürün diğer ülkeler tarafından üretimi yapıncaya kadar diğer ülkelere ihraç edilmelidir. Fakat diğer ülkeler tarafından üretimine başlandığında ise ürünü ithal etmek daha karlı olacaktır (Kurt, 2011:13).

Teorinin varsayımları aşağıda maddeler halinde verilmiştir (Uğur, 2022:38-39).

- ✓ Ülkenin teknolojik seviyesi o ülkenin ar-ge 'si tarafından belirlenmektedir. Aynı teknolojik gelişmelere ülkeler aynı anda sahip değillerdir. Teknolojik gelişmelerin bir ülkeden diğerine geçmesi zaman almaktadır.
- ✓ Teoriye göre iki ülkede aynı emek ve sermayeye sahiptir. Fakat ülkelerin sahip oldukları makinalar ve emek farklı işlemler yapılabilir.
- ✓ Üretim faktörleri homojen değildir.

- ✓ Ülkelerde eşit kar oranı ve büyüme, iş gücü, ücret ve homojen toprak için aynı ranta sahiptir.
- ✓ Teknolojik gelişmişlik düzeyi, iki ülkede de farklı olsada bu durum ürün için farklılık teşkil etmektedir ve iki ülkede de endüstri mevcuttur.
- ✓ Taşıma bedeli söz konusu değildir.
- ✓ İki ülkenin de tercihleri aynıdır.
- ✓ Döviz kuru değişkenlik göstermez.
- ✓ Dış ticaret başlamamışken tam istihdam mevcuttur.
- ✓ Karşılaştırmalı üstünlüklere endüstri sahiptir.

Ürün Dönemleri Teorisi

Vernon (1966)'un geliştirdiği “Ürün Dönemleri Teorisi” ihracat ve inovasyon arasındaki ilişkiyi teknolojik açıklık teorisine benzer şekilde açıklamaktadır. Lakin bu düşünce karşılaştırmalı maliyet farklılıkları yerine ölçek ekonomilerinin, bilgi eksikliğinin ve inovasyon zamanlamasının, belirsizlikleri üzerine dış ticarete değinmektedir. Teoriye göre dış ticareti ar-ge ve nitelikli emek harcamalarının fazla, sanayinin aktif olduğu ülkelerde yeni bir ürün ortaya çıkmasıyla o ürün ilk aşamasından son aşamasına kadar gerçekleşen olaylar yardımıyla açıklanmaktadır (Perçin, Karakaya ve Ağazade, 2015:717).

II. Dünya savaşıdan sonra yabancı yatırımlarda meydana gelen artış iktisat dünyasının ilgi odağı olmuştur. Firmaların neden yabancı yatırımları tercih ettiğini açıklamıştır. Yabancı yatırımların bir ülkeyi tercih etme nedenleri temeli ürün ödemeleri teorisinde açıklanmıştır. Ürün dönemleri teorisine göre, yabancı yatırımlar yeni ürünlerde doğrudan uzmanlaşma sağlayabileceğinden bahsetmiştir. Firmalar ürünlerini bireysel satın alma potansiyelinin fazla olduğu ülkelerde, yeni ürünlerinin satış fiyatları yüksek olsa dahi satışlarının yüksek olacağı kanaatindedir. Fakat bir süre sonra firma ürün üzerinde uzmanlık sağlayacağından ürün aynılaşacaktır. Talep yükseldikçe ise firmalar arasındaki rekabet

artacaktır. Bu nedenle firmalar ürün farklılaştırmasına gitmektedir. Maliyetler ve iş gücü maliyetlerinde ise yükselmeler görülmektedir (Belke ve Özturgut, 2020).

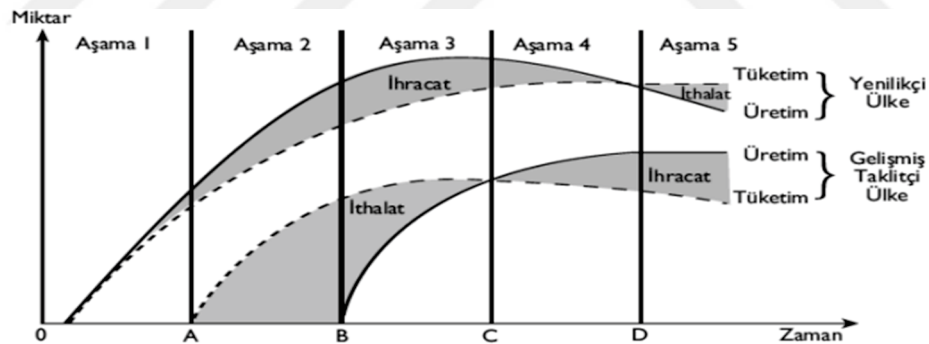
Vernon, ürün dönemleri teorisine göre ürün üretimini aşağıda verildiği gibi beş aşamada açıklamaktadır (Eken, 2019:22).

1.Aşama: Gelişmiş ülke iç piyasaya az miktarda ürettiği yeni ürünü pazarlamaktadır.

2.Aşama: Yeni malın üretimi artmıştır ve ihracatı başlamıştır.

3.Aşama: Üretim teknolojisi standartlaşan, yeni ürünün lisans aracılığıyla yurtiçi ve yurtdışı farklı ülkelerin malın üretimini sağlamaktadır. Başta yeni ürünü üreten ülke artık daha üretim yapmaktadır.

4. Aşama: Lisansı aldıktan sonra üretimi yapan ülkeler, düşük maliyetli iş gücü gibi nedenlerden ve maliyet avantajlarından malın tüm ihracatını yapmaya başlamaktadır.

Şekil 3. Ürün dönemlerinin beş aşama ile gösterimi

Kaynak: Görgün ve Adıgüzel, 2020:115.

Şekil 3'e göre, ürünü düşük maliyette üretebilen ülkelere ihracat piyasasında daha fazla yer verilmektedir. Yenilikçi ülkelerde ise ihracatta düşüşler yaşanmaktadır. Sonuç olarak gelişmiş ülkenin işçi maliyetinin daha düşük olduğu ülkeler üretime geçtikten sonra üretimi düşmektedir.

2.2. Ekonomik Büyüme Kavramı

Çalışmanın bu bölümünde ekonomik büyüme kavramı, gelişimi ve ekonomik büyüme faktörlerinden bahsedilmiştir.

2.2.1. Ekonomik Büyüme Kavramı ve Gelişimi

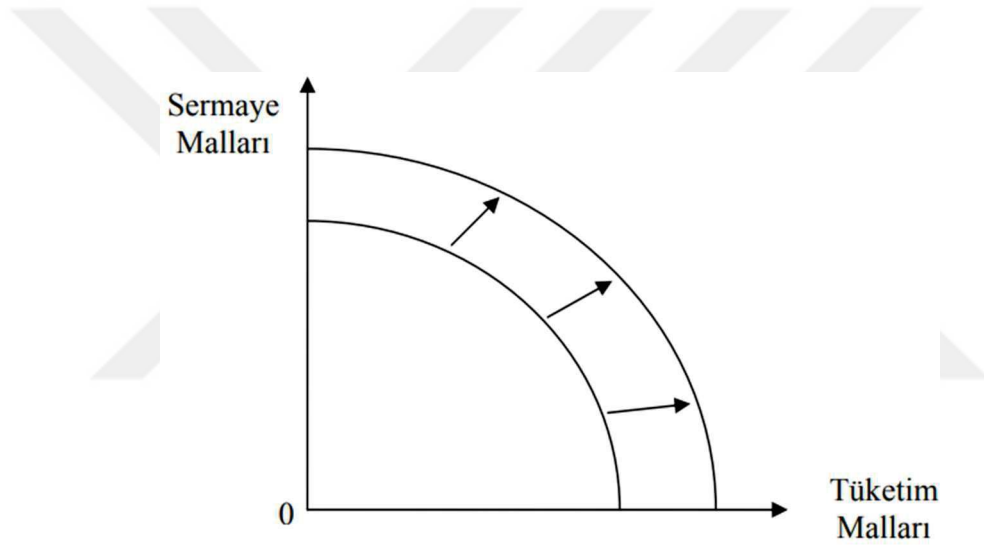
Ekonomik büyüme, bir ülkedeki mal ve hizmet faaliyetlerinin artışını yani reel GSYH'nin devamlı artış göstermesini ifade etmektedir (Gözüküçük, 2020:50). Ekonomik büyümeyi basit olarak açıklamak gerekirse ülke vatandaşlarının talep ettikleri mal ve hizmetleri üretebilmek için ekonomik gücünün artması olarak tanımlanabilir (Peterson, 1976:387). Ekonomik büyüme ülke ekonomilerinde mal ve hizmet kapasitesindeki artışı olarak tanımlanabilir. Bu durum iki şekilde meydana gelir. Birinci mal ve hizmet üretimindeki faktörlerde meydana gelen artışlar gerçekleşirken ikinci durumda ise ekonomi tam istihdamda olduğunda faktör miktarı sabitken faktörlerin verimliliklerinde oluşan artışlardır. Kısaca, ülke ekonomisindeki doğal kaynakların iş gücünün ve farklı üretim faktörlerinin seneler içinde kişi başı reel gelirin arttığını ifade etmektedir (Yılmaz, 2008:45).

Ekonomik büyümeyi temel olarak tanımlarsak, ekonomide ödemelerde meydana gelen artışlardır. Ülkedeki üretim hacmini göstergelerinden biride GSYH'deki değişimlerdir (Özel, 2012:64). Ekonomik büyüme gelişmekte olan ülkeler için büyük önem taşımaktadır. Nüfus artışları ve bunlarla birlikte oluşan insan ihtiyaçları, üretim faaliyetlerinin çoğalmasını zorunlu kılmaktadır. Ülkedeki mal ve hizmet gereksinimlerinin çoğalması ise iktisadi büyümenin meydana geldiğini göstermektedir. İktisadi büyüme ülke içindeki vatandaşların standartlarını devamlı olarak arttırmanın tek yoludur (Erdal, Utlu, 2012:191).

Bir ülkedeki yaşam standartlarını reel hasıla bazında iki şekilde değerlendirebilir. Bunlardan ilki ülkede kişi başına düşen reel hasılanın ilerleyen sürelerde nasıl değişikliğe uğradığına bakılarak. Diğeri ise Ülkedeki kişi başına düşen hasıla ile farklı ülkelerin kişi başına düşen hasılları ile kıyaslanmaktadır (Ünsal, 2016:11). Ekonomik büyümeye neden olan iki faktör vardır. Biri arz yönlü diğeri ise talep yönlüdür. Büyümenin sağlanması talep yönlü faktörler için kısa dönemde büyüme sağlarken, arz yönlü faktörlerde uzun dönemde büyümeyi oluşturmakta ve üretim faktörlerinden elde edilmektedir. Uzun dönemde büyüme sağlanması için üretimin miktarı ve verimliliği önemli rol oynamaktadır (Turna, 2017:68).

Ülkedeki doğal kaynaklar, emek, fiziki sermaye, beşerî sermaye ve teknoloji ekonomik büyüme faktörlerindedir. Bunlardan bir ya da birden fazlasında oluşan artışlar, fiziki üretim kapasitesi veya reel gayri safi yurtiçi hasılasını arttırmakta ve üretim olanakları eğrisinin sağa kaymasını tetiklemektedir (Gözüküçük, 2020:50-51).

Üretim olanakları eğrisinde oluşan sağa doğru kaymanın nedeni yeni buluşların ham maddelerin ortaya çıkması teknolojik gelişmeler, iş gücünde verimliliğin artması ve sermaye mallarının artmasıdır (Karanfil, 2022:23). Üretim olanakları eğrisinde oluşan sağa doğru kaymanın potansiyel GSYH'nin artması anlamına gelmektedir. Bu duruma bakarsak potansiyel GSYH artışı olarak tanımlamak mümkündür (Turhan, 2007:15).

Şekil 4. Ekonomik büyüme

Kaynak: Türüoğlu, 2019:4.

Şekil 4’de görüldüğü üzere üretim hacminin büyümesiyle beraber toplumun ihtiyaçlarına göre mal ve hizmet üretimiyle oluşan devamlı artışlar ekonomik büyüme olarak tanımlanır. Daha kısa tanımlamak gerekirse gayri safi yurtiçi hasılanın zamana göre değerinin belirlenmesidir. Buna göre bir önceki yıla baktığımızda artış görülmüş ise ekonomik büyüme mevcuttur.

Ekonomik büyümeyi toplumun zenginleşmesi olarak tanımlayabiliriz. Ekonomik büyümenin ölçüsü ise büyüme hızı kavramıdır. Öyle ki büyüme hızı nüfus artış hızına göre büyük ise net bir büyümeyle sonuçlanmıştır. Nüfus artışlarıyla ekonomide oluşan üretim

artışının bir kısmı kaybolmuştur. Buna göre büyüme hızından nüfus çıkarılırsa net büyüme hızı bulunmaktadır (Karanfil, 2022:25).

Tablo 7

Ekonomik büyüme teorileri

Büyüme Teorisi ve Öncüleri	Büyümenin Kaynağı	Özellikler
Merkantilizm		
Merkantilist (1450-1750)	Değerli madenler, altın ve gümüş stoku	İhracat ithalattan fazla olmalı, dış ticaret fazlası ile taraflardan biri kazançlı çıkarken diğerinin kazançlı çıkamaması sonucu sınırlı sonucu sınırlı büyüme
Fizyokrasi (1712)	Tarım sektörü	Tarım sektöründe meydana gelen artık değer ile büyüme
Klasik Teori		
A. Smith (1776)	İş bölümü ve uzmanlaşma	Sınırlı bir büyüme mevcuttur
D. Ricardo	Nüfusun artması, üretimin artması ve yüksek kar oranları	Tarımda sınırlı büyüme
T.R. Malthus (1799)	Nüfus artış hızı, tasarruf artışı, toprak büyüklüğü, teknolojik yenilikler	Tarımda azalan verimler yasaşısınca ve ölümün azalması doğurganlığın çoğalması sonucu karamsar büyüme
J.S. Mill (1848)	Nüfus ve sermaye	İlmlı büyüme
Marks (1867)	Sermaye birikimi	Kapitalizmde emeğin karşılığının işgücü tarafından verilmemesi, emeğin sömürülmesi ve kapitalist süreçte kar oranlarının azalması sonunda işsizlik ile birlikte sınırlı büyüme oluşur.
J.A. Schumpeter (1911-1939)	Yenilikler, teknolojik gelişmeler ve inovasyon	Kararsız büyüme ile kararsız denge söz konusudur.
Harrod- Domar Büyüme Modeli		
R. Harrod (1939) E. Domar (1946)	Tasarruflar ve yatırımlar	Kararsız Denge mevcuttur.

Neoklasik Büyüme Teorisi (Dışsal Büyüme Teorisi)		
R. Solow(1956) T. Swan	Modele dışsal olarak eklenen teknolojik gelişme ve işgücü	Yakınsama hipotezince ülkelerin arasındaki gelişmişlik farkının azalmasıyla sınırlı büyüme ve teknolojik gelişme ve işgücü ilavesi ile geçici büyüme
İçsel Büyüme Teorisi		
P.M. Romer(1986) R.E.Lucas (1998) R.Barro (1990)	Öncelikle beşerî sermaye ve teknoloji, bilgi birikimi, Ar-Ge sonra fiziki sermaye, çalışmaya harcanan zaman dilimi, çalışanların ortalama yetenekleri ve emek faktörü	Büyüme içseldir, sermayenin artan getirisi dikkate alınırsa sürdürülebilir bir büyüme oluşur

Kaynak: Karanfil, 2022: 31.

Yukarıda belirtilen tablo 7’de ekonomik büyüme teorileri, öncüleri ve teorilerin özellikleri belirtilmiştir.

2.2.2.Ekonomik Büyüme Faktörleri

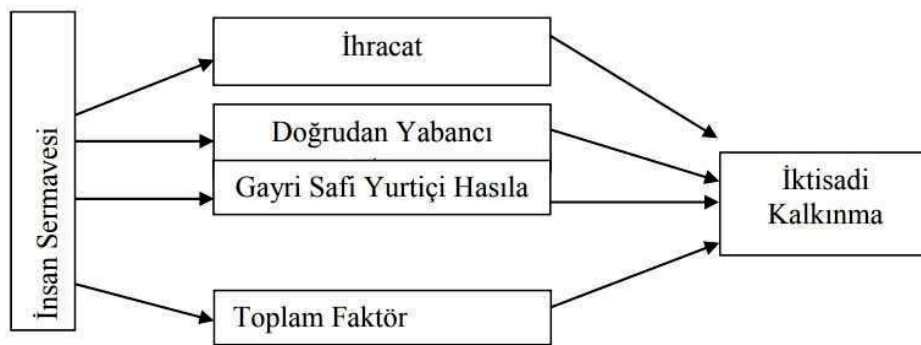
Çalışmanın bu bölümünde beşerî sermaye, fiziksel sermaye, teknolojik gelişmeler ve istihdam faktörleri ele alınarak detaylı olarak açıklanmıştır.

Beşerî Sermaye

Beşerî sermaye, bilgi ve beceri nitelikleriyle ekonomiye gelir sağlayan insanlara yapılan yatırımlarla artan üretimin vazgeçilmez bir girdisidir. Ekonomide bireylerdeki bilgi ve beceri nitelikleri olarak tanımlanan beşerî sermaye, kişilere yapılan yatırımlarla artar ve üretim sürecinin önemli bir parçasıdır. Beşerî sermaye, özellikle eğitim aracılığıyla nitelikli işgücüne dönüşmektedir. İnsana yapılan yatırımlar beşerî sermayeyi oluşturur. Beşerî sermaye ise teknolojik bilgiye dönüşmektedir. Ekonomide daha çok fiziki sermayenin yerini çoğaltmak, istihdam olanakları oluşturmak, teknolojik gelişmeleri ortaya çıkararak etkilidir (Çakmak ve Gümüş, 2005:60-61).

Başka bir görüşe göre ise, beşerî sermaye yapılarının yenilenmesi sürecinde önemli bir güçtür. En önemlisi de eğitim konusunda ülkenin uzun vadede insan gücüne olan ihtiyacını karşılayacak ve teknolojik bilgiden yararlanacak iktisadi gelişmenin içinde yer alacaktır. Az gelişimi ya da gelişmiş ülkelerde büyüme için gereken temel faktör sermayedir. Büyüme hedeflerinde sermaye birikimi oldukça önemlidir. Aynı zamanda yatırımların iç ve dış uyum da büyüme hedefleri için önemli unsurlardır. Ekonomik büyümede ivme kazanmak isteyen az gelişmiş ülkeler, fiziki sermayeyi arttırmayı hedefler. Halbuki eğitim için kaynak ayırmalıdır. Beşerî olan ve olmayan sermaye kavramaları kullanılmalıdır (Doğan ve Şanlı, 2003:82).

19. yüzyılın başlarında iktisadi kalkınma için fiziki sermaye yeterli görülürdü. 20. yüzyıl ortalarına doğru ise ülkeler ekonomik kalkınmada yaşadıkları sorunların nedenlerinde beşerî sermayeye dikkat çekmişlerdir. Beşerî sermaye günümüze kadar ekonomik analizlerde önemli yer tutan ve tartışılan, stratejik özellikleri nedeniyle 21. yüzyılın en önemli üretim faktörü durumuna gelmiştir. Günümüzde herhangi bir ülkenin ekonomik yapısı incelendiğinde, beşerî sermayesinin nitelikleri ve nicelikleriyle o ülkenin başka ülkelerle kıyaslanmasında, bilim ve teknoloji alanında önemli bir konumda olmasıyla ülkeler arasında ön plana çıkmasında önemli rol oynamaktadır. Bu bakımdan beşerî sermayenin yalnız ekonomik analizini yapmak ve konuyu değerlendirmek kavramın önemini belirtmede yetersiz olduğunun kanıtıdır (Aksu, 2016:70).

Şekil 5. İnsan Sermayesi ve İktisadi Kalkınma

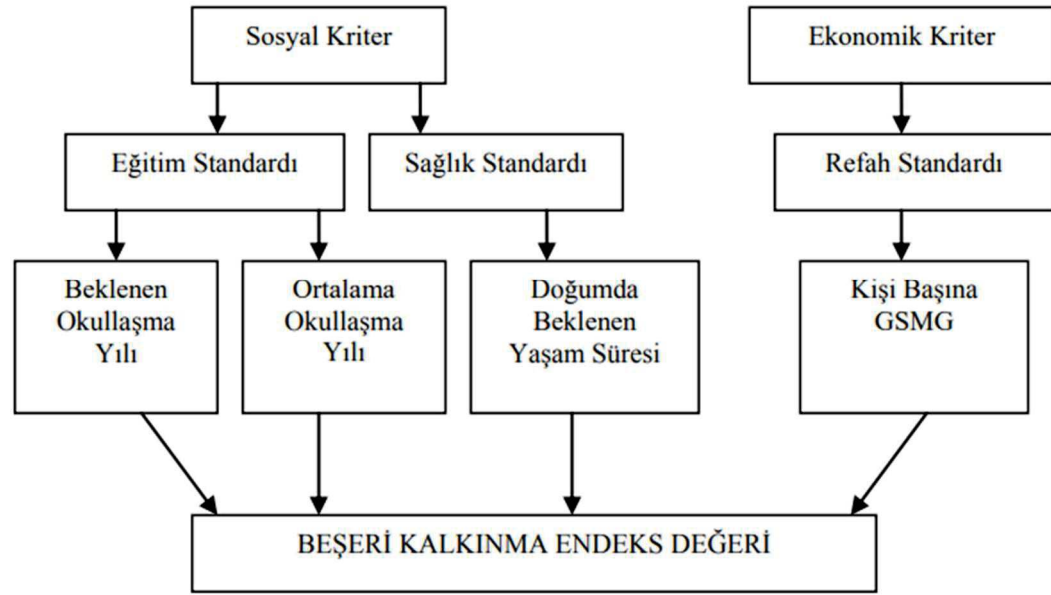
Kaynak: Çelik, Recepoğlu ve Doğan, 2014:43.

Romer (1990) düşüncesine göre ise içsel büyüme beşerî sermaye üzerinde önemli bir faktördür. Piyasaya sağlanacak yeni ürünler için beşerî sermaye önemli bir roldür. Bu sebepten daha çok insan sermayesine sahip olan ülkeler üretilen malların piyasa içine daha hızlı bir şekilde yayılmasını sağlar. Dolayısıyla ülkede hızlı bir büyüme meydana gelmektedir (Atasayar, 2021:28).

Beşerî sermaye, klasik iktisattın ortaya çıkmasıyla beraber 1776 senesine uzanmakta ve yıllar içinde bilimsel bir teori haline gelmektedir. Adam Smith, bu kavramı tanımlarken iki ayrımda bulunmuştur. Bunlar vasıfsız emek ve beşerî sermaye kavramlarıdır. Yetenek sahibi kişilerin hem para kazandıklarını hem de çevreye faydalı olduklarını belirtmiştir. Ayrıca, emeğinde iki şekilde sınıflandığını bunların ise birinin eğitimsiz ve deneyimsiz işgücü, diğerinin ise eğitilmiş ve becerili işgücünden oluştuğunu belirtmektedir. Eğitim ve tecrübeye sahip olmayan işgücünün fiziksel olarak, eğitim ve beceri sahibi işgücünün ise becerilerine uygun işlerde görev alması gerektiğini belirtmiştir (Manga ve Bal, 2015:46-47).

Gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasında farklar vardır. Bu farkların en önemlisi eğitim ve beşerî sermaye gücüdür. Kişilerin yetişmesi ve profesyonelleşmesi buna bağlı olarak insan gücünün artması eğitime bağlıdır. Eğitim devletin kalkınması ve uluslararası öneme çıkmada bir araçtır. Bu koşullara bakarsak iktisadi büyüme için temel kaynaklar beşerî sermaye, eğitim, toplumun bilgi ve beceri yetenekleri, kültür düzeyini, sağlık durumunu ve bunun gibi kavramları ifade etmek için kullanılan kavramdır (Aksu, 2016:72-73).

Beşerî sermaye faktörüne ilk katkı sağlayan iktisatçı Schultz (1961) beşerî sermaye faktörü kişilerin yeteneklerini gösteren bir aynadır ve üretim seviyesini, kalitesini yükselmesi için fiziksel sermaye dışında, beşerî sermayenin de gerekli olduğundan bahsetmektedir. Schulz eğitim, sağlık vb. yapılan harcamaların direk olarak beşerî sermaye yatırımları olduğuna değinmiştir. Bu sebeple diğer sermaye türlerinde olduğu gibi eğitim, sosyal yardımlarla birlikte üretim seviyesinde gelişme sağlayacak yükselmelerin gerekli olduğu ileri sürmüştür (Berber, vd., 2013:3).

Şekil 6. Beşerî kalkınma endeksinin (HDI) oluşumu

Kaynak: Koç, 2013:246

Beşerî kalkınma endeksinin unsurlarından olan yaşam beklentilerinin sağlık, beslenme ve yüksek yaşam beklentisiyle ilişkili olmasının yaşam beklentisini beşerî sermayenin önemli bir göstergesi yapmaktadır (Koç, 2013:246). Beşerî Kalkınma Endeksi üç farklı şekilde hesaplanmaktadır. İlk durum yeni doğan bir bireyin ortalama ömrünü gösteren “ortalama ömür” dür. İkinci durum, 2/3 okur yazar olan yetişkin kişileri 1/3’ü ilkokul, lise ve üniversiteyi kapsayan okullaşma oranıyla belirlenen “eğitim durumu” dur. Son durum ise, “hayat standartı” ’nin Satın Alma Gücü Paritesiyle belirlenerek kişi başına reel milli gelirle ölçülmektedir. Söz konusu endekslerin tek tek değerleri hesaplanır. Daha sonra ise beşerî kalkınma endeksi, eğitim durumu endeksinin, ortalama ömür endeksinin ve hayat standardı endeksinin basit aritmetik ortalamaları alınarak hesaplanmaktadır (Keskin, 2011:129).

Şekil 7. Beşerî sermayeyi etkileyen faktörler

Kaynak: (Aksu, 2016:76).

Fiziksel Sermaye

Fiziki sermaye, yollar, barajlar, makine ve teçhizatlar, uzun yıllar üretim sürecinde kullanılabilen araçlardır. Aynı zamanda sağlık ve eğitim gibi kavramaların da içine almaktadır. Ekonomide fiziki sermaye birikiminin yüksek olması üretimi arttırmaktadır ve yatırımcıların daha fazla yatırım ve üretim yapmasını teşvik etmektedir. Ülkedeki üretim faktörlerinin arzı, fiziki sermaye tarafından belirlenir. Ülkede sermaye stokunun olması fiziki sermaye birikimini gösterir. Sermaye stoku veya birikimde oluşan değişimler, ülkelerin GSYİH'inde değişimlere neden olur. Bu durumdan Türkiye'de iktisadi büyümenin verimli ve devamlı olabilmesi için fiziksel sermaye birikimi önem taşımaktadır (Turna, 2017:55). Fiziki sermayenin aktif kullanımı için beşerî sermayeye de ihtiyaç vardır. Farklı ürün çeşitleri üretmek gelir artışı sağlamak amacıyla fiziksel sermayeyi kullanırız. Fakat insan sermayesi, bilgi ve beceri olmadan fiziksel sermaye aktif olamamaktadır (Atasayar, 2021:27).

Neo klasik yaklaşıma göre, ülkelerde iki şekilde büyüme gerçekleşir. İlki temel öge olan fiziksel sermayede meydana gelecek artışlar. Fiziksel sermaye yıllarca üretim sürecinde kullanılan makine, bina ve teçhizatlardır. Ekonomik büyüme makro düzeyde ele alındığında fiziksel sermayenin içinde elektrik üretimi, hava yolu, demir yolu ve kara yolu, barajlar gibi alt yapı yatırımlarında girmektedir. Bu araçlar üretim sürecinde emeğin verimli kılınması amacıyla kullanılmaktadır. Ülkeler arasında meydana gelen ekonomik büyüme farklılığının sebebi fiziksel sermaye farklılıklarıdır. Yani -ceteris paribus- yüksek tasarruf/ fiziksel sermaye stoku oranına sahip olan ülkeler zengin olma durumuna daha yakındır. Bu duruma sahip ülkeler sermaye birikimi işçi başına yapılmaktadır (Songur, 2017:202).

Solowgil yaklaşımını incelendiğinde yatırımın uzun dönemde büyüme için bir getirisi yoktur. Kişi başına düşen büyüme oranı sıfır olmaktan kurtaracak olan kaynak dışsal teknolojik gelişmelerdir. Bundan dolayı ülkeler için uzun dönem büyüme ilişkisini açıklayan ise ‘‘Solow artığıdır’’. Fakat teknolojik gelişmelerin oluşumu artık terimin içeriği konusuna Solow çalışmalarında değinmemiştir (Ateş, 2013:64).

Teknolojik Gelişmeler

Teknoloji faktörü ekonomik bileşenler arasına 20.yy’da girmiştir. Teknolojik gelişmelerin etkileri sadece firmalar için değil ülkeler içinde büyük önem teşkil etmeye başlamıştır. Aynı zamanda teknoloji faktörü bir ülkenin gelişmekte mi ya da gelişmiş bir ülke mi olduğunu belirleyen bir faktör konumundadır. Üretim bazında bakıldığında ise ürünlerde çeşitlilik yaratması üretimi ve verimliliği arttırmasıyla kar elde etmekte, rekabette üstünlük sağlanmaktadır (Malatyalı, 2016:63).

Dünyada başlayan küreselleşme hareketiyle uluslararası rekabet koşulları artmıştır. Rekabeti belirleyen en önemli faktör ise teknolojik gelişmişlik düzeyidir. Bununla beraber ülkelerdeki yüksek teknoloji ürün üretiminin de önemi artmıştır (Şeker, 2019:379).

Teknoloji, ekonomi içinde üretim sürecindeki materyalleri yenilemek ve geliştirmek bununla birlikte oluşan üretimi ve kazancı arttıran bir faktör olarak tanımlanabilir. Teknolojik gelişmeler ise emek ve sermaye aynı seviyedeysen daha fazla çıktı sağlar (Özer ve Kılınç, 2014:71-74). Başka bir görüşe göre, teknoloji ürünlerde farklılık yaratarak üretim

ve verimliliği artırır dolayısıyla da karda artış ve rekabette üstünlük elde edilmesini sağlar. Tarihsel olarak incelediğimizde ise teknoloji ve ekonomik büyüme paralel seyretmiştir. 20.yy'daysa emek ve sermaye bileşenlerine üçüncü olarak katılmıştır. Ülkelerin gelişmişlik ve kalkınmışlık durumunu belirlemede önemli rol olmuştur. Teknolojik gelişmeler hayat standartlarında sürekli olarak yükseliş yaratmaktadır (Dabak, 2019:11).

Türkiye'de ise 1970'lerin son dönemlerinde teknoloji politikaları ele alınmaya başlanmıştır. Fakat 1980 yılında ihracatta gelir artışının sağlanması amacıyla, teşvik için verilen tedbirlere AR-GE yatırımlarıyla teknolojik gelişmeleri ters yönde etkilemiştir (Algan, vd., 2017:333). Ekonomik büyüme teorilerinde teknolojik gelişmeler dışsal ekonomik büyüme teorileri arasında yer almaktadır. Klasik düşünceler ekonomik büyüme kavramı makineleşme, iş bölümü, sermaye birikimi birbirine bağlı olarak kabul etmektedir. Teknolojik gelişmeler ise bu durumda ekonomik büyüme ile ilişki içindedir (Özel, 2012:64).

Solow modeline göre uzun dönemde kişi başı büyüme oranının yapılan yatırımla değil teknolojik gelişmelerle artacağından bahsetmiştir. Uzun dönemde ülkeler arasındaki büyüme farklılıklarını ise "Solow Artığı" olarak açıklamaktadır. Klenow'a (1998) göre kısa dönemde teknolojik yapıda oluşan değişimlerin ilk dönemde azalan, sonrasında artan ölçülerde pozitif etkileri oluşmaktadır (Ateş, 2013:64).

İstihdam

İstihdam, emek faktörleriyle beraber üretimde kullanılan üretim faktörlerinin üretime dahil edilmesidir. Daha dar bir anlamla tanımlamak gerekirse sadece emek faktörünün üretimde kullanılmasıdır (Alancıoğlu ve Utlu, 2012:190). 15 yaş ve üstündeki nüfus istihdam edilir (Eğilmez, 2019:38). İstihdam işgücünün üretime katkısıdır ve büyümeyi etkileyen önemli bir faktördür. İstihdamda yaşanan yukarı yönlü bir ivme ekonomik büyümeyekatkıda bulunmaktadır. Belirleyicileri ise yurt içi mal ve hizmet talepleridir. Aynı zamanda ithalat ve ihracat rakamları da istihdam için önemlidir. GSYİH arttığında istihdamda yükselme yaşanır fakat teknoloji ve işgücü maliyetleri artış durumunu etkilemektedir (Altuntepe ve Güner, 2013:74).

Başka bir görüşe göre ise ekonomide istikrarsız bir büyüme kalıcı olacak bir istihdam yaratmaz (Murat ve Eser, 2013:374). Ülkenin ekonomik ve sosyal yönden gelişip gelişmediğini belirleyen en önemli unsur istihdamın sektörlere göre dağılımıdır (Altuntepe ve Güner, 2013:193). İstihdam kavramına dar anlamda baktığımızda üretim faktörlerinde emeğin üretim sürecinde kullanıldığını ifade etmektedir. Geniş anlamda baktığımızda ise üretim süreci içinde yer alan diğer faktörleri de üretim sürecine katması anlamına gelmektedir. Aynı zamanda başta üretim faktörlerinin olmadığını ifade eden faktördür (Alancaoğlu ve Utlü, 2012:190).

Nüfus artışıyla birlikte iş gücünün de artması ekonomik büyümeyi önemli ölçüde etkiler. Ülke içinde bilgi ve beceri sahibi bir nüfusun var olması teknoloji ve sermayeyi aktif kullanmada etkin olacaktır. Bu durum gelişmekte olan ülkeler için oluşmaktadır. Ayrıca nüfus artışı ekonomideki mevcut talebin artışı ve üretim için emek girdi anlamına gelmektedir. Nüfus artış oranının etkilerine gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler açısından bakıldığında, eğitim, gelir artışı ve sağlık gelişmeleri gelişmiş ülkelerde nüfus artışı sağlarken, gelişmiş ülkelerde bilinçsiz doğum oranları, aşırı nüfus artışının salgın hastalıklara neden olması vb. olumsuz nedenlerden ekonomik büyüme ve nüfus ile olumsuz ilişki söz konusudur (İlbeyli, 2020:38).

Büyüme için bahsedilmesi gereken en önemli konu, işgücünün hızla arttığı bir ortamda işsizliğin azalması için yüksek büyüme gereklidir. Fakat bundan da önemli olan konu ise büyümenin geçici değil aksine süreklilik kazandığını firmaların kabul etmesidir (Kara ve Duruel, 2005:373). Ekonomik gücün çok olmadığı ülkelerde istihdam ve işsizlik sorunun belli başlı nedenleri mevcuttur. İç ve dış göçleri, yetersiz geliri, hızlı nüfus artışı, bölgelerarası gelişme farklılıkları ve yatırım politikalarındaki olumsuz etkiler, eğitimdeki de eksiklerle tanımlamak mümkündür (Alancaoğlu ve Utlü, 2012:194).

2.2.3.Ekonomik Büyüme Modelleri

Bu bölümde ekonomik büyüme modelleri farklı başlıklarla belirtilmiş ve modeller detaylı olarak şekiller ve tablolar yardımıyla açıklanmıştır.

Klasik Büyüme Modelleri

Klasik iktisat 1776 yılında Adam Smith'in “Ulusların Zenginliği Üzerine Bir Araştırma” adlı eseriyle doğmuştur. Ekonomide birçok görüşe sahip olan klasik iktisadın öncüleri Adam Smith, James Mill, David Ricardo, T. Robert Maltus büyüme ile ilgili konularda teoriler ortaya koymuştur (Türlüoğlu, 2019:27). Düşünürlerin görüşlerini incelerken doğdukları ortamın özellikleri dikkate alınmalıdır. Bireysel üretimden kitlesel üretime de önemli bir faktör olan sanayi devriminde sermaye birikimi ve bölüşüm ilişkileri şekillenmiştir (Alptekin, 2016:8).

Adam Smith, sermayenin emeği verimli kılarak ulusların refahını ve zenginliğini arttırmaktadır der ve sermayeyi ikiye ayırır. Sabit sermaye; bina, makine ve aletlerdir. Bunlar el değiştirmeden sahiplerine kar sağlamaktadır. Diğeri ise el değiştirmesi sebebiyle kar sağlayan mallardır. Klasik düşünceye göre iktisadi faaliyetlerden üç çeşit gelir elde edilmektedir. Bunlar ücret, rant ve kardır. Ücret işçi ve işveren arasında belirlenmekte ve emeğin fiyatıdır. İşçiler emeklerinin bedelini yükseltmek isterken işveren ise düşürmeye çalışmaktadır. Ücretler aile geçimini sağlayacak şekilde belirlenir. Bu da asgari ücrettir. Tarım işçilerinin yaptığı üretimden aldığı kar rant, sanayi kesiminin ise kardır. Smith'e göre rant adil değildir. Toprak sahiplerinin aldığı tekel fiyattır. Kar ise üretime katılan sermayenin payıdır (Kılıç vd., 2019:230-231).

Klasik teori ekonomide bireysel özgürleşmeyi savunmaktadır. Klasiklere göre devlet ekonomiden uzak durmalıdır. Adam Smith, zenginlik arzusunun bir güdü olduğunu ve insanların çıkar ve zenginlik peşine sürüklendiğini söyler. İnsanlarda meydana gelen bu dürtünün elde edilen çıktıyı ve iş bölümünü arttıracığını ve bununla birlikte verimde artış olacağını söylemektedir. Çıkarlarını düşünüp zengin olma arzusunda olan bireyler sayesinde ekonomide zenginleşecektir (Türlüoğlu, 2019:27).

Klasik iktisatçılar tezlerini oluştururken piyasalarda tam rekabet koşullarının olmasını, her arzın kendi talebini tarattığı, “Gizli El” olgusunun mevcut olduğu, miktar kanununun var olduğu ve miktar kanununun geçerli olduğu temel düşüncelerden yola çıkarak iktisadi önermeleri elde etmişlerdir. Klasiklere göre devlet müdahalesini ne kadar kabul etmeseler de devletin var olması gerektiği düşüncesinde birleşmişlerdir. Fakat devletin

devamlılığı için kaynağa ihtiyaç olduğunu bu kaynakların sınırlı şekilde elde edilmesini ve elde etme şeklinin vergi olduğunu söylemişlerdir (Alptekin, 2016:9).

Adam Smith'e göre değerin ölçüsü emektir. Bunun yanında ise 3 faktör daha vardır. Bunlar emek sermaye ve topraktır.

$$Y = f(L, K, T) \quad (2.1)$$

Y: Çıktı L: Emek K: Sermaye T: Toprak

Çıktıda meydana gelen artış nüfus artışından da etkilenerek yatırım ve toprakta oluşan artışında etkiler ve sonuç olarak verimlilik artar. Bu artan verimlilik ilkesine bağlıdır. Smith piyasanın büyümesiyle iç ve dış tasarrufların zamanla üretim faaliyetlerini arttıracaklarını söyler. Büyümeden doğan tasarruflar üretim ve pazarda makineleşme ve iş bölümüyle ortaya çıkmaktadır (Yılmaz, 2008:51).

Smith'e göre iktisadi büyümenin en önemli kapsamı piyasa genişliğidir. Ekonomide sadece kendine yeterlilik için üretim yapılıyorsa bu ekonominin piyasası dar olacaktır ve iktisadi büyümeye ulaşamayacaktır. Adam Smith iş gücünü ise ikiye ayırmıştır. Beceri, maharet gerektiren tarım ve sanayi gibi yararlı işlerde çalışan işgücü. Birde din adamı, hukukçu, doktor, edebiyatçılar vb. yararlı işlerde çalışmayan işgücünü ifade etmiştir. Bu durumda Smith emeği verimli ve verimsiz olarak ifade etmiştir. Elle tutulabilen mal üretimi için artı değer yaratanları verimli sınıfa sokmuştur (Bocutoğlu, 2016:62).

Klasik modelin bazı temel yaklaşımlarını maddeler halinde açıklamak gerekirse;

- ✓ Ülke ekonomisi tam istihdam mevcut olduğu durumlarda denge halindedir. Piyasada belirlenen ücretler söz konusu olduğundan tam istihdamdan başka bir denge söz konusu olamaz.
- ✓ Tam istihdamda denge mevcuttur. Bu dengenin sağlanması ise ekonomide var olan fiyat ve ücret esnekliğidir. Piyasada emek fiyatları yüksek olduğunda emeğe olan talep düşecek, talebin düşmesi ise emek talebinin artmasıyla işsizliğin azalmasına

neden olmaktadır. Mal ve sermaye piyasalarında ise esnek fiyat ve faizler mevcut olacaktır.

- ✓ Say yasası her arz kendi talebini yaratır. Uzun dönem söz konusu olduğunda ekonomide üretim fazlası olmamaktadır. Talep esnekliğine göre mal ve hizmet fiyatları azalacak, arz ve talep yeniden dengelenecektir.
- ✓ Oluşan dengesizlikler ise kısa dönemlidir. Esnek ücret ve fiyat mekanizmalarının işlemesiyle piyasa yeniden denge konumuna gelmektedir.
- ✓ Devlet ekonomiye çok müdahale etmemektedir. Bunun nedeni ekonominin kendi kendini düzeltme mekanizmasına sahip olmasıdır. Devletin müdahalede bulunması oluşan dengesizlikleri daha uzun süreli kılacaktır.
- ✓ Paranın da diğer mallardan bir farkı bulunmamaktadır. Bu yüzden kendi fiyatını da arzı belirlemektedir.
- ✓ Toplumun çıkarları önemlidir (Eğilmez, 2009:54-55).

Adam Smith'in Milletlerin Zenginliğini ve David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorilerini hakkında açıklama yapmadan önce her iki teorinin de üzerinde durmuş olduğu varsayımları aşağıda maddeler halinde açıklanmıştır (İlbeyli, 2020:21).

- İki ülkeli ve iki mallı ticaret modelidir.
- Tam istihdam düzeyinde ekonomi mevcuttur.
- Ekonomide var olan iç ve dış denge sağlanmış durumdadır.
- Ticaret için konu alınan ülkelerde mevcut üretim faktörleri değişmemiştir.
- Zamanın öneminin olmadığı statik analiz yapılmıştır.
- Üretim faktörlerinin, ülke içinde hareketli ülke dışında hareketsiz olması.

- Ticaret yapan ülkelerde aynı teknolojik gelişmeler mevcuttur.
- Mallarda üretim maliyetleri değişmez.
- Tam rekabet koşullarının mevcut olduğu bir piyasa söz konusudur.
- Emek-değer teorisi söz konusudur.
- Taşıma giderlerinin olmadığı varsayılmaktadır.

Klasik iktisatçılar, emek dışında kalan faktörlerden sermaye ve doğal kaynaklarla birlikte doğal kaynakların ilahi lütuf olduğunu ve biriktirilmiş emek olarak kabul edilmektedir. Dış ticaret unsurlarını belirlemek amacıyla gözden kaçırılan talebi analizinde kullanan Mill sonrasında Neoklasiklerinde geliştirmiş olduğu karşılıklı talep kanununu ortaya çıkarmıştır. Bunun dışında karşılıklı taleple dış ticaretin aynı zamanda teknolojik gelişmeler üzerinde de etkisi olmuştur. Mill ihraç mallarına bir yenisinin eklenmesi veya ihraçtı yapılan malın üretim maliyetlerinin düşmesiyle ortaya çıkan teknolojik gelişmeleri, ihracatı yapılan mallarında üzerinde verimliliği artırarak ülkenin karşılıklı taleple belirlenen ithal mallarını daha ucuza satın almasını sağlar, bu durumda dış ticaret kazancı arttırmaktadır (Bayraktutan, 2003:177).

Klasik Dış Ticaret Teorisinin varsayımları gerçek hayattan uzaklaşmıştır. Teorinin anlamlı ve daha basit şekilde bazı varsayımlar bulunmuştur. Bu varsayımlar aşağıdaki gibidir (Erkahraman, 2018:10):

- Parasal değişkenler üzerinde meydana gelen artış ve azalışlar nispi fiyatları etkilememektedir. Bundan dolayı ekonomideki para nötrdür.
- Fiyatlar tam rekabet şartları altında belirlenir ve tam esnektir.
- Üretim faktörünün fiyatlarının değişimi üretim faktörünün değişiminde farklılık yaratmamaktadır. Üretim faktör miktarı sabittir.
- Farklı toplumlarda bulunan tüketicilerin zevkleri aynı olabilmektedir.

- Ekonomide tam kapasite ve tam istihdam mevcuttur.
- Ulaştırma maliyetleri yoktur.
- Haberleşme maliyetleri yoktur.
- Ülkelerin üretim fonksiyonları değişkenlik gösterirken ürünler homojendir.
- Ülkeye göre sabit getiri mevcuttur.
- Emek homojen bir kavramdır. Emegın verimliliğini ise dış ticaret malları belirlemektedir.

Neo Klasik (Solow) Modeli

Neoklasik büyüme modeli 1956 yılında Solow tarafından geliştirilmiştir (Ceylan, 2010:52). Solow büyüme modeli Harrod 'un bıçak sırtı dengesine karşılık olarak yazılmıştır (Doğan, 2014:369). Ekonomideki büyümenin, tasarrufları ve sermaye birikimiyle ilişkisini incelemektedir. Harrod- Domar modelindeki istikrarsız büyümenin nasıl istikrarlı hale getirileceğinin araştırılmasına yol açmıştır. Ülkelerin zengin ve yoksul ayrımının nedeninin araştırılması modelin başlangıcı olarak görülmektedir (Köksal, 2016:35).

Başka bir görüşe göre ise sermaye birikimi ekonomik büyümenin kaynağı olarak açıklanır. A. Smith sermaye stoğundaki artışın emegın uzlaşmasında zenginliğin kaynağı olarak görmüştür (Oğuztürk, 2003:259). Neoklasik teori teknolojik gelişmeleri emekte verimlilik arttıran dışsal faktör olarak modele dahil etmektedir. Öte yandan ekonomik büyüme ve kalkınmanın emeğe faktörüne düşen fiziki sermaye stokunun artmasına bağlamaktadır (Keskin, 2011:138).

Solow'a göre bilgi birikimi iki şekildedir. Birincisi Solow artığı denilen milli hasıllattavar olan emek ve sermaye girdileriyle açıklanmayan bölümü açıklamada yardımcı olur. Diğeri ise bilgi birikimi (teknolojik gelişme) sermaye birikiminin devamlılığını sağlar. Modele Neoklasik adının verilmesinin sebebi ise tam rekabet koşullarını, üretim

faktörlerinin marjinal verimliliğe göre ödenmesini, tam istihdamı ve de değişen sermaye çıktısının oranının kabul olmasıdır (Gülmez, 2009:11-12).

Tam istihdama ulaşmak için gerekli koşulları araştıran model Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonuyla uzun dönemde durgun büyüme oranının dış teknolojik gelişmelerle belirleneceğini, teknolojik gelişme söz konusu olmadığında büyüme oranının sıfır olacağı sonucuna varılır. Teknolojik gelişmeler ise buluşlara bağlıdır. Uzun dönemde tam istihdamın sağlanması dışsal tasarruf oranı ve nüfus artışı tarafından belirlenir (Şiriner ve Doğru, 2005:166).

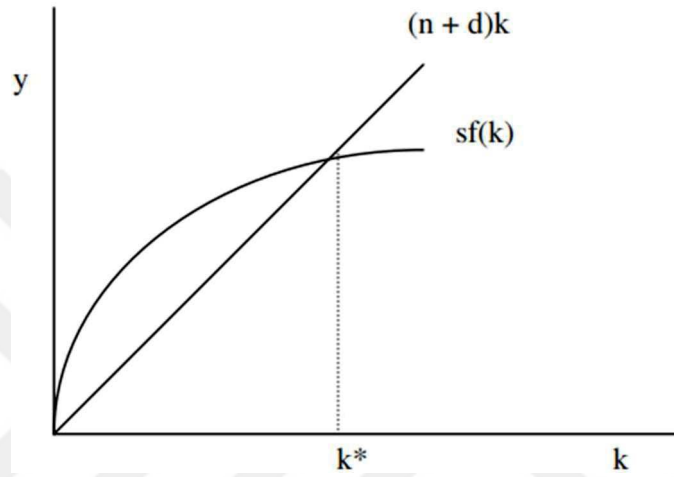
Farklı bir ifadeyle ise dışsal değişken olan teknoloji kişi başına gelirin artışını sağlayan tek faktördür. Dengede olan büyüme hızı tasarruftan farklı olarak meydana çıkmıştır. Modelde kamunun uygulayacağı politikaların fazla rolü bulunmamaktadır. Bunun nedeni nüfus artışı ve teknolojik değişmelerin dışsal kabul edilmesidir (Ercan, 2002:130). Politikaların ve finansal değişimlerin dışa açıklığı mümkün kılacak şekilde uygulanması makroekonomik performansta iyileşmelere yol açacaktır (Erdem ve Dumrul, 2014:).

Neo Klasik modelin bahsettiği ekonomik büyüme durumu üç farklı şekilde ortaya çıkmaktadır:

- ✓ Sabit teknolojiyle üretime girdi sağlayan faktörlerin miktarının yükselmesi,
- ✓ Üretim sürecindeki faktör miktarı sabit kaldığı durumda teknolojik bir ilerlemenin mevcut olmaması,
- ✓ Üretim faktör arzlarının yükselmesi ve teknolojik gelişmelerin ilerlemesi (Arslan, 2019:16).

Solow modeline, teknolojik gelişimin eklenmesi, sermayenin ve işgücünün üretkenliği üzerinde artış sağlamaktadır. Ekonomik büyümenin bir kısmı sermaye artışlarıyla, bir kısmı ise işgücü üzerindeki artışlarla, ciddi bir kısmının ise teknolojideki gelişmelerden kaynaklandığını savunarak, ekonomik büyümenin sermaye ve işgücündeki yükselmelerle açıklanamayan kısmını teknolojik gelişmelerle bağdaştırmıştır. Bu durum ise

Solow Artığı olarak açıklanmaktadır. Modelde teknolojik gelişim, işgücü verimliliğini yükselten bir faktör olarak kabul edilmiştir. Solow modelinde ekonomi durağan durum dengedeysen, teknolojide oluşan bir gelişme, toplam çıktı miktarının, nüfus artış oranı ile teknolojik ilerleme artış oranının toplamına eşit şekilde büyümeyi sağlamaktadır (Gözüküçük, 2020:66).

Şekil 8. Solow büyüme modelinde durağan durum Dengesi

Kaynak: Yardımcı, 2006:26.

Şekil 8 'da grafik gösteriminde k^* noktasına durağan durum (steady state) olarak atlandırılmaktadır. Bu noktada $k = 0$ dir. k^* nin solunda ve sağındaki düzeyler, değişken sermaye-işgücü oranı (k) nedeniyle durağan durum sermaye düzeyine hareket ederek dengede kalacaktır.

Karl Marx Büyüme Modeli

Marx kapital (capital) adlı eserini 1867 yılında yayınlamıştır. Eserinde ise Ricardo'nun "emek-değer teorisinden" birde Hegel'in tarih felsefesinden faydalanmış ve "Kapitalist Ekonomik Kalkınma Teorisi'nden" bahsetmiştir. Ona göre ekonomik büyümeyi oluşturan faktör sermaye birikimidir. Marx'a göre sermaye birikimi kapitalistlerin kar oranına bağlıdır. Kar oranı ise "artık değer oranına" ve kapital bileşime bağlıdır. Karl Marx'ın ortaya koymuş olduğu "artık değer" Adam Smith'in mal-para-mal düşüncesi

yerine para-mal-para olarak sonuçlanan kapitalist üretim sistemiyle açıklanmaktadır (Çiftçi, 2015:15).

Üretim için kapitalistler üretim araçları ve emeği satın almak için para öderler. Üretim sürecinde elde ettikleri malları ise paraya çevirmektedirler. Üretim boyunca “artık değer”(s) emektir. Makinalar vb. araçlar artık değer yaratmamaktadır. Karl Marx bu değerlere “sabit kapital” (v) olarak tanımlamaktadır. Üretilen malların değeri şu şekilde hesaplanmaktadır.

$$C' + V + S \quad (2.2)$$

Formülde kullanılmakta olan C' ifadesi sabit kapitali ifade etmektedir (Çiftçi, 2015:15). Marx'ın ekonomik teorisinin temel görüşü, kapitalist sınıfın karının sömürülmesi ve işçilerin fazla mesai yapmasının ortaya konulmasıdır. Bu modelin temeli emek değer teorisinde ve Ricardo'nun artı değer teorisinde görmek mümkündür (Birinci, 2015:17). Karl Marx'ın sık olarak kullandığı sömürge tabirinin anlamı ise: işçiye ödenen bedel ile ürettiği değer parasal farkıdır. Bu kavram işçilerin başkaldırmasına sebep olacak kavramdır. Sınıf ayrımı doğuran üretim araçlarının özel sahipliği kalkınca sınıf çalışmasında yok olacaktır (Kıraçlar, 2005:35).

Marksist büyümede malın asıl değerini emek belirlemektedir. Bu durumu emek değer, artık değer ve kar belirlemektedir. Karl Marx bu teoride Ricardo'dan etkilenmiştir. Zihinsel ve fiziksel güç emeğin toplamıdır. Bir malın değerini belirlemek o mal için gerekli emek ile ölçülür. Başka bir deyişle mal üretmek üzere kullanılan yöntemlerle malın değeri tespit edilmektedir (Nasıroğlu, 2020:15).

Karl Marx merkantalist kapitalist büyüme modeline büyük katkılarda bulunmuştur. Merkantalist kapitalist modelin aslını Karl Marx'ın emek değer teorisi ve artık değer teorisinde bulmak mümkündür. Marx'ın emek değer teorisine bakıldığında malın değerini o malın üretimi için ihtiyaç duyulan emek zaman birimleri belirlemektedir. Bir sene içinde üretilen sabit sermaye ile değiştirilir. Bu da işçi başına artı değer toplamına eşittir. Sabit sermaye ise binalar, makinalar vb. mallardan oluşmaktadır. Değer yaratan sermayeler

değişir sermayedir ve bu terim emeğe yapılan ödemeleri içermektedir. Yani artı değer, toplam değer ve değeri elde etmek için yapılan harcamaların farkıdır (Acar, 2002:68).

İçsel Büyüme Modeli

Ekonomik büyümenin tarihsel sürecinde ekonominin refahı için bazı politikalar benimsenmiştir. (Yardımcı, 2006:99). Neo klasik büyüme modeli yerini içsel büyüme modeline bırakmıştır (Genç ve Atasoy, 2010:28). İçsel büyüme bilgi, beşerî sermaye ve teknolojinin emek ile sermaye faktörlerindeki gibi, modellerin içselleştirilmesidir. (Demir, Üzümcü ve Duran, 2006:27).

Solow modelinde teknolojik ilerleme dışsal bir olgudur. Bu model iktisadi büyümenin nedenini açıklamakta noksan kalmıştır. Solow modeli bu durumu açıklayamadığından, büyümenin nasıl oluştuğunu ve büyümeyi etkileyen politikaların sebeplerini araştıran yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. 1980’li yılların sonunda ortaya çıkan iktisatçı Paul Romer ve yeni klasik okulun kurucusu Robert Lucas’ın yaptığı bu alternatif yaklaşım, “içsel büyüme teorisi” olarak isimlendirilmektedir. Neo-Klasik ve içsel büyüme teorilerinin en önemli farkı sermayenin getirisi için kabul ettikleri varsayımdır. Neo-Klasik model ise sermayenin azalan getirisini kabul etmektedir. İçsel büyüme modeli ise sermayenin artan getirisinin varlığını ve artan getirinin uzun dönem de büyümeyi olumsuz etkileyeceğini kabul etmektedir (Taban ve Kar, 2006:161).

İçsel büyüme modellerinin temeli Neo-Klasik modellerdeki çıkarım ve noksanlıkları temel almaktadır. Neo-Klasik büyüme modeline ait üç tane husus vardır. Bunların ilki teknolojinin dışsal oluşunun açıklanamamasıdır. İkinci husus, teknolojik gelişmelerde devamlılığı sağlayan nedenlerin açıklanamamasıdır. En sonuncusu ise yakınsamadır. Teknolojik gelişmeler çaba göstermeden dış kaynaklar tarafından ortaya konuluyorsa, tüm ülkeler aynı teknolojik seviyeye ulaşmada eşit şansa sahiptir. Teknolojik gelişmelerin bütün ülkelerde aynı olduğu ve farklılaşmadığı varsayımıyla, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin reel büyümelerinin uzun dönemde eşit değeri sağlayacağı ve bu oranın sıfır olduğunu göstermektedir. Bu hipotez yakınsama hipotezi olarak ifade edilmektedir (Türker, 2009:88).

Yeni dönem içsel büyüme modellerinin ise Romer'in (1986) başlattığı kabul edilmiştir. İçsel terimi firmalar ya da tüketicilerin kar veya faydasını en yüksek seviyeye çıkarmasının bilinçli faaliyetlerden ortaya çıkarılan yenilikleri işaret etmektedir. İçsel büyüme modelinin temel görüşlerinin kabul görmesinin büyük nedeni teknoloji faktörünün ön plana çıkmasıdır. Bilgi ve teknolojik gelişmeler, geleneksel büyüme modeli için girdi ve çıktıların analizini yapmıştır (Yardımcı, 2006:99-100).

Romer'e göre teknolojik gelişmeler büyümenin içinde yer almaktadır. Teknolojik değişim ve sürekli sermaye stoku için ilerleme sağlamakta ve sermaye birikimiyle teknolojik ilerlemenin beraber çalışan saat başı çıktı miktarının büyük bölümünü oluşturmaktadır. Teknolojik değişim ise sınırsız görülmektedir. Bunun nedeni her yeni edinilen bir bilginin yeni bir mala karşılık gelmesi olarak ifade edilmektedir. Yeni bilgi elde etme için beşerî sermaye ve bilgi stoku kullanılmaktadır (Karanfil, 2022: 56-57).

Romer'in içsel büyüme modelinde üretim fonksiyonları için dört temel faktör yer almaktadır. Bu faktörler sermaye (K), teknoloji (A) ve emek (L), beşerî sermayedir (H). Modelde üç ana sektör yer almaktadır. Bu sektörler ise; araştırma, ara mal ve nihai mal sektörleridir. Araştırma sektörü var olan bilgi birikimiyle beşerî sermayeyi ve yeni bilgiyi üretmektedir. Ara mal sektörü, elde olan ürünlerini araştırma sektöründen edinmiş olduğu bilgiler ile üretim sağlamaktadırlar. Nihai malların sektörü ise emeği, beşerî sermaye ile sermaye mallarını kullanmaktadır (Kıraçlar, 2005:75).

İçsel büyüme modelini eğitim yönünden incelediğimizde bilginin emek ve sermayeden farklı olduğunu, birden çok alanda kullanılabildiği için Romer onu büyümenin kritik faktörü yapmaktadır. Emek ve sermaye kullanıldıkça eskiyen bilgi ise paylaştıkça çoğalan ve yeni gelişmelere kaynakça olmaktadır (Demir, Üzümcü ve Duran, 2006:28).

Başka bir görüşe göre ise eğitim düzeyinde meydana gelen artışlar işgücünün verimliliğini arttırmaktadır. Böylece becerileri artan işgücünün üretim faktöründe çıktıyı arttıracak ve büyümeye katkı sağlayacaktır. İçsel büyüme modeli eğitim faktörünün ulusal ekonomik büyümeyi iki şekilde etkileyebileceğinden bahsetmiştir. Birincisi beşerî sermayenin üretim fonksiyonuna faktör girdisi şeklinde dahil edilmiştir. Bireysel eğitim ve yatırım, beşerî sermayenin dışsal etkilerden yaralanmasına imkân tanır ve sabit getiriye

varsayımlardan uzaklaştırmaktadır. Diğeri ise içsel büyüme destek olan beşerî sermaye stoklarıdır. Sebebi ise beşerî sermayenin yeni teknoloji ürettiğidir. Yapılan araştırmalarda eğitimin ekonomik büyüme için önemli bir faktör olduğu belirlenmiştir (Yardımcı, 2006:77).

Gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelerle aralarında olan farkı kapatmak için beşerî sermaye ve Ar-Ge çalışmalarını geliştiren politikalar kullanılmalıdır. İçsel büyüme teorileri teknolojiyi motive edici unsur olarak görülmektedir(Çiftçi ve Aytaç, 2011: 163).

İçsel büyüme modeli Solow modelinde yer alan ülkelerin gelişmişlik seviyelerindeki farklılıkların yıllar içinde kaybolacağı görüşünü desteklememiştir. Bu durum üzerine teknolojinin dışsal olma varsayımı hakkındaki düşüncelerin çoğalmasına sebep olmuştur. Lucas (1988) ve Romer (1986) teknolojinin içsel oluşunu kabul etmişlerdir. Bununla birlikte dünya ekonomisinin gelişmesindeki farklılıkları açıklamışlardır. İçsel büyüme teorilerinin özünde işletmelerin AR-GE çalışmalarıyla elde edilen teknoloji ve yenilikler mevcuttur. İçsel büyüme teorileri teknolojik gelişmeleri artırarak ülkelerinde gelişmişlik seviyelerini arttırmabileceklerini savunmuştur (Özer ve Çiftçi:220).

Lucas (1988) büyüme ve gelir ile uyumlu durağanlığa girmeyen mekanik yapıyı bir model oluşturmak istemiştir. Lucas'a göre ekonomik büyüme tek bir modelle açıklanabilirdi. Oluşturduğu modelde neoklasiklerin kabul etmiş olduğu piyasa şartları geçerli olduğu, parasal faktörlerin var olmadığı çıktı düzeyinin (Y), etkin emek (N^e) ile fiziki sermaye (K) girdisiyle belirlendiği kabul edilmektedir.

$$Y = F(K, N^e) \quad (2.3)$$

Ekonomide ortalama (h) yetenek düzeyine (N) bir adet işçi (u) kadar süresini cari üretime harcarsa etkin emek arzı $N^e = uhN$ ve çıktı fonksiyonu (2.4) de belirtildiği gibi olmaktadır.

$$Y = F(K, uhN) \quad (2.4)$$

(2.4) 'de verilen fonksiyonda verilene göre, çalışma süresi (u) işçilerde bulunan ortalama yetenek (h) arttığında çıktı düzeyinde de artış meydana gelmektedir. Eğitim oranına bağlı olan beşerî sermaye birikimi ise çalışma dışında kalan zaman ile (u-1) ilişkilidir.

$$h(t) = h(t) \delta [1 - u(t)] \quad (2.5)$$

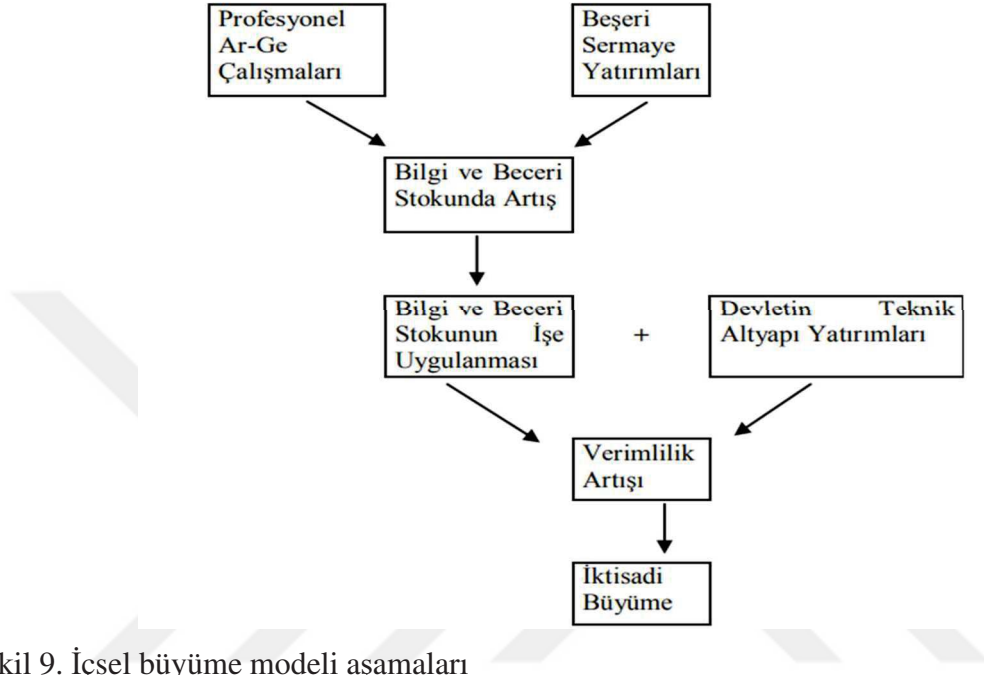
(2.5) fonksiyonunda $u(t)=1$ olduğu durumda, zamanın büyük bir kısmı yetenekleri geliştirmek için kullanılmakta ve beşerî sermaye maksimum olmaktadır. Bahsedilen iki önemli durum halinde var olan yetenek düzeyinde artan getiri söz konusu olacağı kabul edilmektedir (Lucas, 1988: 3-42).

Lucas, Solow modelini temel alarak kendi modelini açıklamıştır. Neoklasik modelde ise iki nedenden ekonomik büyümenin yetersiz olduğunu açıklamıştır. İlk neden Solow modeli 'nin ülkeler arasındaki gelir farklılıklarını açıklayamamasıdır. Diğer neden ise Neoklasik modelde faktör fiyatlarının uluslararası ticaretle sermaye-emek oranına yaklaşacağı öngörüsündeki hatadır. Solow modelindeki bu başarısızlığın nedeninin Neoklasik modelde büyümenin en büyük etkeni olarak kabul edilmiş olan teknolojik gelişmeler yerine Schulz ve Becker'in insan sermayesi modelinin çalışmalara eklenmesidir (Bayraktar, 2009:58). Lucas modeline göre ekonomik büyümenin devamlılığı beşerî sermayeye bağlıdır (Ay ve Yardımcı, 2008:40).

1962 yılında Kenneth J. Arrow 'un "The Economic Implications Of Learning By Doing" isimli yayında yaparak öğrenme kavramını temel alan düşünce; üretim sürecini iyileştirme metodunun geleneksel ekonomik faaliyetlerle meydana geleceği sonucuna varmıştır. Bu kavram teknolojik gelişmeler üzerinde de verim artışına da yol açabilmektedir. Teknolojik gelişmeler bilgi üretimi için ise maliyet gerektirirken yaparak öğrenme metoduyla maliyetsizde ortaya çıkabilmektedir (Aydın, 2016:27). Üretimde verimlilik artışı teknolojik gelişmelerle değil, aynı zamanda çalışanların kısa yolları öğrenmesi ve pratikleşmesiyle aynı girdilerle verimlilik arttırabilmektedir. (Özden ve Kesbiç, 2020:336).

Solow-Swan ve Harrod-Domer'in geliştirmiş oldukları modelleri bütünleştirerek Frankel (1962) Ak teori ortaya çıkarmıştır. Bu modelde teknolojik ilerlemeler ve sermaye birikimi arasında kesin bir ayırım da bulunmamıştır. Sermaye ve yenilikleri düşünerek

fiziksel ve beşerî sermayeyi birlikte kullanmıştır. Bu durumda firmaların sahip oldukları sermaye birikimleri çoğaldıkça, sermayenin bir bölümü teknolojiyi geliştiren bir sermaye çeşitli olacaktır. Bu gelişme ise sermaye de eksik olan marjinal verimliliğin yerini tutmaktadır (Koç, 2018:479).

Şekil 9. İçsel büyüme modeli aşamaları

Kaynak: Özsağır, 2008:10.

Şekil 9’da görüldüğü gibi ekonomik büyüme süreci aşamalar şeklinde verilmiştir. Sürecin başlangıç aşamasında ar-ge çalışmaları ve beşerî sermaye yatırımları bulunmaktadır. Ar-ge çalışmalarına eklenen beşerî sermaye yatırımları, bilgi ve beceri stoklarının artışını sağlamıştır. Artan bilgi ve beceri stokları ise devletin teknik alt yapı yatırımları eklendiğinde, verimlilikte artış meydana gelmektedir. Bu durumların oluşması sonucunda verimlilik artışı da iktisadi büyümeyi üzerinde pozitif etki sağlamaktadır.

2.3. Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Ülke ekonomilerinin kalkınma sürecinde dış ticaret en etkili faktör olarak kabul edilmektedir. Bunun nedeni iç dinamiklerin dış ticareti harekete geçirmede etkili olmasıdır. Ülkede dış ticaret aktif değilse kalkınma sağlanamamaktadır. Dış ticaret sektörleri ise tarım, sanayi ve hizmet sektörüdür. Dış ticaret sektörleri arasında ekonomik büyümeye en çok

katkı sağlayan ise sanayi sektörüdür. Az gelişmiş ülkeler, ekonomik kalkınma sağlayabilmek için sanayi ve yatırım mallarını, ihracat gelirleri ithal ederek karşılayabilmektedirler. Ülkede kalkınmanın sağlanabilmesi için ihracat gelirine ihtiyaç vardır. İhracat üzerinde oluşan herhangi bir farklılık GSYİH’de aynı ölçüde bir değişim oluşturmaktadır. Dolayısıyla ihracatın oluşan bir artış ekonomik büyümeyi de arttırmaktadır. Ekonomi bu durumdan iki şekilde etkilenmektedir. İlki hane halkı gelir seviyesinde yükselmeye sağlanmaktadır. Dolayısıyla ülkedeki fakirlik oranı azalır. Diğeri ise dolaylı şekildedir. İhracat artışları sebebiyle meydana gelen üretim artışının, vergi yükselmeleriyle devlet harcamalarının artışına sebep olmaktadır (Şerefli, 2016:137).

Dış ticaretin büyüme üzerindeki etkisini üzerinde yapılan çalışmalarda ihracatın büyüme üzerinde olumlu etkileri olduğu savunulmuştur. Bunun yanında ithalatın da büyüme üzerinde pozitif etkili olduğunu da savunan düşünürler olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler küreselleşmenin verdiği etkilerle ihracata yönelik politikalara başvurmuşlardır. Türkiye ise 1980 yılında ihracata yönelik politikalar uygulamaya başlamıştır. Gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmesi için kullanabilecekleri iki seçenek mevcuttur. İlki dışa dönük sanayileşme stratejisi, diğeri ise ithal ikameci stratejidir (Uçan ve Koçak, 2014:52). Bu stratejiler ekonomik büyümenin araçlarını belirlemektedir. İthal ikame stratejisi uygulandığında dışarıdan ithal edilen mal ve hizmetler ile alt yapı oluşturularak ülkeye yönelen görünmez engeller, gümrük vergileri vb. çeşitli araçlarla engellenmektedir (Korkmaz ve Aydın, 2015:49).

Ekonomik büyümeyle ihracat arasında var olan ilişki “ihracata dayalı büyüme stratejisi” ile tanımlanmaktadır. İhracata dayalı büyümede dört farklı durum mevcuttur. Bu durumlar aşağıda belirtilmektedir (Şahin ve Durmuş, 2018:1115).

- ✓ Kısa dönem için Keynesyen görüşe göre ihracat ve dış ticaret çarpanıyla gelir artışına sebep olmaktadır.
- ✓ İhracat gelirleri ile yurt içi ve dışı talepleri karşılamak amacıyla yapılan üretimlerde ihtiyaç duyulan ithal malların ücretini kullanarak üretim artışı sayesinde ekonomik büyüme için katkı sağlayacaktır.

- ✓ İhracat rekabeti arttırarak teknolojinin ve ölçek ekonomilerinin gelişmesiyle ekonomik büyümeyi arttırmaktadır.
- ✓ İçsel Büyüme Teorisinin de söz edildiği üzere ihracat sektörlerinde büyümeyi sağlayan etkenler ile pozitif dışsallık sağlanmaktadır.

Tablo 8

1980-2021 yılları arasında dış ticaret değerleri (Bin Dolar)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	DIŞ TİCARET DENGESİ	DIŞ TİCARET HACMİ	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI %
1980	2.910.121,619	7 909 364	-4 999 242	10 819 486	36,8
1981	4.702.934,406	8 933 374	-4 230 439	13 636 308	52,6
1982	5.745.973,37	8 842 665	-3 096 692	14 588 639	65,0
1983	5.727.833,673	9 235 002	-3 507 168	14 962 836	62,0
1984	7.133.603,594	10 757 032	-3 623 429	17 890 636	66,3
1985	7.958.009,699	11 343 376	-3 385 367	19 301 386	70,2
1986	7.456.725,601	11 104 771	-3 648 046	18 561 497	67,1
1987	10.190.049,416	14 157 807	-3 967 757	24 347 856	72,0
1988	11.662.024,117	14 335 398	-2 673 374	25 997 422	81,4
1989	11.624.691,72	15 792 143	-4 167 451	27 416 835	73,6
1990	12.959.287,612	22 302 126	-9 342 838	35 261 413	58,1
1991	13.593.462,021	21 047 014	-7 453 552	34 640 476	64,6
1992	14.714.628,825	22 871 055	-8 156 426	37 585 684	64,3
1993	15.345.066,893	29 428 370	-14 083 303	44 773 436	52,1
1994	18.105.872,075	23 270 019	-5 164 147	41 375 891	77,8
1995	21.637.040,881	35 709 011	-14 071 970	57 346 052	60,6
1996	23.224.464,973	43 626 642	-20 402 178	66 851 107	53,2
1997	26.261.071,548	48 558 721	-22 297 649	74 819 792	54,1
1998	26.973.951,738	45 921 392	-18 947 440	72 895 344	58,7
1999	26.587.224,962	40 671 272	-14 084 047	67 258 497	65,4
2000	27.774.906,045	54 502 821	-26 727 914	82 277 727	51,0
2001	31.334.216,356	41 399 083	-10 064 867	72 733 299	75,7
2002	36.059.089,029	51 553 797	-15 494 708	87 612 886	69,9
2003	47.252.836,302	69 339 692	-22 086 856	116 592 528	68,1

Tablo 8'in devamı

2004	63.167.152,82	97 539 766	-34 372 613	160 706 919	64,8
2005	73.476.408,143	116 774 151	-43 297 743	190 250 559	62,9
2006	85.534.675,518	139 576 174	-54 041 499	225 110 850	61,3
2007	107.271.749,904	170 062 715	-62 790 965	277 334 464	63,1
2008	132.027.195,626	201 963 574	-69 936 378	333 990 770	65,4
2009	102.142.612,603	140 928 421	-38 785 809	243 071 034	72,5
2010	113.883.219,184	185 544 332	-71 661 113	299 427 551	61,4
2011	134.906.868,83	240 841 676	-105934 807	375 748 545	56,0
2012	152.461.736,556	236 545 141	-84 083 404	389 006 877	64,5
2013	161 480 915	260 822 803	-99 341 888	422 303 718	61,9
2014	166 504 862	251 142 429	-84 637 567	417 647 291	66,3
2015	150 982 114	213 619 211	-62 637 098	364 601 325	70,7
2016	149 246 999	202 189 242	-52 942 243	351 436 241	73,8
2017	164 494 619	238 715 128	-74 220 509	403 209 747	68,9
2018	177 168 756	231 152 483	-53 983 726	408 321 239	76,6
2019	180 832 722	210 345 203	-29 512 481	391 177 924	86,0
2020	169 637 755	219 516 807	-49 879 052	389 154 562	77,3
2021	225 219 237	271 422 954	-46 203 716	496 642 191	83,0

Kaynak: TÜİK

Tablo 8'de Türkiye'nin 1980-2021 yılları arasındaki ihracat, ithalat, dış ticaret dengesi, dış ticaret hacimi ve ihracatın ithalatı karşılama oranları verilmiştir. Tablo 8'de verilen değerlere göre ihracatın ithalatı karşılama oranı en fazla 2021 yılında %83,0 olarak belirtilmiştir. En düşük değer ise 1980 yılında %36,8 olarak belirtilmiştir. Yıllara göre tablo verilerini incelediğimizde yaşanan ihracat değeri artışları ihracatın ithalatı karşılama oranı üzerinde pozitif yönlü olarak görülmektedir.

Türkiye 1950-1960 yılları arasında liberal politikaları izleyememiştir. Bu politikaların olumsuz şekilde gerçekleşmesiyle planlı kalkınma alt yapısının hazırlanmasına sebep olmuştur. 1960'lı yıllardan beri ithal ikamesine dayalı strateji ve Keynesyen politikalar sürdürülmüş, fakat bu stratejiyle döviz tasarrufu sağlanacağı düşünülürken aksine döviz darboğazına neden olmuştur. Kıbrıs savaşı, kamu açıkları vb. diğer sebepler süreç için etkili olmuştur. Fakat 1978-1979 İstikrar Tedbirleri işe yaramamış ekonomik bunalım atlattılamamıştır (Korkmaz ve Aydın, 2015:53).

Türkiye'nin Neo-liberal yapısal dönüşümü başlaması 24 Ocak 1980'de ve haziran ayında IMF ile yapılan üç yıllık Stand-by anlaşmasıyla oluşturulmuştur. Ekonomideki sorunları gidermek için alındığı ileriye sürülen 24 Ocak Kararları aşağıda maddelenmiştir (Filizer, 2013:93).

- Tüketim harcamalarında kısıtlamalar uygulanarak tasarrufları arttırmak,
- Sıkı para ve kredi politikalarını tedbirli uygulayarak enflasyon artışlarını kontrol altına alarak kamu sektöründeki finansman açıklarını durdurarak Hazine ve MB'nin borçlanılmayı durdurmak,
- Tasarruf artışlarının bankacılık sektöründe toplanmasını sağlamak amacıyla gerçekçi faiz politikasının uygulanması,
- Yatırımların istihdam artışı ve finansman açıklarını kapatmak amacıyla özel ve yabancı sermayeye teşvik sağlanması,
- İhracat artışlarında yükselmelerin meydana gelebilmek amacıyla hem gerçekçi hem de esnek bir kur politikası oluşturmak,
- Fon akışının özendirilen sektörlerle yapılması.

Bu doğrultuda gerçekçi ve esnek kur politikalarına geçilmiş, TL %48,6 oranında değeri azalmış, kur 47 TL'den, 70 TL'ye yükselmiştir. Katlı kur uygulaması ise (gübre ve tarım ilaçları haricinde) kaldırılmıştır (Filizer, 2013:93).

1996 yılında ise Türkiye Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği anlaşması yapmıştır. Bu anlaşma kısa zamanda Türkiye ekonomisi için büyük getiriler sağlamıştır. Uzun vadede bakıldığında ise türlü kayıplara neden olmuştur. Söz konusu anlaşmadan sonra 1980'li yıllarda 10 milyar dolar olan dış ticaret 1990'ların sonlarında 80 milyar doları geçmiştir. 2004 yılında ise ithalatta gerçekleşen %40 ve ihracatta gerçekleşen %30'luk artışlar ile Türkiye'nin dış ticaret hacminde 417 milyar dolarlık artışlar görülmüştür (Şahin I. F., 2022:83).

Tablo 9

Türkiye'nin Yıllara Göre En Çok İhracat Yapılan Yirmi Ülke (Bin Dolar)

	2021	2020	2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013
Almanya	19 311 226	15 978 698	16 617 244	17 353 443	16 356 392	15 164 954	14 490 426	16 275 367	14 832 546
ABD	14 721 090	10 182 966	8 970 658	9 072 756	9 259 583	7 262 306	7 019 678	6 921 046	6 646 601
Birleşik Krallık	13 703 736	11 235 582	11 278 615	11 473 927	9 932 539	11 961 673	10 822 850	10 216 479	9 126 733
İtalya	11 473 661	8 082 560	9 753 018	10 047 453	8 787 949	7 857 667	7 152 827	7 486 504	7 474 295
Irak	11 125 899	9 142 047	10 223 292	9 437 007	10 109 827	8 496 076	9 966 655	13 154 131	12 949 891
İspanya	9 620 236	6 683 488	8 138 744	8 121 096	6 584 921	5 228 613	4 948 407	4 977 490	4 554 381
Fransa	9 110 971	7 195 168	7 945 607	7 655 340	6 895 251	6 309 389	6 101 381	6 856 439	6 654 651
Hollanda	6 764 977	5 195 120	5 761 921	5 100 744	4 190 305	3 843 718	3 352 623	3 654 059	3 783 681
İsrail	6 355 790	4 704 088	4 463 820	4 022 878	3 504 850	3 054 604	2 806 579	3 063 444	2 810 289
Rusya Federasyonu	5 774 628	4 506 681	4 152 137	3 652 603	2 869 847	1 792 916	3 684 263	6 170 452	7 213 894
BAE	5 493 383	2 828 043	3 627 237	3 254 019	9 267 012	5 542 247	4 935 172	4 939 732	5 243 566
Romanya	5 175 260	3 893 981	4 073 075	4 137 338	3 315 130	2 801 685	2 924 657	3 141 513	2 783 798
Belçika	4 899 366	3 634 672	3 396 193	4 152 550	3 364 087	2 728 080	2 724 271	3 190 514	2 835 446
Polonya	4 673 917	3 474 726	3 448 829	3 488 043	3 186 757	2 752 851	2 420 266	2 484 489	2 137 802
Mısır	4 513 690	3 136 160	3 508 791	3 214 750	2 547 809	2 832 073	3 249 097	3 442 287	3 336 392
Bulgaristan	3 953 795	2 634 444	2 668 230	2 816 992	2 919 793	2 488 143	1 762 803	2 117 335	2 136 157
Çin	3 662 752	2 865 866	2 726 078	3 078 644	3 037 675	2 378 538	2 500 618	2 970 633	3 755 649
Çin	3 662 752	2 865 866	2 726 078	3 078 644	3 037 675	2 378 538	2 500 618	2 970 633	3 755 649
Yunanistan	3 118 819	1 799 836	2 245 318	2 323 001	1 724 184	1 472 536	1 488 662	1 668 860	1 544 239
Fas	2 976 891	2 057 158	2 347 411	2 036 301	1 686 713	1 489 798	1 371 417	1 447 520	1 310 501
Ukrayna	2 900 522	2 090 327	2 156 454	1 684 156	1 465 923	1 330 651	1 181 147	1 855 867	2 387 613
Diğerleri	75 888 630	58 316 146	63 330 050	61 045 714	53 488 072	52 458 479	56 078 316	60 470 700	57 962 789

Kaynak: TÜİK

Tablo 9’da Türkiye’nin yıllara göre en çok ihracat yapılan yirmi ülke sırasıyla verilmiştir. En çok ihracat yapılan beş ülke sırasıyla; Almanya, ABD, Birleşik Krallık, İtalya ve Irak ülkeleri olarak verilmiştir. Bu sıralamayı ise diğer ülkeler takip etmektedir.

Tablo 10

Türkiye’nin Yıllara Göre En Çok İthalat Yapılan Yirmi Ülke (Bin Dolar)

	2021	2020	2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013
Çin	32 239 353	23 041 354	19 128 160	21 506 001	23 753 644	24 852 474	25 283 734	25 732 865	25 260 751
Rusya Federasyonu	28 959 361	17 829 309	23 115 236	22 710 751	20 097 027	15 467 237	20 744 050	25 411 700	26 046 541
Almanya	21 726 142	21 732 759	19 280 399	21 535 223	22 281 369	22 647 552	22 735 874	23 482 150	25 598 452
ABD	13 147 609	11 524 951	11 847 373	12 995 754	12 288 503	11 275 869	11 603 111	13 464 951	13 350 433
İtalya	11 561 840	9 199 617	9 349 593	10 791 919	12 119 734	10 701 289	11 342 852	12 945 260	13 530 848
Hindistan	7 936 147	4 830 115	6 635 217	7 524 705	6 116 451	5 664 350	5 598 699	7 196 350	6 739 652
Fransa	7 931 525	6 988 074	6 760 064	7 836 528	8 425 089	7 679 138	7 983 110	8 584 304	8 650 205
Güney Kore	7 597 024	5 734 268	5 777 022	6 638 438	6 822 629	6 468 304	7 246 896	7 731 590	6 357 876
İspanya	6 311 608	5 039 428	4 446 113	5 682 750	6 531 631	5 800 683	5 706 483	6 293 257	6 624 006
Belçika	5 628 385	3 716 088	3 229 280	3 646 331	3 871 278	3 257 661	3 250 443	4 017 369	3 983 785
Birleşik Krallık	5 558 190	5 582 666	5 638 296	7 637 468	6 806 375	5 479 965	5 792 390	6 195 865	6 582 729
Ukrayna	4 524 675	2 590 375	2 725 419	2 753 654	2 936 030	2 596 436	3 519 255	4 295 993	4 607 646
Hollanda	4 508 587	3 628 586	3 202 985	3 448 909	3 856 922	3 052 394	3 033 962	3 618 175	3 512 108
Japonya	4 389 292	3 743 373	3 647 962	4 515 222	4 434 186	4 062 899	3 268 129	3 481 908	3 753 678
Brezilya	3 827 076	3 228 347	2 655 109	3 303 735	2 603 611	1 764 443	1 815 584	1 839 058	1 485 005
Polonya	3 635 848	3 005 108	2 603 243	3 229 871	3 604 585	3 368 728	3 148 487	3 252 300	3 387 726
Suudi Arabistan	3 456 314	1 719 668	2 005 217	2 512 786	2 219 562	1 839 222	2 140 914	2 429 327	1 984 240
Romanya	3 434 434	2 769 253	2 770 908	2 720 956	2 596 477	2 388 990	2 718 048	3 540 608	3 716 898
Malezya	3 098 059	1 989 963	1 847 831	2 251 571	3 097 171	2 046 167	1 408 496	1 286 532	1 352 519
İsviçre	3 054 869	7 770 804	3 374 800	2 884 349	6 946 016	2 568 962	2 527 633	4 993 377	9 797 013
Diğerleri	88 896 614	73 852 701	70 304 976	75 025 563	77 306 838	59 206 477	62 751 063	81 349 491	84 500 694

Kaynak: TÜİK

Tablo 10’da Türkiye’nin yıllar içinde en çok ithalat yapılan yirmi ülke sırasıyla verilmiştir. En fazla ithalat yapılan beş ülke ise sırasıyla; Çin, Rusya Federasyonu, Almanya, ABD ve İtalya ülkeleri olarak verilmiştir. Bu sıralamayı ise diğer ülkeler takip etmektedir.

Tablo 11

Türkiye ihracatının sektörlere göre dağılımı (Milyon Dolar ve %)

Yıl	Tarım	Sanayi	Madencilik	Toplam	Tarım%	Sanayi%	Madencilik%
1980	1.672	1.047	191	2.910	57,4	36,0	—
1982	2.122	3.448	174	5.745	37,0	60,0	3,0
1984	1.749	5.145	240	7.134	24,5	72,0	3,4
1986	1.886	5.324	247	7.134	25,3	71,4	3,3
1988	2.341	8.943	267	7.457	20,1	76,4	3,2
1990	2.249	10.349	326	12.959	17,4	79,9	2,5
1992	2.134	12.286	267	14.715	14,5	83,5	1,8
1994	2.301	15.518	263	18.106	12,7	85,7	1,5
1996	2.153	20.526	369	23.224	9,3	88,4	1,6
1998	2.357	24.065	364	26.974	8,7	89,2	1,3
2000	1.659	25.518	400	27.775	6,0	91,9	1,4
2002	1.754	33.702	387	36.059	4,9	93,5	1,1
2004	2.542	59.579	649	63.167	4,0	94,3	1,0
2006	3.481	80.246	1.146	85.535	4,1	93,8	1,3
2008	3.937	125.188	2.155	132.027	3,0	94,8	1,6
2010	4.935	105.467	2.687	113.883	4,3	92,6	2,4
2012	5.189	143.194	3.161	152.462	3,4	92,6	2,1
2014	6.030	147.066	3.406	157.617	3,8	93,9	2,2
2016	5.397	133.595	2.676	142.529	3,7	93,3	1,8
2018	5.556	157.705	3.399	167.920	3,3	93,9	2,0
2020	8.731.827	161.529.726	20.204.431	16.088.682	4,4	81,9	10,2
2021	10.623.499	185.936.461	34.057.244	21.506.198	3,6	76,7	14

Kaynak: Şahin I. F., 2022:90.

Tablo 11’de Türkiye ihracatının 1980 ile 2021 yılları arasındaki sektörel dağılımı verilmiştir. Sanayi, madencilik ve tarım olmak üzere üç ana sektör incelenmiştir. Bu yıllar arasında bir değerlendirme yapılacak olursa tarım sektörü 1980 yılında %57,4 iken 2021 yılında %3,6 gerilemiştir. Sanayi sektörünün payı ise 1980 yılında %36,0 iken 2021 yılında %76,7 yükselmiştir. Madencilik sektörü 1980 yılında %6,6’lık orandan %14’e yükselmiştir.

2.4. Tekstil Sektörü Kavramsal Çerçevesi

Bu bölümde tekstil sektörü kavramsal olarak ele alınarak açıklanmıştır. Ayrıca tekstil sektörünün Dünya’daki durumu ve Türk tekstil sektörünün mevcut durumu incelenmiştir.

2.4.1. Tekstil Sektörü Tanımı

Tekstil kelimesi latince “texere” kelimesinden türemiştir. Bu kelimenin anlamı ise dokuma veya örme anlamında kullanılmaktadır. Tekstil lifleri veya yarı mamul ürünleri içermektedir. İnsanların zamanla kültürel değişimlere uğramasıyla, çevre şartlarında etkileriyle yeni tekstil teknikleri ortaya çıkmıştır. Tekstil türlü elyafın işlenerek yüzey elde etme sanatıdır (Tekstil Bilgi, 2016). Tekstil sektörü geçmiş yıllardan itibaren halı, perde, giysi gibi söz konusu ürünleri kapsarken teknolojinin gelişmesiyle 20 ve 21. yy.’da tekstil ürünlerinin kullanıldığı alanlarda artış göstermiştir. 20. yy.’ın başından itibaren tekstil; tıp, askeri, inşaat ve otomotiv sektörlerinde kullanılmak üzere yerini almıştır (Türkiye Tekstil Sektörü ve Bursa, 2020).

Tekstil ve hazır giyim sektörü sanayileşmede en önemli faaliyetlerin başında gelmektedir. Ayrıca kalkınma sürecinde olan ülkeler için en önemli sanayi faaliyetlerindedir. Bu sektör özellikle emek yoğun çalışmaktadır. Dünya üzerinde rekabetin yoğun olduğu bu sektör kotaların kaldırılmasıyla arz ve talep yönünden rekabet daha da artmıştır (Esi, 2017:648). Tekstil sektöründe diğer sektörler gibi dünyanın en küreselleşen sektörlerinin başındadır. Küreselleşmeyle birlikte sektörün ihracat hacmi artışlarıyla rekabet güçlerinde artışlar meydana gelmiştir (Çöp, 2016:75).

2.4.2. Dünya’da Tekstil Sektörü

Tekstil ve hazır giyim sektörü dünya genelinde talep konusunda sorunu olmayan, istihdamı yüksek, maliyetleri düşük ve kalifiye elamanlara vb. avantajlara sahiptir. Bu durumlar ise dünya sanayileşmesinde önemli rol olmuştur. 19. yy. ve 20.yy’da İngiltere ve Japonya’da, 1950’li yıllarda ise Tayvan ve Güney Kore’nin sanayileşmesinde tekstil sektörünün büyük katkıları bilinmektedir. Bunun yanında dış ticaret için gerekli olan bilgi ve sermaye tekstil sektörü için sağlanmıştır. Tekstil sektörü ülkeler tarafından tarife ve tarife dışı olarak korunmaktadır (Bağcı, 2013:76).

Dünya Ticaret Örgütü’nün (DTÖ) 1995 yılı itibariyle yürürlüğü koyduğu “Tekstil ve Giyim Anlaşması” (Agreement on Textiles and Clothing- ATC) ile tekstil ve hazır giyim üzerindeki kısıtlama ve kotaları kademeli şekilde kaldırılmıştır. 2005 yılında ise sektördeki kota uygulamaları sona ermiştir. Bunun dışında Çin’in Dünya Ticaret Örgütü’ne üye olmasıyla hazır giyim ve tekstil sektörünü önemli ölçüde etkilemiştir. Kota kısıtlamalarının kaldırılmasıyla 2005 yılında ithalat değeri %40 artış göstererek Çin ilk sırada yerini almıştır (Çöp, 2016:76).

1 Ocak 2005’te miktar kısıtlamalarının kaldırılmasıyla birlikte dünyada tekstil ticaretinin önünde duran tüm engellerin kalktığını düşünmek yanlış olacaktır. Tersine gelişmiş ülkeler ticareti engelleyecek farklı seçeneklere başvurmaları beklenmektedir. Bu düşünceler aşağıda belirtilmiştir (Gemci, 2007:17).

- Anti-damping soruşturmaları,
- Çevreye ve insan sağlığına için uygun üretim şartları,
- Nihai ürünün insan sağlığına uygun olması,
- Çocuk işçi istihdamı da bu maddeler içinde sayılabilir.

Tablo 12

Dünya tekstil ihracatı 1995-2003 yılları arası alan dağılımı (%)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Dünya Milyon Dolar	112.1	114.1	119.4	112.2	112.3	123.1	117.4	122.9	136.9
Dünya	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Gelişmiş Ülkeler	30	40	40	42	41	39	41	40	40
Batı Avrupa	25	25	24	26	24	22	24	24	25
Kuzey Amerika	8	8	9	10	10	11	11	10	10
Diğer gelişmiş ülkeler	7	7	6	6	6	6	6	5	5
Gelişmekte Olan Ekonomiler	57	56	57	54	55	57	55	56	55
Asya	51	50	50	48	49	51	49	50	50
Latin Amerika	3	3	4	4	4	4	3	3	3
Afrika ve Orta Doğu	3	3	3	3	3	2	3	3	3
Geçiş alinde ekonomiler	4	4	4	4	4	4	4	4	5

Kaynak: Dünya Bankası, 2004.

Tablo 12’de 1995 ve 2003 yılları arasındaki dünya tekstil ihracatı incelenmiştir. 1995 yılında 112,1 milyon dolar olan dünya tekstil ihracatı, 2003 yılında 136,9 milyona yükselerek 24,8 milyon dolarlık bir artış sağlamıştır.

Tablo 13

Dünya tekstil ithalatı 1995-2003 yılları arası alan dağılımı (%)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Dünya	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Gelişmiş ülkeler	38	38	39	41	40	39	39	39	39
Batı Avrupa	20	19	19	20	19	18	18	18	18
Kuzey Amerika	12	12	14	15	16	16	16	16	15
Diğer gelişmiş ülkeler	7	7	6	5	6	5	5	5	5
Gelişmekte olan ekonomiler	53	53	52	49	51	52	51	50	50
Asya	36	36	34	30	31	32	31	30	30
Latin Amerika	11	11	11	11	11	11	11	11	12
Afrika ve Orta Doğu	6	6	7	8	8	9	9	9	8
Geçiş halindeki ekonomiler	7	7	8	9	8	8	9	10	11

Kaynak: Dünya Bankası, 2004.

Tablo 13’de dünya tekstil ithalatı 1995-2003 yılları arası alan dağılımı incelenmiştir. Verilere göre alan dağılımı sırasıyla en çok gelişmekte olan ülkeler, Asya ve Batı Avrupa ülkelerinde olduğu görülmektedir.

2.4.3.Türkiye’de Tekstil Sektörü

Tekstil sektörünün tarihi antik çağlara kadar uzanmaktadır. 18.’yy. da sanayi devrimi ile ise altın çağı başlamıştır. Sanayileşme başlarda gelişmiş ülkelerde yoğun olarak bulunduğu için o dönemlerde tekstil üretiminin de büyük kısmı gelişmiş ülkelerde faaliyet göstermektedir. Bu durum zamanla gelişmekte olan ülkelerin sanayisine kaymıştır. Günümüzde ise gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere tekstil ihraçetmektedirler (Dikici, 2020:80).

18.yy. ile birlikte Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan zengin kesim İngiliz pamukluları ve Fransız yünüleri tercih etmişler. Bu ürünlerin zamanla fiyatları daha da azalmıştır. Böylelikle tekstil imalatı büyük oranda çöküşe uğramış, yalnızca yerel ihtiyaçları karşılayan küçük tezgâhlar ayakta kalabilmiştir. Bu dönemde, devlet tarafından kurulan Beykoz’daki Çuha Fabrikası (1805), Haliç’teki Feshane (1826) ve Bakırköy’deki Basmahane ise sadece ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla üretim yapmaya başlamışlardır. Devlet dışında kurulan fabrikalar ise iflas etmiştir. Tekstil sektörünü bir nebze ayakta tutan ise başta pamuk olmak üzere tekstil hammaddelerinin üretimi ve işlenmesidir. Bu sebeple, Tarsus ve Adana kısa sürede iplik üretimi başta olmak üzere tekstil hammaddesi üretimiyle gelişen şehirler arasına girmiştir (Esi, 2017:645).

İpek ile pamuğun yanı sıra zaman içinde yün, kenevir ve ketenden üretilen dokumalar da farklı kentlerde birer sanayi dalına dönüşmüştür. Kirbas ve tülbent üretiminde Kastamonu, Amasya, Tokat, Çorum, Burdur, Isparta, Konya, Karaman, Kayseri, Tire, Bergama, Denizli, Menemen, Akhisar ve Nazilli bu üretim sürecinde öne çıkan kentlerdir. Genellikle Ege, Akdeniz bölgelerinde bulunan Türkmen’ler kilim ve halıları 13. yy. başlarından itibaren çok aranan ürünler durumuna getirmişlerdir. Fakat zaman içinde halı üretiminde Uşak en ünlü kent olarak kendini tanıtmıştır. Halı ihracatı yalnız Avrupa ülkelerine değil, Arap Yarım Adası’na da yoğun olarak üretilmektedir. 14. yy.’da ünlü Arap gezgini olan İbn Batuta ve Abu’l-Fida, Aksaray halıları için övgülerde bulunmuşlardır (Uludağ İhracatçı Birlikleri Sekreterlikleri, 2020:7-8).

Türkiye’de tekstil sektörüne yönelik çalışmalar 1933’lü yıllarda Kayseri’de Sümerbank fabrikası kurularak başlamıştır. Bu fabrika ülke için önemli gelişmeler sağlamış ve kısa zamanda ülkenin çeşitli bölgelerine kurulmuştur. Kurulan bu fabrikalar ülke için önemli bir istihdam kaynağı olmuş, kurulduğu bölgedeki ulaşım ve hizmet sektörüne katkılar sağlamıştır. Ayrıca Sümerbank kurulduğu bölgelere göçlere neden olmuş ve çalışanların refah seviyesinin de yükseltmiştir (Erdem, 2020:4).

1950’li yıllara kadar tekstil sektörünün yeri özel sektör içinde oldukça azdır. Fakat bu dönemden sonra alınan teşvikler sayesinde özel sektör tekstil alanında güçlenmiştir. Özellikle Çukurova’da yeni tekstil işletmeleri faaliyete geçmiştir. Özel sektör için pamuklu dokumada 1952 yılı için üretim payı %38 seviyesine ulaşmıştır. 1953 yılında ise özel sektör tekstil imalatının hacmi Sümerbank’ın üretim hacmine ulaşmıştır (Gemci, 2007:6).

Türkiye’nin sanayi faaliyetine girişi 1960’larda pamuk ipliği üretimi ile başlamıştır. 1970’li yıllarda ise sentetik ip üretimine başlanmıştır. Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte otuz yıl boyunca Türkiye elyaf ihracatı yapmıştır. Bunun yanında hazır giyim ihracatında da artışlar başlamış bu durum da istihdam artışına sebep olmuştur. 1980’lerden sonra ise tekstil sektörü iyice hareketlilik göstermeye başlamıştır. 1980’de 602 milyon dolar olan ihracat rakamları 1995 yılında 2 milyar 130 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır (Erdem, 2020:5).

1998 yılın başlarında Türkiye AB’nin giyim sektöründe en önemli tedarikçisi konumundaydı. Asya krizinin etkilerinden sonra ise Çin fiyat indirerek Türkiye’nin AB’deki yerini almıştır. Çin AB’ye ortalama 4 milyar 786 milyon ECU`luk ihracat yapmıştır. Türkiye ise 4 milyar 366 milyon ECU ihracatıyla Çin’in gerisinde kalmıştır. Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre 1998 yılının 11 ayında dört üründe ortalama %43 oranında düşüş gerçekleşmiştir. Bir önceki yıla göre pamuk ipliği üretimi %45,7, pamukludokuma üretimi %39,2, yün ipliği üretimi %68,8, yünlü dokuma üretimi ise %20,8 oranında azalmalar görülmektedir. DIE`nin 100 sanayii maddesi içinde en fazla üretim azalışında tekstil ürünlerinde görülmüştür (Gemci, 2007:51).

Türkiye 1980’li yıllardan itibaren neoliberal ekonomi politikasını benimsemiştir. Bu politikanın benimsenmesiyle birlikte tekstil ve konfeksiyon en önemli sektör gruplarından olmuştur. Türkiye tekstil ve konfeksiyon sektöründe 1980 ve 2000 seneleri arasında dünya

genelinde sahip olduğu ihracat payını 0,3 seviyesinden 3,3'e kadar yükseltmiştir. Çin, AB Ülkeleri ve Hong Kong'dan sonra 4. ihracatçı ülke olarak yerini almıştır. 1990 ve 2007 yılları arasında ise ihracat oranı dört katına çıkmıştır. 2007 yılında ise 14 milyar Amerikan Dolarına ulaşmıştır. Sanayide oluşan bu artışların nedeni ise devlet desteği, düşen işgücü maliyetleri ve hazır konfeksiyon eşyası imalatındaki hızlı gelişmelerdir (Kaya, 2018:1506).

Türkiye tekstil sektörünün sorunlarını kısaca ele almak gerekirse bu durumu dört başlıkta açıklanmaktadır. Bu durumlardan ilki kayıt dışı istihdam sorunudur. Türkiye tekstil sektörü dolaylı olarak 10 milyon kişiye istihdam sağlamaktayken, 2,5 kişiye doğrudan geri kalan %80'lik kısım ise kayıt dışı çalışmaktadır. İkinci sorun yapısal sorunlardır. Firmaların %80'nin KOBİ olması ve öz sermayelerinin yetersiz olmasıdır. Üçüncü durum âtil kapasitedir. Son beş yılda AB heyecanı ile yapılan yatırımlar kapasite fazlası oluşturmuştur. Dördüncü ise teşvik sorunudur. Devlet fonları geçmiş dönemlerde bazı tekstil alt sektörlerinde fazla kapasitenin oluşması, tüm sektöre zarar vermiştir (Çetin, 2006:261).

Tablo 14

Türk tekstil ve hazır giyim sanayinin tarihsel gelişimi

Yıl	Önemli Gelişmeler
1923	Yeni Türkiye Cumhuriyeti: 8 fabrika kurulması ve KİT sisteminin faaliyet göstermesi.
1933	Sümerbank'ın kurulmuştur.
1960	Sanayi faaliyetlerinin başlamıştır.
1970	Küresel tekstil ve hazır giyim sanayi üretiminin gelişmiş ülkelere kayması
1974	Çok Elyaflılar Anlaşması (MFA) yapılmıştır.
1980	İhracata dayalı büyüme stratejileri/ihracat oranında artışlar meydana gelmiştir.
1981	Tekstil ve hazır giyim üretimin çeşitli şehirlerde yaygınlaşmaya başlamıştır.
1982	Tekstil ve hazır giyim üretimin İstanbul ve çevresinde yaygınlaşmaya başlamıştır.
1984	AB'nin Türkiye'ye miktar kısıtlaması uygulamıştır.
1985	Tekstil ve hazır giyim sanayinde özel sektör yatırımların artmıştır.

Tablo 14'ün devamı

1990	Tekstil yıllık %12,2 oranında büyüme ile en hızlı büyüyen sektör konumuna gelmiştir.
1994	Türk ekonomisinde ekonomik kriz meydana gelmiştir.
1995	Sünerbank'ın özelleştirilmiştir.
1995	Sektörün mikrodan mezo ve makro organizasyonlara geçmiştir.
1995	Tekstil ve Giyim Anlaşması (ATC) yapılmıştır.
1996	Gümrük Birliği anlaşması yapılmıştır.
1996	Türk tekstil ve hazır giyim firmalarının toplam sayısının 15.000'i geçmiştir.
1999	Sanayinin toplam ihracatta en yüksek paya erişmiştir.
2000	Türk ekonomisinde ekonomik kriz meydana gelmiştir.
2001	Sektördeki oyuncuların karlılığının azalmıştır.
2005	Dünya hazır giyim tüketiminin 930 milyar ABD dolarını geçmiştir.
2006	Dünya hazır giyim ihracatının 1 milyar ABD dolarını geçmiştir.
2007	Tekstil ve hazır giyim sektörünün ihracat hacminde en yüksek noktaya ulaşmıştır.

Kaynak: Esi, 2017:647.

Tablo15

Tekstil ve hammaddeleri 2001-2021 ihracat değerleri (Bin Dolar)

YIL	İHRACAT	DEĞİŞİM %
2001	202.246	0,83
2002	226.395	11,9
2003	368.560	63,5
2004	433.027	17,9
2005	430.236	-0,60
2006	525.799	22,24
2007	515.655	-2,09
2008	376.908	-27,46
2009	510.683	35,01
2010	650.209	27,34
2011	652.853	0,56
2012	626.129	-3,76
2013	663.029	6,5
2014	674.119	1,9
2015	627.277	3,1
2016	646.938	3,1
2017	693.861	7,5
2018	623.298	-10,0
2019	598.257	-3,7
2020	769.597	28,7
2021	933.219	21,5

Kaynak: Tim,2022.

Tablo 15'te Türkiye'nin tekstil ve hammaddeleri 2001-2021 ihracat değerleri incelenmiştir. 2001 yılında %0,83 olan değişim oranı 2021 yılında %21,5 yükselmiştir.

Tablo 16

Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı 20 ülke (Bin Dolar)

	2018	2019	2018 / 19	TOPLAMDA
ÜLKELER	YILLIK	YILLIK	DEĞİŞİM %	PAY %
Almanya	16.136.904.904	16.624.070.079	0,3	9,2
İngiltere	11.106.981.096	11.281.350.020	1,6	6,2
Irak	8.346.025.862	10.224.285.260	22,5	5,7
İtalya	9.560.164.290	9.754.313.046	2,0	5,4
ABD	8.304.648.518	8.971.873.746	8,0	5,0
İspanya	7.708.391.366	8.141.147.209	5,6	4,5
Fransa	7.287.092.957	7.946.468.806	9,0	4,4
Hollanda	4.760.561.641	5.762.607.351	21,0	3,2
İsrail	3.894.499.070	4.464.350.702	14,6	2,5
Rusya Federasyonu	3.399.662.315	4.153.202.389	22,2	2,3
Romanya	3.867.039.651	4.073.768.601	5,3	2,3
B.A.E.	3.137.496.888	3.627.164.949	15,6	2,0
Mısır	3.053.534.780	3.510.628.800	15,0	1,9
Polonya	3.346.059.110	3.449.492.391	3,1	1,9
Belçika	3.950.932.854	3.396.818.096	-14,0	1,9
Suudi Arabistan	2.635.999.737	3.293.057.252	24,9	1,8
İran	2.392.778.213	2.737.560.002	14,4	1,5
Çin	2.912.538.278	2.726.570.761	-6,4	1,5
Bulgaristan	2.669.699.315	2.668.829.724	0,0	1,5
Fas	1.989.591.379	2.346.784.735	18,0	1,3
İLK 20 ÜLKE TOPLAMI	110.460.602.224	119.154.343.919	7,9	65,9
TÜRKİYE GENEL İHRACATI	167.920.613.455	180.870.840.951	7,7	100,0
İLK 20 ÜLKENİN TOPLAMDA PAYI %	66	66		

Kaynak: İHKİB,2022.

Tablo 16'e bakıldığında Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı 20 ülke incelenmiştir. Budeğere bakılarak 2018 ve 2019 yıllarında Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı üç ülke sırasıyla Almanya, İngiltere ve Irak'tır.

2.5. Literatür Taraması

Literatürde tekstil ihracatının ekonomik büyüme üzerindeki etkisine yönelik çalışmaların kısıtlı olduğu görülmektedir. Tekstil ihracatı ve ekonomik büyüme kavramları ayrıca incelenmiştir. Bu çalışmada ise iki kavram birlikte geliştirilerek literatüre yeni bir çalışma sunulmuştur.

Görgülü (2006). Türk tekstil sektörünün hazır giyimde markalaşmasının ihracat üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Araştırmada tekstil sektörünü de markalaşma durumunun zorluğuna değinilmiştir. Üretim odaklı bu sektörün direk pazarlama odaklı çalışması zordur. Bu sürecin başlamasına yönelik etken, işletmelerin devlet ve sivil toplum kuruluşlarıyla yapacakları iş birlikleridir. KOBİ seviyesindeki işletmelerin markalaşmaya yönelik çalışmaları yapmaları zordur. Sektörün ise en önemli ihtiyacı ise Türkiye üretim süresini doldurmak ve üretimin katma değerle satılmasına bakılmaktadır.

Gemci (2007). Türk tekstil sektörünün cumhuriyet dönemi ile kat ettiği yol konu alınmıştır. Tekstil sektörünün kurulduğu yıl itibariyle istihdam gücü, döviz girdileri ve ekonomik büyümeye katkı sağlamıştır.

Eraslan vd. (2008). Türk tekstil ve hazır giyim rekabet gücü Porter elmas modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Tekstil terimi kumaş ve iplik dışında halı, otomotiv vb. birçok alanda da kullanılmaktadır. Tekstil sektörü Türkiye'nin lider sektörleri arasında yer almaktadır. Sanayi sektörünün dünya çapında devamlılığı için rekabet gücü, maliyet kalite ve çeşitliliğe sahip olmalıdır. Niş ürünlerle büyümenin hedeflenmesi gerektiği belirtilmiştir.

Ekşi (2010). Tekstil sektörünün krizden etkilenme düzeylerini araştırılmıştır. Kobi ya da büyük ölçekli firmaların birbirine kıyasla likiditeyi yüksek tuttıkları diğerine göre daha çok borçlandıklarını yabancı kaynaklarda kısa vadeli kaynak kullanıcılarını sermaye artışını arttırdıklarını ve satışları peşin ödedikleri görülmektedir.

Bağcı (2013). Türkiye tekstil sektörü için ihracatın ithalata bağımlılığını tanımlayıcı istatistik yöntemleriyle değerlendirilmiştir. Türkiye'nin tespit edilen sorunlara çözüm bulunduğu takdirde dışa bağımlılığın azalacağı belirtilmiştir. Türk tekstil sektörünün girdi bakımından dışa bağımlılığı sonucuna ulaşılmıştır.

Saraç (2013). Çalışmada, ihracat ile ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri doğrusal olmayan ekonometrik yöntem ile incelenmiş ve ekonomi içindeki dönemlerde daralma, genişleme dönemleri söz konusu olduğunda ihracat ve ithalatın her iki dönemde ekonomik büyümeyi pozitif şekilde etkilediği belirlenmiştir.

Şişman ve Bağcı (2014). 1980'li yıllarda Türkiye ekonomisi için en önemli sorunlardan biri dış ticaret açığı olmuştur. İthalat bağımlılığından kaynaklı olarak ekonomik büyüme hızının artmasıyla dış ticaret açıklarında büyümektedir. Bu çalışmada Türk tekstil ve hazır giyim sektörünün ithalat bağımlılığı üzerinde durulmuştur.

Şahin (2015). Türk tekstil sektörünün Çin tekstil sektörü üzerindeki rekabet gücünü incelemiştir. Tekstil ve hazır giyim sektörü istihdam ortaya koyduğu katma değer ve ihracattaki payıyla vazgeçilmez sektör konumuna ulaşmaktadır. Türkiye'de tekstil sektörünün rekabet gücünün sağlanması için sektörel rekabet gücünün sağlanması için sektörel maliyetlerinin azalması gerektiğine değinmiştir.

Çöp (2016). Karşılaştırmalı üstünlükler yöntemi ile Türk tekstil sektörünün uluslararası gücü üzerinde bir çalışma yapmıştır. 2006 ve 2015 seneleri arasındaki GTİP 50-59 altındaki grupların GTİP 57. dışındaki grupların tekstil alt sektörleri için rekabetin varlığı araştırılmış ve rekabet gücünün yetersiz olduğu sonucuna varılmıştır.

Bahçeci (2018). Dış ticaretin kolaylaştırılmasında Türkiye'nin görünümü üzerine bir çalışma yapmıştır. Küreselleşmeyle artan dış ticaret bu durumda farklı kolaylaştırma çalışmaları yapılması gerektiğini de beraberinde getirmiştir. Bu durum ile dış ticaretin kolaylaştırılmasının kapsadığı konular incelenmiştir, Türkiye dış ticaret işlemlerinde uluslararası değerlendirilerek dış ticaret esnasında karşılaşılan sorunların telafi edilmesi amacıyla bazı önerilere yer verilmiştir.

İzgi, (2018). Çalışmada ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme faktörleri arasındaki ilişki sıkça ele alınmış bir konudur. Bu çalışmada ise Türkiye'nin 1992-2016 seneleri arasında ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme değişkenlerinin büyüme oranları alınarak nedensellik ve eşbütünleşme ilişkisi incelenmiştir. Araştırma bulguları ise ihracata dayalı büyüme hipotezini desteklemektedir. Uzun dönem birim kök testleri I(1) sürecindeki seriler, Johansen eşbütünleşme testine göre değerlendirilmiştir. En az bir eş bütünleşik ilişkinin mevcut olduğu belirlenmiştir.

Ünüvar (2019). Ekonomik büyüme ve kalkınma sürecinde girişimciliğin rolü ve önemi araştırılmıştır. Bu çalışmaya göre ekonomik faaliyetler teşvik edilmeli, büyüme ile gelişme bölgesel ulusal olarak hedeflenmelidir. Ulusal ve bölgesel girişimci sayısını arttırarak ekonomik, sosyal ve politik yapısını destekleyen bir ortam oluşturulmasını amaçlamaktadır. Başka bir çalışmada Yücel (2020) ise Türk tekstil ve hazır giyim sektörünün uluslararası ticaretin serbestleşmesiyle rekabet gücünü ve Çin tehdidini değerlendirmektedir.

Doğanay (2020). Türkiye'nin ekonomik büyümeyle bölgesel ihracat arasında bir ilişkinin var olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışman bulguları, Türkiye -Avrupa ülkelerine yapılan ihracatı ve ekonomik büyümesi ilişkisinde çift yönlü bir nedenselliği ulaşılmıştır. Bunun dışında ise Afrika ülkeleriyle yapılan ihracat Türkiye'nin ekonomik büyüme ile arasında tek yönlü nedensellik mevcuttur. Bunun yanında Asya ve Ortadoğu ülkelerine yapılan ihracata doğru tek yönlü nedensellik elde edilmiştir.

Atasayar (2021). Ekonomik büyüme faktörleri ülkelerin gelişmişlik seviyesini ve ekonomik yapılarındaki farklılıkları göstermektedir. Çalışmada yirmi dokuz gelişmiş ve on gelişmekte olan ülkenin, sermaye birikimi, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğe bakılmış 1999-2018 dönemi Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik yöntemi ile değerlendirilmiştir.

Orkunoğlu Şahin (2022). Günümüzde birçok gelişmiş ülke arasında dış ticaret hareketlilik kazanmıştır. 1980-2021yılları Türkiye dış ticaret hacminin gelişimi, ithalatın ihracatı karşılama durumu, Türkiye'de 1980-2021 döneminde ithalat ve ihracatın sektörel mal gruplarına ve ülkelere göre dağılımının gelişimi incelenmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ/MATERYAL VE YÖNTEM

3.1 Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları

Yapılan tez çalışmasında bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini analiz etmek için iki temel model kurulmuştur. Bu modellerden birincisinde bağımlı değişken ihracat iken ikincisinde bağımsız değişken tekstil ihracatıdır. Tekstil değişkeninin logaritmik değerleri kullanılmıştır. Çalışmanın amacına yönelik oluşturulan ekonometrik modeller aşağıda belirtildiği gibidir:

Model 1: $\text{İhracat} = \beta_0 + \beta_1 \text{Büyüme} + u_t$

Model 2: $\text{Tekstil} = \beta_0 + \beta_1 \text{Büyüme} + u_t$

Büyüme: Kişi Başına Düşen Gelirdeki Büyüme Oranı

İhracat: İhracatın Milli Gelire Oranı

Tekstil: Tekstil ve Hammaddeleri İhracat Değerleri

Oluşturulan modeller doğrultusunda tekstil ihracatının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Türkiye ekonomisi açısından ele alınmıştır. Çalışmada Türkiye ekonomisine yönelik oluşturulan modellerde, model 1 için 1980-2021, model 2 için ise tekstil ihracatına yönelik veri eksikliğinden dolayı 2001-2021 dönemideğerlendirilmiştir. Kullanılan veriler Dünya Bankası ve TÜİK veri tabanlarından elde edilmiştir. Ekonometrik metodoloji kısmından sonra ilk olarak verilere ait tanımlayıcıistatistiki değerler paylaşılmıştır.

3.2.Araştırmanın Yöntemi

Birim Kök Sınaması

Yapılan zaman serisi analizlerinde değişkenlerin durağan olması gerektiğinden ilgili değişkenlerin düzey değerlerinde durağan çıkmaması sonucu fark alma işlemleri ile seriler durağan forma sokulmaktadır. Durağan olmayan değişkenler sahte regresyon sorununa neden olabileceğinden ilk olarak durağanlık sınamasında serilere birim kök testi uygulanmaktadır. Dolayısıyla bu analizde Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron birim kök testi uygulanmıştır. Durağanlık sınaması yapıldıktan sonra modeldeki

değişkenler arasındaki ilişkiye yönelik Granger Nedensellik testi uygulanmış ve sonuçlar paylaşılmıştır.

Durağanlık yakalandığında değişkenler sabit ortalama ve varyansa sabit sahip oldukları için herhangi bir şokun etkisi geçici özellik göstermektedir. Durağanlık yakalanmadığında ise serilerde değişen varyans sorunu görülmekte ve geçmişteki bir şokun etkisi kalıcı hale dönüşebilmektedir. Özetle durağan olmayan seriler arasında ilişki sahte regresyona neden olabilir. Durağanlık için fark alma işlemine başvurulmaktadır. Fark alma işlemi sonucunda değişkenin kaçınıcı dereceden farkı alındıysa o dereceden duran hale dönüşür. (Tarı, 2002: 373-375). Bu çalışmada söz konusu durağanlık testi için uygulama olarak Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) birim kök testleri kullanılmıştır.

Dickey ve Fuller tarafından ortaya çıkarılan ADF testinde zaman serisi değişkenlerinin otoregresif (AR) süreçle ifade edilip edilmeyeceğine bakılmaktadır. Seriyeye yönelik t dönemdeki değeri ile t-1 dönemdeki değeri arasında bir regresyon modeli kurularak birinci dereceden otoregresif model oluşturulmaktadır. PP birim kök testinde ise yine ADF birim kök testindeki model kullanılmaktadır (Aytaç 2017: 217).

ADF testinde p-inci dereceden bir otoregresif süreç aşağıda gösterildiği şekliyle (4.1) nolu denklemde verilmiştir.

$$Y_t = \Phi_1 Y_{t-1} + \Phi_2 Y_{t-2} + \Phi_3 Y_{t-3} + \dots + \Phi_p Y_{t-p} + z_t \quad (4.1)$$

Yukarıda (4.1) nolu gösterimde birinci dereceden bir otoregresif süreç modelinde hata terimi (z_t) serisel korelasyonlu olduğu verisi vardır. Söz konusu serisel korelasyonu yok etmek için modele değişkenin gecikmeli değerlerini ya da hata teriminin aldığı değerler eklenmelidir. Burada Δ simgesi fark sürecine yönelik fark alma işlemi ifade etmektedir. δ_i terimi ise fark işleminde Φ 'ların genel fonksiyonlarını göstermektedir.

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \delta_1 \Delta Y_{t-1} + \delta_2 \Delta Y_{t-2} + \dots + \delta_p \Delta Y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (4.2)$$

(4.2) nolu denkleme bakıldığında Dickey-Fuller sürecinden Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) sürecine geçildiği görülmektedir. Bu yeni süreçte denklemler aşağıda gösterildiği gibi belirlenmektedir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 323);

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \delta_i \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (4.3)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \delta_i \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (4.4)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \delta_i \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (4.5)$$

ADF sürecindeki denklemler belirlendikten sonra hipotezler de aşağıda gösterilmektedir. Hipotezlere göre H_0 hipotezi red edildiğinde ya da alternatif hipotez kabul olduğunda serinin durağan olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca durağanlık testinde hatalar arasındaki otokorelasyon sorununu kaldırmak için gecikme uzunlukları devreye girerek çeşitli kriterler dikkate alınmaktadır. Söz konusu bu kriterler Akaike Bilgi Kriteri, Schwarz Bilgi Kriteri, Hannan-Quinn Kriteri, Modified Akaike, Modified Schwarz ve Modified Hannan-Quinn kriterleri olmak üzere çeşitlilik fazladır (Güvenek ve diğerleri, 2010: 7; Özsoy, 2007: 158-159).

$H_0: \delta = 0$ (Seride durağanlık yok)

$H_1: \delta < 0$ (Seri durağandır)

Varılan çıkarıma göre ADF birim sürecinde model yapısı ve uygun gecikme uzunluğuna yönelik hangi bilgi kriterinin dikkate alınarak hareket edileceği önce belirlenecek ve sonra yukarıdaki kurulan hipotezlere göre durağanlık araştırılıp süreç tamamlanacaktır. Bu süreç içinde birim kök testinin uygulanacağı model sabitsiz ve trendsiz, sabitli ve trendsiz, sabitli ve trendli olmak üzere sırasıyla (4.3), (4.4) ve (4.5) nolu denklemler kullanılmaktadır.

Süreçte denklemlerdeki Y_t , t dönemde kullanılan zamanı, μ sabit terimi, βt zaman trendini, ε_t hata terimini ve p' de gecikme uzunluğunu göstermektedir. ADF testi ile t_δ değeri yeterince negatif bir sonuca ulaşırsa sıfır hipotezi red edilerek değişkenin durağan olduğu sonucuna varılır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 323). Çalışmada ikinci olarak durağanlık sınavında Phillips-Perron birim kök testi dikkate alınmıştır.

Phillips-Perron testinde ADF sürecine ek olarak hata terimleri arasında korelasyon olmadığı varsayımı genişletilerek farklı denklemler ile aşağıdaki gibi yeni bir süreç tekrarlanmaktadır (Ümit, 2007: 163);

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4.6)$$

$$y_t = \alpha_0^* + \alpha_1^* y_{t-1} + \alpha_2^* (t-T/2) + \varepsilon_t \quad (5.7)$$

Bu denklemlerde T gözlem sayısını, ε_t hata terimini ifade etmektedir. Hata terimleri arasında serisel korelasyonun olmadığını belirten ifade ise hata ε_t teriminin ortalamasının sıfıra eşit olmasını gerektirmektedir.

Birim kök araştırmasında PP testi, ADF testinden farklı olarak yapısal değişimleri de dikkate alarak çıkarım yapılmaktadır. Diğer bir ifadeyle PP testi ADF sürecini farklılaştırarak tekrarlamaktadır. PP sürecine ilişkin testte hipotezler aşağıdaki gibi gösterilmektedir (Perron, 1989: 1363-1365);

Sıfır Hipotezine yönelik:

$$y_t = \mu + dD(TB)_t + y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4.8)$$

$$y_t = \mu + y_{t-1} + (\mu_2 - \mu_1)DU + \varepsilon_t \quad (4.9)$$

$$y_t = \mu + y_{t-1} + dD(TB)_t + (\mu_2 - \mu_1)DU + \varepsilon_t \quad (4.10)$$

Alternatif Hipoteze yönelik:

$$y_t = \mu + \beta_1 t + (\mu_2 - \mu_1)DU + \varepsilon_t$$

$$y_t = \mu + \beta_1 t + (\beta_2 - \beta_1)DT_t^* + \varepsilon_t$$

$$y_t = \mu + \beta_1 t + (\mu_2 - \mu_1)DU + (\beta_2 - \beta_1)DT_t + \varepsilon_t$$

Burada $t > T_B$ ise $DT_t^* = t - T_B$ ve $DT_t = t$ olur.

Yukarıdaki denklemlere yönelik $t = T_B + 1$ ise $D(TB)_t = 1$ iken, $t > T_B$ ise $DU_t = 1$ olacak ve birim kökün varlığını gösteren sıfır hipotezi kabul, alternatif hipotez ise red edilmiş olacaktır. Verilere göre (4.8) nolu denklem serinin düzeyinde dışsal bir kırılmayı vermektedir. (4.9) nolu denklem büyüme oranındaki dışsal değişimleri vermektedir. (4.10) nolu denklem de hem serinin düzey değerindeki kırılmayı hem de büyüme oranındaki dışsal değişimi göstermektedir. Ek olarak T_B şeklinde belirtilen kavram örnek verilmesi açısından trend fonksiyonda oluşan parametrelerdeki değişimi vermektedir.

Ayrıca DU ve DT kukla değişkenlerini göstermektedir. $(\mu_2 - \mu_1)$ katsayısı da trend fonksiyonun sabitteki değişimini, $(\beta_2 - \beta_1)$ katsayısı da trend fonksiyonunun eğimindeki değişimi veren değerler olarak ifade edilmektedir (Karanfil ve Kılıç, 2015: 8-9; Aytaç 2017: 217).

PP testinde durağanlığa yönelik yapısal değişimleri dikkate alan genişletilmiş ADF modelleri aşağıda (11), (12) ve (13) nolu denklemlerde belirtilmektedir.

$$\Delta Y_t = \alpha + \beta_1 + \theta D(T_B)_t + \delta DU_t + (\rho - 1)Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \rho_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4.11)$$

$$\Delta Y_t = \alpha + \beta_1 + \delta DU_t + \gamma DT_t + (\rho - 1)Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \rho_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4.12)$$

$$\Delta Y_t = \alpha + \beta_1 + \theta D(T_B)_t + \delta DU_t + \gamma DT_t + (\rho - 1)Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \rho_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4.13)$$

Bu test için durağanlık $\alpha_1 = 1$ istatistiği Peron'un t kritik değeri ile karşılaştırma yapılarak çıkarım elde edilmektedir. Burada $t_a^i(\gamma)$ değeri hesaplanan değeri vermektedir. Bu istatistikler $\gamma = T_B/T$ olarak kırılma noktasına göre belirlenmektedir. Burada T gözlem sayısı, T_B kırılma yılı, γ da kırılma noktasının konumu ifade ettiğinden $t_a^i(\gamma) < K_a(\gamma)$ olduğunda sıfır hipotezi red edilir, başka bir deyişle alternatif hipotez kabul edilir. Sonuç olarak seri birim kök içermiyor ve durağan konuma sahip olmaktadır.

Özetle şu şekilde ifade edilebilir hesaplanmış değer, kritik değerden küçük olduğunda hipotezler göz önünde bulundurulduğunda birim kök varlığını gösteren hipotez red olacaktır (Karanfil ve Kılıç, 2015: 8-9; Ümit, 2007: 166).

Granger Nedensellik Analizi

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin belirlenebilmesi için Granger nedensellik testi uygulanacaktır. Bu test değişkenler arasında karşılıklı olabileceği düşünülen içsellik ya da dışsallık ilişkilerinden hareket etmektedir. Nedensellik analizi değişkenler arası ilişkinin nedenselliğinin yönüne doğru yapılan bir analizdir. Bu analiz için önce gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Gecikme uzunluğu bulunduktan sonra analizde neden-sonuç ilişkisi örneğin X değişkeninin kendi geçmiş değerleriyle birlikte başka değişkenlere göre regresyonuna Y'nin geçmiş ya da gecikmeli değerleri eklendiğinde

X değişkeninin kestirimi anlamlı olarak iyileşmiş ise Y değişkeni X'in nedeni şeklinde çıkarım yapılır. Başka bir ifadeyle X değişkenine ait bilgilerin modele dahil edilmesi Y değişkeninin öngörüsüne katkı veriyorsa analize göre X değişkeni Y değişkeninin nedeni olmaktadır. Aynı şekilde nedenselliğin yönü X değişkeninden Y değişkenine veya her ikisi için de birbirinin karşılıklı nedeni çıkması olasıdır (Torun ve Karanfil, 2016: 479; Aytaç 2017: 218).

Söz konusu Granger nedensellik analizi için temel olarak hipotezler aşağıda yer aldığı gibi verilmektedir.

$$\sum_{j=1}^m \delta_j = 0 \quad (4.15)$$

Hipotezlerden yapılan çıkarıma göre Y_{t-1} Y_{t-m} gecikmeli değişkenlerin ilişkide yeri olmadığı ifade edilmektedir. Kısaca Y değişkeninden X değişkenine Granger nedenselliğinin olmadığını vermektedir. Ayrıca F istatistiğine göre de sınanan hipotezde değişkenlerin yeri değişebilmektedir. Ek olarak nedenselliğin yönü her bir değişken içinde çift taraflı da çıkabilmektedir.

Hesaplanan F istatistiği formülü aşağıda gösterildiği şekilde oluşturulmaktadır.

$$F = ((RSS_R - RSS_{UR}) / m) / (RSS_{UR} / (n - k)) \quad (4.16)$$

F istatistiğine yönelik (4.16) nolu denklemde RSS_R kısıtlanmış modelin hata kareler toplamını, RSS_{UR} de kısıtlanmamış modelin hata kareler toplamını göstermektedir. Ayrıca denklemde m kısıt sayısını, n modeldeki gözlem sayısını k parametre sayısını vermektedir. Sonuç olarak hesaplanan F değeri ile F tablo değeri karşılaştırılması yapılır ve Granger nedenselliğinin olup olmadığına bakılır. Burada her iki değişkende birbirinin nedeni ise çift yönlü nedensellik söz vardır. Hesaplanan F istatistiğine değerine göre de hipotezler aşağıda verildiği şekilde düzenlenmektedir (Eşiyok, 2001: 28; Ümit, 2007: 174).

$F_{hes} < F_{tab}$ ise H_0 : Nedensellik yok (Y'den X'e doğru Granger nedenselliği yok)

$F_{hes} > F_{tab}$ ise H_1 : Nedensellik var (Y'den X'e doğru Granger nedenselliği var)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARI

4.1. Tanımlayıcı Değerler

Uygulama sonuçlarına yönelik bulgular ve değerlendirme kısmında ilk olarak tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. Daha sonra değişkenlerin birim kök testi süreci ve nedensellik analizi sonuçları değerlendirilmiştir.

Tablo 17

Kullanılan değişkenler için tanımlayıcı istatistikler (model 1)

İstatistikler	Büyüme	İhracat
Ortalama	2.90	26.18
Medyan	3.55	26.32
Maksimum	10.10	26.72
Minimum	-7.10	25.43
Jargue-Bera olasılık	0.18	0.94
Gözlem sayısı	42	42

Tablo 17 ve Tablo 18’de model 1 ve model 2 için çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklerden ortalama, medyan, maksimum, minimum, Jargue-Bera olasılık değerleri ile gözlem sayıları verilmiştir. Bu değerlere bakıldığında ilk çalışma grubumuzun gözlem sayısı 42 iken ikinci çalışma grubumuzun gözlem sayısı 21’dir.

Tablo 18

Kullanılan değişkenler için tanımlayıcı istatistikler (model 2)

İstatistikler	Büyüme	Tekstil
Ortalama	3.51	13.17
Medyan	4.30	13.34
Maksimum	10.10	13.34
Minimum	-7.10	12.21
Jargue-Bera olasılık	0.29	0.05
Gözlem sayısı	21	21

Ekonometrik uygulama kısmında nedensellik analizine geçmeden önce serilerin durağanlığı için elde edilen birim kök testi sonuçları aşağıda verilmektedir.

4.2. Durağanlık Sınaması Sonuçları

Durağanlık sınavında model 1 ve model 2 için değerlendirme sonuçları tablo 19 ve tablo 20’de her iki birim kök testi içinde gösterilmektedir.

Tablo 19

ADF birim kök testi sonuçları (model 1)

Değişkenler	Sabitli		Sabitli ve trendli	
	t-İstatistik	Kritik değer	t-İstatistik	Kritik değer
Büyüme*	-6.84	-3.60	-6.83	-4.19
İhracat*	-1.64	-3.60	-3.75	-4.19
Fİhracat*	-8.87	-3.60	-6.74	-4.19

* · Kritik değerler sırasıyla % 1 anlamlılık düzeyini vermektedir.

F fark işlemcisini göstermektedir.

Tablo 19’de yer alan ADF birim kök testi sonuçları verilmektedir. Burada değişkenlerden ihracat serisinin seviyede birim köklü olduğu birinci farkı alındığında durağanlaştığı belirlenmiştir. Büyüme değişkeni ise seviyede durağan bulunmuştur. Modelde her iki değişken içinde %1 anlamlılık düzeyi dikkate alınarak sabitli, sabitli ve trendli modeller değerlendirilmiştir. Özetle ADF durağanlık sınavında değişkenlerden ihracat serisinin birinci dereceden entegre olduğu, büyüme serisinin ise seviyede durağan olduğu görülmüştür.

Tablo 20

PP birim kök testi sonuçları (model 1)

Değişkenler	Sabitli		Sabitli ve trendli	
	t-İstatistik	Kritik değer	t-İstatistik	Kritik değer
Büyüme*	-7.36	-3.60	-8.05	-4.19
İhracat*	-1.64	-3.60	-3.77	-4.19
Fİhracat*	-7.44	-3.60	-7.23	-4.19

* · Kritik değerler sırasıyla % 1 anlamlılık düzeyini vermektedir.

F fark işlemcisini göstermektedir.

Tablo 20’de durağanlık sınaması için PP birim kök testi sonuçları verilmektedir. Burada değişkenlerden ihracat serisinin ADF sınamasında olduğu gibi seviyede birim köklü olduğu birinci farkı alındığında durağanlaştığı belirlenmiştir. Büyüme değişkeni ise aynı şekilde seviyede durağan bulunmuştur. Modelde her iki değişken içinde %1 anlamlılık düzeyi dikkate alınarak sabitli, sabitli ve trendli modeller değerlendirilmiştir.

Özetle PP durağanlık sınamasında değişkenlerden ihracat serisinin birinci dereceden entegre olduğu, büyüme serisinin ise seviyede durağan olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 21

ADF birim kök testi sonuçları (model 2)

Değişkenler	Sabitli		Sabitli ve trendli	
	t-İstatistik	Kritik değer	t-İstatistik	Kritik değer
Büyüme*	-4.35	-3.80	-4.29	-4.49
FBüyüme	-5.23	-3.83	-4.86	-4.53
Tekstil*	-2.09	-3.85	-4.61	-4.53
FTekstil*	-4.96	-3.85	-4.65	-4.57

* · Kritik değerler sırasıyla % 1 anlamlılık düzeyini vermektedir.

F fark işlemcisini göstermektedir.

Tablo 21’de model 2 için ADF birim kök testi sonuçları verilmektedir. Burada değişkenlerden tekstil serisinin seviyede sabitli terime göre birim köklü olduğu birinci farkı alındığında durağanlaştığı belirlenmiştir. Tekstil serisinin seviyede sabitli ve trendli terime göre ise seviyede durağan bulunmuştur. Büyüme değişkenine bakıldığında ise seviyede sabitli terime göre durağan iken seviyede sabitli ve trendli terime göre ise birim köklü olduğu görülmektedir. Modelde her iki değişken içinde %1 anlamlılık düzeyi dikkate alınarak sabitli, sabitli ve trendli modeller değerlendirilmiştir.

Tablo 22

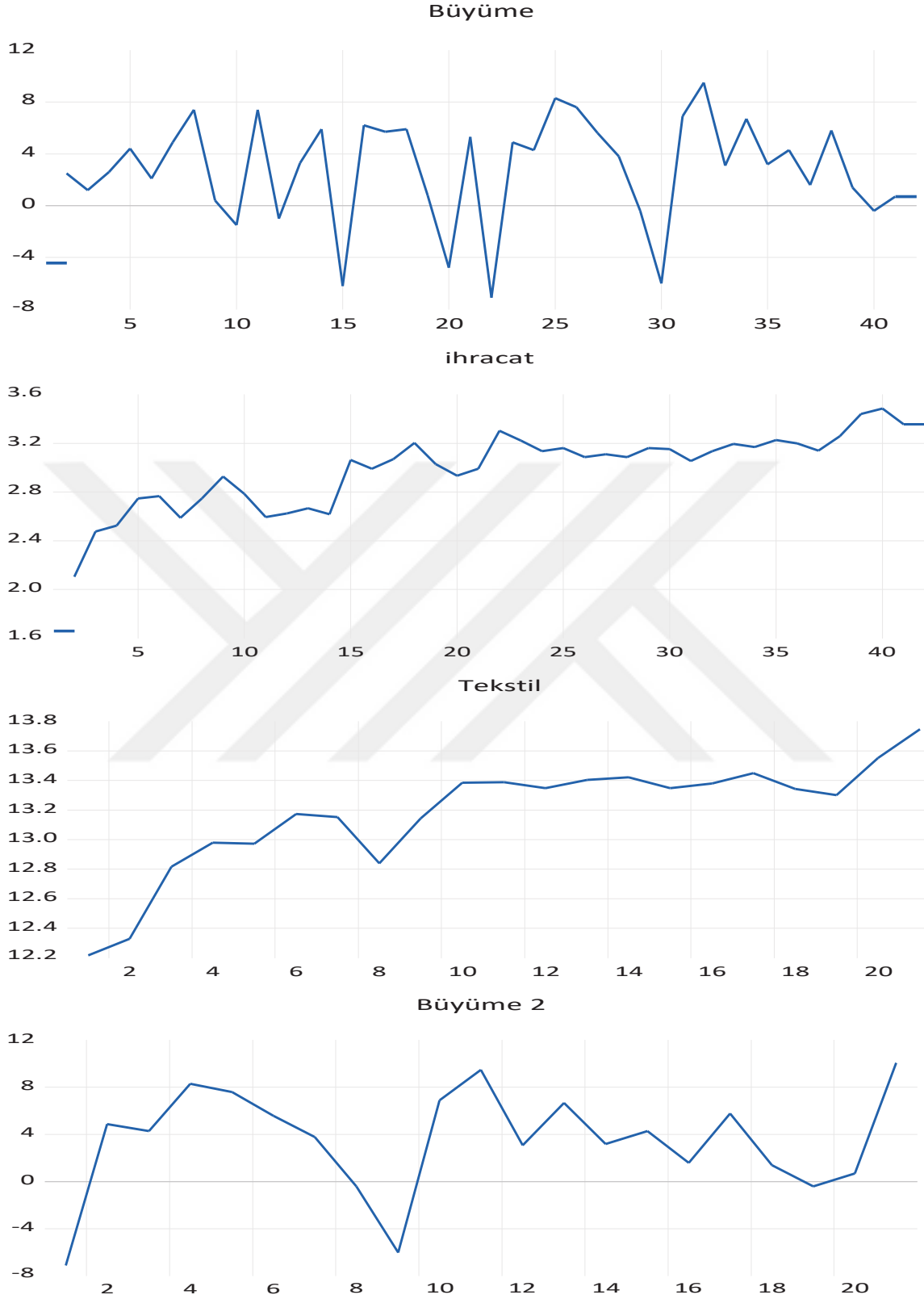
PP birim kök testi sonuçları (model 2)

Değişkenler	Sabitli		Sabitli ve trendli	
	t-İstatistik	Kritik değer	t-İstatistik	Kritik değer
Büyüme*	-4.36	-3.80	-4.39	-4.49
FBüyüme*	-7.40	-3.83	-6.69	-4.53
Tekstil*	-3.36	-3.80	-5.29	-4.49
FTekstil *	-7.44	-3.60	-3.82**	-3.67**

* Kritik değerler sırasıyla % 1 ve % 5 anlamlılık düzeyini vermektedir.

F fark işlemcisini göstermektedir.

Tablo 22’de durağanlık sınaması için PP birim kök testi sonuçları verilmektedir. Burada değişkenlerden tekstil serisinin ADF sınamasında olduğu gibi seviyede sabitli terim için birim köklü olduğu birinci farkı alındığında durağanlaştığı belirlenmiştir. Sabitli ve trendli terim için ise seviyede durağan bulunmuştur. Ayrıca sabitli ve trendli terim için fark alma işlemi sonucunda %5 anlamlılık düzeyinde durağandır. Büyüme değişkeni ise sevide sabitli terime göre durağan bulunmuştur. Sabitli ve trendli terim için bakıldığında ise fark alma işlemi sonucu durağan olduğu belirlenmiştir. Modelde her iki değişken içinde sabitli, sabitli ve trendli modeller değerlendirilmiştir. Serilere ait grafikler ise aşağıda verilmiştir.

Şekil 10. Serilere ait grafikler

4.3.VAR ve Nedensellik Değerlendirmesi Sonuçları

Nedensellik analizinde her iki model için ilk olarak uygun gecikmeler belirlenmiş ve durağanlık sınanmıştır.

Tablo 23

Model 1 de uygun gecikmenin belirlenmesi

Gecikme	LR	AIC	SC	HQ
0	-	5.904720	5.992693	5.935425
1	46.10390	4.729854	4.993774*	4.821969
2	2.229006	4.880173	5.320039	5.033698
3	9.505509	4.774619	5.390432	4.989554
4	13.47058*	4.497931*	5.289690	4.774276*
5	2.395446	4.624335	5.592041	4.962090
6	0.407475	4.828841	5.972493	5.228006

* uygun gecikmeleri göstermektedir. LR: Ardışık Değiştirilmiş Test İstatistiği, AIC: Akaike Bilgi Kriteri, SC: Schwarz Bilgi Kriteri, HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri.

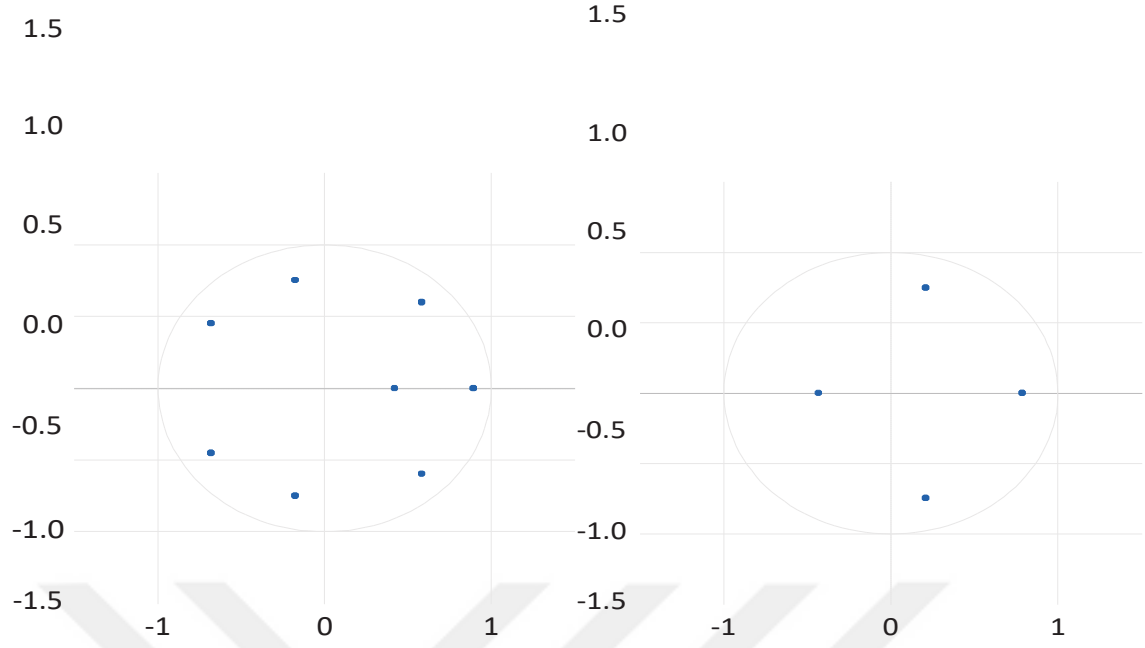
Tablo 24

Model 2 de uygun gecikmenin belirlenmesi

Gecikme	LR	AIC	SC	HQ
0	-	5.646843	5.746258	5.663668
1	21.85385	4.702031	5.000274	4.752505
2	19.76322*	3.711424*	4.208498*	3.795549*

* uygun gecikmeleri göstermektedir. LR: Ardışık Değiştirilmiş Test İstatistiği, AIC: Akaike Bilgi Kriteri, SC: Schwarz Bilgi Kriteri, HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri.

Model 1 için uygun gecikmenin LR, AIC ve HQ istatistiklerine göre dördüncü gecikme olduğu, aynı şekilde model 2 için de uygun gecikmenin ilgili kriterlere göre ikinci gecikme olduğu belirlenmiştir.

Şekil 11. AR Karakteristik polinomunun ters kökleri

Şekil 12’den görüldüğü üzere karakteristik köklerin tamamı birim çember içerisinde olduğundan durağanlık sağlanmıştır.

Gecikme uzunlukları da belirlendikten sonra ilgili modeller için nedensellik analizine geçilmiş ve Granger nedensellik analizi bulguları aşağıda paylaşılmıştır.

Tablo 25

Granger nedensellik test sonuçları (model 1)

Değişkenler	Olasılık Değeri
İhracat → Büyüme	0.0918
Büyüme → İhracat	0.0157

Tablo 25’de yer alan Granger nedensellik test sonuçlarına bakıldığında ihracat değişkeninden büyüme değişkenine doğru bir nedensellik olduğu görülmektedir. Aynı şekilde büyüme değişkeninden ihracat değişkenine doğru da nedensellik söz konusudur. Kısaca ilgili model için iki değişken arasında %10 anlamlılık düzeyinde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir.

Tablo 26

Granger nedensellik test sonuçları (model 2)

Değişkenler	Olasılık Değeri
Tekstil → Büyüme	0.0000
Büyüme → Tekstil	0.0347

Tablo 26'daki Granger nedensellik test sonuçlarına bakıldığında ise tekstil değişkeninden büyüme değişkenine doğru bir nedensellik olduğu görülmektedir. Aynı şekilde büyüme değişkeninden ihracat değişkenine doğru da nedensellik söz konusudur. Kısaca ilgili model için de tekstil ve büyüme değişkenleri arasında %5 anlamlılık düzeyinde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir.

4.4. Wald Testi Değerlendirilmesi

Nedensellik analizi sonrasında gecikmeli değerlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisine yönelik sonuçlar tablo 27'de gösterilmektedir.

Tablo 27

Wald test sonucu

Wald Test İstatistik		Olasılık Değeri
Model 1	7.99	0.0918
Model 2	26.86	0.0000

Wald test sonucuna göre model 1 de ihracat değişkeninin gecikmeli değerlerinin katsayılarının büyüme üzerindeki etkisine bakılmaktadır. Bu doğrultuda %10 anlamlılık düzeyinde ihracat değişkeninin gecikmeli değerlerinin katsayılarının büyüme üzerinde etkisinin olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle söz konusu gecikmeli değerlerin katsayıları anlamsız değildir.

Model 2'ye göre ise tekstil değişkeninin gecikmeli değerlerinin katsayılarının büyüme üzerindeki etkisine bakılmaktadır. Olasılık değerine göre de %1 anlamlılık düzeyinde tekstil değişkeninin gecikmeli değerlerinin katsayılarının büyüme üzerinde etkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle model 2'de söz konusu gecikmeli değerlerin katsayılarının anlamlı olduğu görülmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

Büyümlerin temelinde yatan şüphesiz ki dış ticarettir. Dış ticaretin gelişmesinde bir ülke için ithalatın da payı olsada asıl ekonomik büyümeyi destekleyen ihracat faktörü olmuştur. İhracat sayesinde ülke içine döviz girişi sağlamaktadır. Türkiye için bakıldığında ise bu çalışmada da incelendiği üzere ihracatın ekonomik büyümeye pozitif etkileri görülmektedir.

Yapılan bu tez çalışmasında ADF ve PP durağanlık sınamalarında model 1 de değişkenlerden ihracat serisinin birinci dereceden entegre olduğu, büyüme serisinin ise seviyede durağan olduğu belirlenmiştir. Model 2 de ADF'ye göre ise tekstil serisinin seviyede sabitli terime göre birim köklü olduğu birinci farkı alındığında durağanlaştığı görülmektedir. Tekstil serisi seviyede sabitli ve trendli terime göre seviyede durağan bulunmuş, büyüme değişkeni de seviyede sabitli terime göre durağan iken seviyede sabitli ve trendli terime göre ise birim köklü olduğu görülmüştür. PP'ye göre de tekstil serisinin ADF sınamasında olduğu gibi seviyede sabitli terim için birim köklü olduğu ayrıca sabitli ve trendli terim için seviyede durağan çıkmıştır. Büyüme değişkeni ise seviyede sabitli terime göre durağan bulunmuştur. Sabitli ve trendli terim için seviyede durağan olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Nedensellik analizi sonucuna göre ihracat değişkeninden büyüme değişkenine doğru bir nedensellik var iken aynı şekilde büyüme değişkeninden ihracat değişkenine doğru da nedensellik vardır. Özetle belirlenen dönem bazında ilgili değişkenler arasında %10 anlamlılık düzeyinde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Diğer taraftan tekstil değişkeninden büyüme değişkenine doğru bir nedensellik olduğu görülmektedir. Aynı şekilde büyüme değişkeninden ihracat değişkenine doğru da nedensellik söz konusudur.

Dolayısıyla Türkiye ekonomisinde belirlenen dönemler bazında tekstil ve büyüme değişkenleri arasında %5 anlamlılık düzeyinde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ek olarak wald test sonucuna göre de %10 anlamlılık düzeyinde ihracat değişkeninin gecikmeli değerlerinin katsayılarının büyüme üzerinde etkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmış ve %1 anlamlılık düzeyinde de tekstil değişkeninin gecikmeli değerlerinin katsayılarının büyüme üzerinde etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Literatüre bakıldığında tekstil ihracatının ekonomik büyüme üzerine mevcut çalışmalar yetersiz olduğundan, Doğanay, Değer (2020). Türkiye'nin ekonomik büyümeyle bölgesel ihracat arasında bir ilişkinin var olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışman bulguları, Türkiye -Avrupa ülkelerine yapılan ihracatı ve ekonomik büyümesi ilişkisinde çift yönlü bir nedenselliği ulaşılmıştır. Gemci (2007). Türk tekstil sektörünün cumhuriyet dönemi ile kat ettiği yol konu alınmıştır. Tekstil sektörünün kurulduğu yıl itibariyle istihdam gücü, döviz girdileri ve ekonomik büyümeye katkı sağladığı görülmektedir.

Türkiye’de tekstil ürünleri üretiminde öne çıkan Kastamonu, Amasya, Tokat, Çorum, Burdur, Isparta, Konya, Karaman, Kayseri, Tire, Bergama, Denizli, Menemen, Akhisar ve Nazilli gibi şehirlerde tekstil üretimi için ayrılmış tarım arazilerinin devamlılığının sağlanması, bu ürünlerin üretimi için daha çok devlet teşviğinin yapılması; vergi indirimleri, yakıt destekleri ve ihracat teşvikleri yapılmalıdır. Üretilen bazı ürünler için markalaşmaya gidilmeli, ürün patentleri alınmalı ve tüm dünya genelinde devlet yardımıyla ürünlerin pazarlanması için reklam teşvikleri verilmelidir. Özellikle ülkemizde hem imalat hem ihracat potansiyeli bakımından başarı sağlayan tekstil sektöründe markalaşmaya gidilerek şirket değerlerini arttırmalıdır. Bu koşullar ile mevcuttaki tekstil ihracat değerleri maksimum değerlere ulaşacaktır.

Ülkelerin ekonomik olarak büyümeleri faktörlerle yakından ilişkilidir. Gelişmiş ülkeleri incelediğimizde teknoloji yoğun üretim ve ihracata önem verildiği görülmektedir. Bu durumlar göz önüne alındığında araştırma-geliştirme, inovasyon ile ihracat ve ekonomik büyüme ilişkileri önem kazanmaktadır. Türkiye için devamlılık arz eden sürdürülebilir bir büyüme ortamını sağlayacak politikaların ihracat performansı bakımından önemli olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Ağcadağ, Derya; Gövdere, Bekir (2021). Temel Kaynaklarla Yeni Dış Ticaret Teorileri. *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives* 9 (1) 1–14.
- Aka, Asiye; Ürünal, Avni Akın (2017). Türkiye'de Dış Ticaret Uygulamaları: 4458 Sayılı Gümrük Kanunu Özelinde. *İstanbul: Balkan Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt:7-No/Sayı:13.
- Akkoyunlu, Arzu S. (1996). Yeni Dış Ticaret Teorileri. *Hacettepe Üniversitesi, Ekonomi Bölümü, Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 7, Sayı 21.
- Aksu, Levent (2016). Türkiye’de Beşerî Sermayenin Önemi: İktisadi Büyüme ile İlişkisi, Sosyal ve Stratejik Analizi. Balıkesir: *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi* Cilt/Volume:3, Sayı/Issue:2.
- Alancıoğlu, Erdal, Utlu, Selen (2012). İstihdam ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi / KSU Journal of Social Sciences* 9 (2).
- Algan, Neşe; Manga, Müge; Tekeoğlu, Muammer (2017). Teknolojik Gelişme Göstergeleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Adana: International Conference On Eurasian Economies*.
- Alptekin, Volkan (2016). *Makro Ekonomi*, Eğitim Yayınevi.
- Aral, Arif (2015). Türkiye'de Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi: 1992-2013 Dönemi Eşbütünleşme Analizi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Aydın.
- Arslan, Çiğdem (2019). Dış Ticaret ve Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Atasayar, Yeter (2021). Sağlık Harcamaları Fiziki Sermaye Birikimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinde Bir İnceleme. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Nevşehir.
- Ateş, Sanlı (2013). Türkiye'de Fiziksel Sermaye Yatırımlarının Büyüme Oranına Uzun Dönemli Etkileri. İstanbul: *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi* Cilt XXXIV, Sayı I, S. 63-85.
- Avcı, İbrahim (2015). İhracatta Uygulanan Teşviklerin Uluslararası Pazarlamaya Etkisi ve Bir Uygulama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi*, İstanbul.
- Ay, Ahmet; Yardımcı, Pınar (2008). Türkiye’de Beşerî Sermaye Birikimine Dayalı Ak Tipi İçsel Ekonomik Büyümenin Var Modeli ile Analizi (1950-2000). *Maliye Dergisi* Sayı 155 Temmuz-Aralık.

- Aydın, Adil (2016). AR-GE'ye Dayalı İçsel Büyüme Modelinin Türkiye Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi*, Antalya.
- Aytaç, Ayhan (2017). Ekonomik Büyüme İhracat İlişkisi: 2001-2016 Türkiye Örneği. *Social Sciences Research Journal* 6, (4), 214-222.
- Bağcı, Erdem (2013). Türkiye'de Üretimin ve İhracatın İthalata Bağımlılığı Üzerine Sektörel Bir Analiz: Türkiye Tekstil ve Hazır Giyim Sektörü. İstanbul: *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Bahçeci, Selma (2018). Dış Ticaretin Kolaylaştırılmasında Türkiye'nin Görünümü, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, 75-88.
- Bakır, Hasan (1999). İşletmelerde İhracatın Alternatif Finansman Olanakları. Eskişehir: *T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları*.
- Bankası, Dünya (2004). Background Statistical Information With Respect To Trade In Textiles And Clothing, *World Trade Organization*, G/L/692, 20 Eylül.
- Baykut, Ender (2020). *Uluslararası Ekonomi, Parasal İktisat ve Kent Ekonomisi*. Ankara: İktisatYayınevi.
- Bayraktar, Keriman Yıldırım (2009). İçsel Büyüme Teorisi Açısından İnsan Sermayesinin Büyüme Üzerindeki Etkisinin Analizi: Türkiye Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi*, İzmir.
- Bayraktutan, Yusuf (2003). Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 175-186.
- Belke, Murat; Özturgut, Rıdvan (2020). Doğrudan Yabancı Yatırımların Ülkeye Özgü Belirleyicileri: Yükselen Piyasa Ekonomileri İçin Panel Veri Analizi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22): 12-26.
- Berber, Metin; Y. Ezgi Baday; A. Dindaroğlu, Yeşim (2013). Bölgesel Beşerî Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesi: Piramit Model. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25: 1- 18.
- BT. (2016). Tekstil Tanımı ve Önemi, <https://tekstilbilgi.net/tekstil-nedir.html>, Erişim(Tarihi: 22.06.2022).
- Bocutoğlu, Ersan (2016). *İktisadi Düşünceler Tarihi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım 3. Baskı.
- Coşkun, Ahu (2014). Dış Ticaret Teorileri Kapsamında Türkiye'nin Rekabet Gücü Üzerinde Bir Değerlendirme. İstanbul: *Tekirdağ S.M.M.M. Odası Sosyal Bilimler Dergisi Sayı:3 Nisan*.

- Çakmak, Erol; Gümüş, Sevda (2005). Türkiye'de Beőerf Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002). Ankara: *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*.
- Çelik, Orkun; Recepoğlu, Mürőit; Doğan, Kadir Caner (2014). Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajans Faaliyetlerinin Beőerf Sermaye ve Dış Ticaret Yönlü Analizi. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 3 Sayı: 6 (39-50).
- Çetin, Ali Cüneyt (2006). Türk Tekstil Sektörü ve Türk Tekstil Firmalarının Etkinlik Düzeylerinin Belirlenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* C.VIII, S.2, 255 – 278.
- Çetin, Murat; Ecevit, Eyyup (2008). İhracatın Sürükleyici Gücü Olarak Tekstil Sektörü: Kahramanmaraş İli Örneği. Manisa: *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F, Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt:15 Sayı:2.
- D. Çiftçi, Dilek (2015). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Genişletilmiş Solow Büyüme Modeli Denemesi ve Ampirik Uygulama. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora tezi.
- Çitil, Mücahit; vd. (2020). *Uluslararası İktisat*. Ankara: Atlas Akademik Basım Yayın DağıtımTİC. LTD. ŞTİ.
- Çöp, Safiye (2016). Türkiye Tekstil Sektöründe Uluslararası Rekabet Gücünün Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Yöntemi ile Değerlendirilmesi. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- A. Dikici, Zahide Yeşim (2020). Türkiye'de İhracatın İthalata Bağımlılığı: Tekstil Sektörü Üzerinde Bir Değerlendirme. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Doğan, Seyhun; Şanlı, Bahar (2003). İktisadi Kalkınmada Beőerf Sermaye. Isparta: *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, C.8, S.1, 173-196.
- Doğanay, Muharrem Akın; Değer, Sevgi (2020). Türkiye'nin Bölgesel Pazarlara İhracatı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (1998Q1 – 2019Q4). *Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, Cilt/Vol.: 2- Sayı/No: 1 (1 – 13).
- E. Dündar, Arzu (2021). İhracat Pazarlama Stratejisinin İhracat Performansı Üzerindeki Etkisi: Almanya'ya Otomotiv İhracatı Örneği. Ankara: *TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Eğilmez, Mahfi (2009). *Türkiye'den Örnekler*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Eken, Elif Nur (2019). Uluslararası Ticaret, Yetkilendirilmiő Yükümlü Statüsü, Uluslararası Ticaretin Kolaylaőtırılması. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ekizceleroğlu, Caner (2008). Bilgi Ekonomisinin Dış Ticaret İçindeki Yeri: Türkiye Örneği. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Ekşi, İbrahim Halil (2010). Firmaların Ölçekleriyle Krizden Etkilenme düzeylerinin Karşılaştırılması: Tekstil Sektörü Örneği, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 4.
- Eraslan, İ. Hakkı; H. Kuyucu, Aslı Deniz; Bakan, İsmail (2008). Değer Zinciri (Value Chain) Yöntemi ile Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sektörünün Değerlendirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C.X, S II.
- Erdem, Dilan (2020). Türkiye’de Tekstil Sektörünün Genel İhracatımız İçerisindeki Yeri. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Erkahraman D.; Büşra (2018). Türkiye Dış Ticareti Belirleyicilerinin Çekim Modeli Çerçevesinde Analizi. Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak.
- Esi, Bestem (2017). Türk Tekstil Endüstrisi ve Gelişimi. *Journal of Awareness (JoA)*, Cilt:2, Sayı:Special, Sf: 643-663.
- Eşiyok, B. Ali (2001). Türkiye. Ekonomisinde Sabit Sermaye Yatırımlarının Gelişimi ve İhracatın Yapısı. Ankara: *Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. İktisadi Araştırmalar* 1-41.
- Filizer, Rıfai (2013). Türkiye’de Neo-Liberal Dönüşüm: 24 Ocak 1980 İstikrar Programı Kararları ve Etkileri. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Gemci, Hakan Fatih (2007). Türkiye’de Tekstil Piyasası ve Dünyadaki Yeri. Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul.
- Gencer, Salih (2015). Dış Ticaret Teorileri Bağlamında Outsourcing ve Türkiye Uygulamaları. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi Adana.
- Görgülü, Ayhan (2006). Türkiye’de Tekstil ve hazır Giyimde Markalama ve İhracata Etkileri. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Görgün, Mehmet Ragıp; Adıgüzel, Selminaz (2020). *Uluslararası İktisat*. Ankara: Atlas Akademik Basım Yayın Dağıtım TİC. LTD. ŞTİ.
- Gözüküçük, M. Fikret (2020). Dijital Dönüşüm ve Ekonomik Büyüme. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Gül, Erdem; Kamacı, Ahmet (2012). Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkileri: Bir Panel Veri Analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, C:4, S:3, s. 81-91.
- Güvenek, Burcu; Alptekin, Volkan; Çetinkaya, Murat (2010). Enflasyon ve Dolaylı Vergilerden Elde Edilen Gelirler Arasındaki İlişkinin Var Yöntemiyle Analizi. *Kamu-İş Dergisi*, Cilt:11, Sayı:3, ss.1-28.

- Han, Ergül; Kaya, E. Aysen (2008). İktisadi Kalkınma ve Büyüme. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayın No: 1575 Açık öğretim Fakültesi Yayın No: 813.
- <https://www.albertsolino.com/blog/ihracat-nedir/> (Erişim Tarihi: 27.02.2022). (tarih yok).
- İHKİB. (Erişim Tarihi: 23.06.2022). *Türkiye'nin En Çok İhracat Yaptığı Yirmi Ülke*. <https://www.ihkib.org.tr/tr/bilgi-bankasi/istatistikler/k-233>.
- İlbeyli, Merve Mine (2020). Türkiye’de İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Sektörler. ZBEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak.
- İTO (2002). İstanbul Ticaret Odası, İstanbul; Dış Talebe Bağlı Ekonomik Büyümeye Geçişte Mikro Ekonomi Politikaları.
- İzgi, Yılmaz (2018). Türkiye’de Ekonomik Büyüme, İhracat ve İthalat: Nedensellik İlişkisi (1992-2016). *İktisadi Yenilik Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, Temmuz.
- B. İzgi, Berna; Yılmaz, Hüseyin (2018). Türkiye’de Ekonomik Büyüme, İhracat ve İthalat: Nedensellik İlişkisi (1992-2016). *İktisadi Yenilik Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, Temmuz 2018
- Kaçmaz, Ersoy (2014). Türkiye’de Dış Ticaret İşlemlerinde Uygulanan Finansman. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kan, Enez (2014). Türkiye’de Seçilmiş İller Bazında İhracat ve İthalat İlişkisi. Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- Kara, Mehmet; Duruel, Mehmet (2005). Türkiye’de Ekonomik Büyümenin İstihdam Yaratamama Sorunu. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı 50.
- Karanfil, Muhammet (2022). Ekonomik Komplekste ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çanakkale.
- Kılıç, Cüneyt; Karanfil, Muhammet, (2015). Türkiye Ekonomisinde Üçü Açık Hipotezinin Geçerliliği: Zaman Serisi Analizi. *Uluslararası Yönetim Dergisi*, Cilt:11, Sayı:4,1-20.
- Karluk, Rıdvan (1981). Türkiye’de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi. *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları*.
- Kavaklı, Zehra (2020). Türkiye'nin Ortak Kara sınır Ülkeleri ile Olan Dış Ticaret İlişkilerinin Gelişimi 2000-2017. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Kaya, Ferudun (2011). *Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Kaya, Gazanfer (2018). Az gelişmiş Bölgenin Tekstil Sektöründe Kadın İşçi Olmak: Adıyaman Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz- Cilt:17 Sayı:68 (1502-1517).
- Kesbiç, Bilal Özden, Bilal; Yenal, Cüneyt (2020). İçsel Büyüme Modelleri Çerçevesinde Türkiye’de Teknolojik Gelişimin Nüfus Üzerine Etkisi (Romerian Bakış Açısı). Manisa: 19 *Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 4.

- Keskin, Abdullah (2011). Ekonomik Kalkınmada Beşerî Sermayenin Rolü ve Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 3-4.
- Kılıç, Cüneyt vd. (2019). *İktisada Giriş*. Çanakkale: Tam Pozitif Reklam, Matbaa.
- Kıraçlar, Fatma Kaye (2005). Ekonomik Büyüme Modellerinde Beşerî Sermaye: İçsel Büyüme Modelinin Analizi. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Koç, Aylin (2013). Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Analizi ile AB Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Maliye Dergisi*, Sayı 165, Temmuz-Aralık.
- Koç, Ö. Emre (2018). *İçsel Büyüme /Teknoloji Yoğun Büyüme Modelleri Kapsamında Türkiye’de Teknoloji Geliştirme Bölgelerine Yönelik Vergi Uygulamaları*. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Yönetim ve Ekonomi Cilt:25 Sayı:2.
- Kombak, Gizem (2019). Enflasyonun Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi – Türkiye Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Korkmaz, Suna; Aydın, Ahmet (2015). Türkiye’de Dış Ticaret- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi. Eskişehir: *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Aralık,10(3).
- Köksal, M. (2016). Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya
- Kurt, G. (2011). 2001 Ekonomik Krizi Sonrasında Türk Dış Ticaretinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bilecik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Lucas, Rodrigues Moura da Silva (1988). “On the Mechanics of Economic Development”. North-Holland: *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.
- Malatyalı, Özcan (2016). Teknoloji Transferinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği 1989 – 2014. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Temmuz Sayı:13.
- Manga, Müge; Bal, Harun (2015). Beşerî Sermaye, Fiziksel Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Brics Ülkeleri ve Türkiye Örneği. Adana: Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 24, Sayı 1, Sayfa 45-60.
- Oktay, Nüvit (2005). Dış Ticarete Giriş. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi No:1624 Açık Öğretim Yayını No: 848.
- Orkunoğlu Şahin, Işıl Fulya (2022). Türkiye’nin 1980-2021 Dönemi Dış Ticaret Gelişiminin İrdelenmesi. *Gümrük Ticaret Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 27, Mart, 82-99.
- Özel, H. Alp (2012). (b)Ticari Serbestleşmenin Teorik Temelleri ve Yeni Ticari Serbestleşme Teorileri. *Kırklareli Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:1, Mart.

- Özel, H. Alp (2012). Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri. Çanakkale: *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi H. A. Özel*, Cilt: 2, Sayı: 1, SS. 63-72, Bahar.
- Özel, H. Alp; Sezgin, Funda (2012). Ticari Serbestleşme- Ekonomik Büyüme İlişkisinin Bootstrap Kantil Regresyon Yardımıyla Analizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt No: 62 sayı: 2 sf: 283 / 303.
- Özer, Mustafa; Çiftçi, Necati (2008). AR-GE Tabanlı İçsel Büyüme Modelleri ve AR-GE Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi. Eskişehir: *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*.
- Özsağır, Arif (2008). Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği. *KMU İİBF Dergisi* Yıl:10 Sayı:14 Haziran.
- Özsoy, Ceyda (2007). Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitimin İktisadi Kalkınmadaki Yeri ve Önemi. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış doktora tezi, Eskişehir.
- Öztürk, Nazım (2003). Dış Ticaret Kuramında Yeni Yaklaşımlar. *Öneri Dersi*, Cilt 5, Sayı 19, 109- 126.
- Öztürk, Salih; Baykut, Ender; Bardakçı, Hasan; Ergür, Kağan; Sururi, Hatice (2020). Uluslararası Ekonomi, Parasal Ekonomi ve Kent Ekonomisi. Ankara: *İksad publishing house*.
- Palacıoğlu, Tezer (2018). Mutlak Üstünlük ve Bazı Dış Ticaret Teorileri. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası (İTO) / İstanbul Düşünce Akademisi (İDA), Yayın No: 2018- 8/Nisan.
- Perçin, Selçuk; Karakaya, Aykut; Ağazade, Seymur (2015). Türk İmalat Sanayinde İhracat ve İnovasyon Arasındaki ilişki. *International Conference On Eurasian Economies*, Session 6D: Mikroekonomi II.
- Perron, Pierre (1989). *The Great Crash, The Oil Price Shock and The Unit Root Hypothesis*. *Econometrica*, Vol:57, No:6, 1361-1400.
- Peterson, W. C. (1976). *İstihdam ve Ekonomik Büyüme (Çev. Servet Mutlu)*. Eskişehir: *Eskişehir İTİA Yayınları*.
- Rehberi, T. T. SerbestBölge Nedir?
<https://gumrukrehberi.gov.tr/sayfa/serbest-b%C3%B6lgeler> (Erişim Tarihi: 10 Nisan 2022).
- Saraç, T. Bahadır (2013). İhracat ve İthalatın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Ege Akademik Bakış*, Cilt: 13, Sayı: 2, Nisan 2013 ss. 181-194.
- Y. Saçık, Sinem (2009). Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açından Bir İnceleme. Karaman: *KMU İİBF Dergisi* Yıl:11 Sayı:16.
- Sekreterlikleri, U. İ. (2020). *Türkiye Tekstil Sektörü ve Bursa*. Bursa: Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterlikleri, Ar – Ge Şubesi.
- Serin, Vildan (1998). *İktisat Politikası*. İstanbul: ALFA Basım Yayım Dağıtım.

- Sevüktekin, Mehmet; Nargeleçekenler, Mustafa (2010). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi Eviews Uygulamalı*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, Geliştirilmiş 3. Baskı.
- Songur, Mehmet (2017). Türkiye’de Beşerî Sermaye ve Fiziksel Sermaye Arasındaki İkame Olanakları: Translog Üretim Fonksiyonu Yaklaşımı. Ankara: *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Cilt 7, Sayı 2, ss. 201-224.
- Şahbaz, Cevat; Bilgin, Ahmet (2009). Türkiye’de Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri, Adana: *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8(1): 177-198.
- Şahin, Dilek (2016). Faktör Yoğunluğuna Göre Endüstri-İç Ticaretin Statik Ölçümü: Türkiye Örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı: 54 Mart- Nisan.
- Şahin, Dilek; Durmuş, Savaş (2018). Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 60.
- Şen, Fulya (2007). Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Şerefli, Meltem (2016). Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. Kastamonu Üniversitesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Temmuz, Sayı:13.
- Şişman, Mehmet; Bağcı, Erdem (2014). Türkiye Tekstil ve Hazır Giyim Sektöründe İthalat Bağımlılığı. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, CİLT XXXVI, SAYI I, S. 29-53.
- Taban, Sami; Kar, Muhsin (2006). Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Analizi, 1969-2001. Anadolu Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.06 Sayı.1.
- Tarı, Recep (2002). *Ekonometri*. İstanbul: Alfa Yayınları, Güncellenmiş 2. Baskı.
- TDB, Dış Ticaret İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=ihracat>, (Erişim Tarihi: 18.06.2022).
- TİM, Yıllık İhracat Rakamları, <https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari>, (Erişim Tarihi: 23.06.2022)
- TİM, Türkiye İhracatçılar Meclisi, <https://www.tim.org.tr/tr/ihracat-ihracat-rehberi-ihracat-turleri>, (Erişim Tarihi: 23.06.2022).
- Topuz, Hüseyin; Coşkun, A. Eren (2018). Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi: Türkiye, Kolombiya ve Güney Kore Üçlüsünün Sektörel Bazda Uygulamalı Bir Analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt.10 Sayı. 25 (s.672-685).
- Torun, Mustafa, & Karanfil, Muhammet (2016). 1980-2013 Dönemi Türkiye Ekonomisinde Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki İlişki. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 14, Sayı:27.
- Turgut, Ecem; Uçan, Okyay (2021). Dış ticaret ve büyüme ilişkisi: Gelişmiş ülkelerden bulgular. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Cilt-Sayı:14(4) ss: 1372-1387.

- Turhan, S. Evren (2007). Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.
- Turna, Yaşar (2017). Türkiye'de Ekonomik Büyüme ile Fiziksel Sermaye, Beşerî Sermaye ve Enerji Tüketimi Arasındaki İlişki: Nardlı Yaklaşımı. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- TÜİK (Erişim Tarihi: 20.06.2022). 1980-2021 Yılları Arasında Dış Ticaret Değerleri. Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK (Erişim Tarihi: 20.06.2022 b). Türkiye'nin Yıllara Göre En Çok İhracat Yapılan Yirmi Ülke. Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK (Erişim Tarihi: 21.06.2022 c). *Türkiye'nin Yıllara Göre En Çok İthalat Yapılan Yirmi Ülke*. Türkiye İstatistik Kurumu.
- Türker, M. Tuğba (2009). İçsel Büyüme Teorilerinde İçsel Büyümenin Kaynağı ve Uluslararası Ticaret Olgusuyla İlişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı:25.
- Türköz, Halil (1999). Ekonomik Kalkınmada Dış Ticaretin Rolü Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinde Bir Uygulama. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir.
- Türlüoğlu, Esmâ (2019). Türkiye'de Ekonomik Büyüme Dinamikleri: Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret Nedensellik Analizi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- UİB (2020). Türkiye Tekstil Sektörü ve Bursa. Bursa: Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterlikleri, Ar-Ge Şubesi, Ocak.
- Uçan, Okyay; Koçak, Esra (2014). Türkiye'de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, s. 51-60.
- Uğur, Burak (2022). *Dış Ticaret Teorilerinin Evrimi*. Ankara: İksad Yayınevi.
- Ümit, A. Öznur (2007). Türkiye'de Bütçe Açığı ile Cari İşlemler Arasındaki İlişkilerin Zaman Serileri Analizi. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora tezi, Eskişehir.
- Ünsal, Erdal (2016). *İktisadi Büyüme*. Ankara: BB101 Yayınları: 102. Baskı.
- Ünüvar, Arife (2008). Mutlak ve Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramı Çerçevesinde İngiltere'nin İhracatı ve Türkiye'nin İhracatının Karşılaştırılması. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Ünüvar, Okan (2019). Ekonomik Büyüme ve Kalkınmada Girişimciliğin Rolü ve önemi. Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.

- Vidhi, Albah (2016). Arnavutluk ve Türkiye Arasında İmzalanan Serbest Ticaret Anlaşması Sonrasında Oluşan Dış Ticaret Hacminin Büyüme Üzerindeki Etkisi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Vidhi, Albah; Turgan, Erdem (2017). Dış Ticaret ve Büyüme Teorileri, Granger Nedensellik Testi ile Dış Ticaretin Büyüme Üzerindeki Etkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 40, s. 446-453.
- Web, S. (https://spider.web.tr/post/76_ithalat-turleri-nelerdir (Erişim Tarihi: 27.02.2022)).
- Yalçınkaya, Hakan; Çılbant, Coşkun; Erataş, Filiz; Hartoğlu, Demet (2014). Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Ekseninde Rekabet Gücünün Analizi: Türk- Çin Dış Ticareti Üzerine Bir Uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* – Sayı:24- Doi: <http://dx.doi.org/10.11611/JMER294>.
- Yanar, Merve (2012). Avrupa Birliğinin Tercihli ve Çok Taraflı Ticaret Anlaşmalarının İncelenmesi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yardımcı, Pınar (2006). İçsel Büyüme ve Türkiye'de İçsel Büyümeyi Etkileyen Faktörlerin Ampirik Analizi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Yiğit, Gökhan (2014). Dış Ticaret Açığının Türkiye Ekonomisine Etkileri. Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu.
- Yılmaz, Mustafa (2008). Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Yurdakul, Elif Meryem (2014). Türkiye'de İthalatın Gelişimi ve İthalatın Yapay Sınır Ağları Yöntemi ile Tahmin Edilebilirliğine Yönelik Bir Analiz., Adnan Menderes Üniversitesi, Yayınlanmamış doktora tezi, Aydın.